

Eke kyrka

SVERIGES KYRKOR
GOTLAND

ERLAND LAGERLÖF
BENGT STOLT

Eke kyrka

Eke kyrka

HEMSE TING, GOTLAND BAND VI:6

Av ERLAND LAGERLÖF
och BENGT STOLT

VOLYM 156 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1974

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Eke kyrka, avslutad i september 1973, har utarbetats av antikvarie Erland Lagerlöf (arkitektur, byggnadshistoria och kalkmålningar) och docent Bengt Stolt (inredning och inventarier). Excerperingen är utförd av fru Ada Block. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger interiör mot öster.

Foto S Hallgren 1970.

Innehåll

EKE KYRKA

<i>Inledning</i>	455
<i>Kyrkogården</i>	455
<i>Stavkyrkan</i>	458
<i>Nu varande kyrkan</i>	473
<i>Kyrkobyggnaden</i>	473
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	497
<i>Kalkmålningar</i>	500
<i>Inredning och inventarier</i>	507
NOTER	531
KÄLLOR OCH LITTERATUR	534
FÖRKORTNINGAR	535
SUMMARY	536

EKE KYRKA

Gotland, Gotlands län, Hemse ting, Visby stift
Sudertredingens kontrakt, annex till Havdhem

Inledning

Eke socken är belägen på sydöstra Gotland vid Gansviken sydväst om Ronehamn. Det är således en kustsocken vilket har satt sin prägel både på bebyggelsen och på människornas villkor. Havet fick bidra till levebrödet inte minst under missväxtår då fisket fick bli det nödvändiga komplementet i kosten. Socknen har en areal av 18,55 km² och gränsar i norr till Rone, i väster till Havdhem och i söder till Grötlingbo. Det är en utpräglad jordbruksbygd, vars gårdar huvudsakligen har sin utkomst av jordbruk och skogsbruk.¹

Flera järnåldersgravfält vittnar om socknens betydelse i äldre tider. Inom socknens gränser finns också en fornborg, »Gudings slott», som säkerligen användes även under medeltiden när man väntade fientliga anfall.² Socknens namn Eke är bildat av trädslagsnamnet ek. Det skrevs på 1300-talet »Eyka» och vid 1500-talets slut »Eicke».³

Församlingen har nu förts till Havdhems pasto-

rat, vilket skedde vid den senaste pastoratsregleringen. Den var tidigare, säkert sedan medeltiden, annexförsamling till Rone. Vid en pastoratsreglering 1919 beslöts att Rone och Alva pastorat skulle sammanslås, vilket innebar att Alva en tid var moderförsamling, dock med komministern i Rone fortfarande som närmaste prästman.

Jöran Wallin, superintendent på Gotland vid 1700-talets mitt, berättar att Eke sockens innevånare liksom grannarna i Rone klädde sig ålderdomligt. Han skriver:⁴ »Man folket där brukade en tröja 'Gameja' utan på den ett lifstycke 'Budord', om det förra var hvit, var den sednare swart, och tvert om. Byxorna voro ganska vida och af samma färg som Budordet.»

Gårdarna i socknen har följande namn: Alveskogs, By, Bölske, Gudings, Hallvide, Härvide, Härdarve, Lillegårds, Nygårds, Petsarve, Smiss.

Kyrkogården

Den äldsta delen av kyrkogården, närmast kyrkan (fig 525 ABCD) omges på norra, östra och södra sidorna av en låg kallmur huvudsakligen uppförd av kalksten. I väster öppnar sig kyrkogården mot

en grässlänt och gränsen markeras endast genom en låg häck. En ingång i söder utgörs endast av en öppning i muren. En järnrist över ett dike framför ingången hindrar boskap från att komma in på

Fig 523. Madonnabild av snidat, målat och förgyllt trä, omkr 1500. Foto 1971.

Wooden figure of the Virgin, painted and gilded, c 1500.

Fig 524. Kyrkan från sydost efter teckning av P A Säve 1864, ATA.

The church from SE after a drawing by P A Säve, 1864.

kyrkogården. I östra muren finns en enkel ingång, som förenar den äldre delen av kyrkogården med den nyare delen.

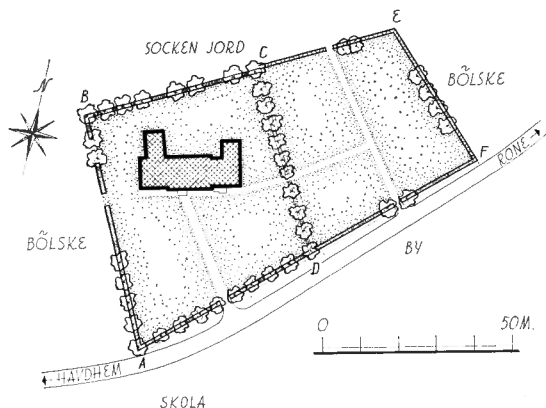
En stor del av kyrkogårdsmuren synes ha tillkommit 1842, då man enligt räkenskaperna hade stora utgifter för omläggning av muren. Bl a betalades detta år »Jacob Skrädarfwe i Gröttlingbo för 32 Lass sten till den wid soknstämman beslutna Reparation af Kyrkogårdsmuren.» Samma år betalades »Arbetskarlarne N. Ekman och L. Lund-

qwist för 20 dagswerken wid omläggningen af Kyrkogårdsmuren.» På 1700-talet bestod hägnaden av kyrkogården åtminstone delvis av ett plank. Vid en visitation 1765 anmärktes: »Kyrkogårdsstängslen, som till en del är af Trä behöfwer ock Reparation, hwilken Soknemännen lofwade wärkställa medelst Stenmurs uppsättjande.» Det är ovisst om man redan efter denna anmodan lät uppföra en stenmur.⁵

Kyrkogården hade ursprungligen säkerligen flera stigluckor, troligen en i varje väderstreck (jfr Garde, SvK Go V, s 253). De tycks dock ha borttagits ganska tidigt, eftersom de ej är avbildade på de teckningar av kyrkan och kyrkogården, som bevarats från 1800-talet (fig 524). I samband med kyrkogårdsmurens omläggning 1842 finns en utgift i räkenskaperna som troligen gäller en stiglucka: »2^{ne} huggna sten till prydnad å Pelarne vid Kyrkogårds Luckan.» Eftersom även en muröppning med portstolpar ibland kallas »lucka» kan man dock ej med säkerhet påstå att det gäller en stiglucka.

Kyrkogården utvidgades med ett stort område åt öster 1936 (fig 525 DCEF). Denna nya del av kyrkogården omges på alla sidor av en kallmur av kalksten och sandsten. Den äldre delens östra mur har således bevarats och de båda kyrkogårdsde-

Fig 525. Situationsplan, 1:2 000. Uppm J Söderberg 1943. General plan.

larna förenas genom en öppning i muren med en sluttande gång betingad av att den nya delen ligger lägre. Enkla ingångar med grindar av svartmålat smidesjärn finns också i södra och norra muren.

Träd och buskar har planterats både på den gamla och den nya delen. Redan vid en visitation 1891 anmärktes: »Kyrkogården befans väl hållen och planterad.»

På området strax väster om kyrkogården förvaras några föremål av sten av mera allmänt intresse. De har förmodligen uppställts här på grund av att socknen har sitt hembygdsmuseum i de ekonomibyggnader som är belägna väster om kyrkan. Bland föremålen märks två jättelika rektangulära block av sandsten (fig 526). De hämtades 1960 upp från havsdjupet utanför Åhus i Skåne och återfördes till sin ursprungsort, synbarligen för att vittna om »gammalt gotländskt hantverk vid sidan om den vardagliga gärningen». De 7 ton tunga stenblocken, som visar tydliga spår av att ha legat avsevärd tid på havsbotten, utgör råämnena till en sarkofag.⁶ Mått: längd 245, bredd 115, höjd 50, resp 75 cm.

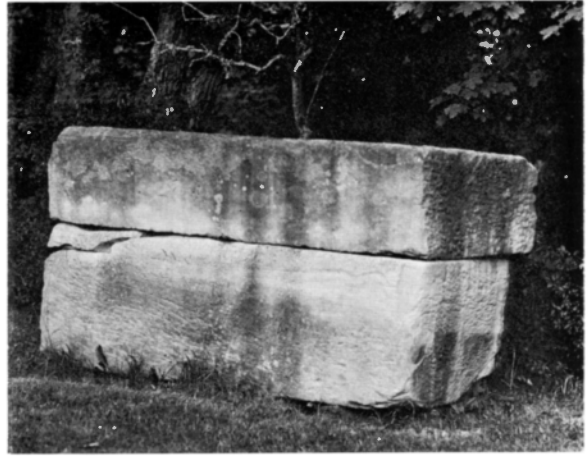

Fig 526. Sandstensblock, ämnade till sarkofag. Upphämtade från havsbotten utanför Skåne och återförda till Gotland 1960. Foto 1971.

Block of sandstone, intended for a sarcophagus. Recovered from the bottom of the sea off the coast of Skåne and returned to Gotland in 1960.

STAVKYRKAN

Kyrkan⁷ genomgick 1916 en omfattande restaurering med byggmästare Nils Pettersson, Visby, som förslagsställare och arbetsledare. Avsikten var först att det gamla golvet skulle få ligga kvar, men kyrko-

Fig 527. Vägglankor till stavkyrkan fotograferade i samband med katalogisering 1925. Foto H Faith-Ell.

Wall planks from the stave church, photographed in conjunction with cataloging in 1925.

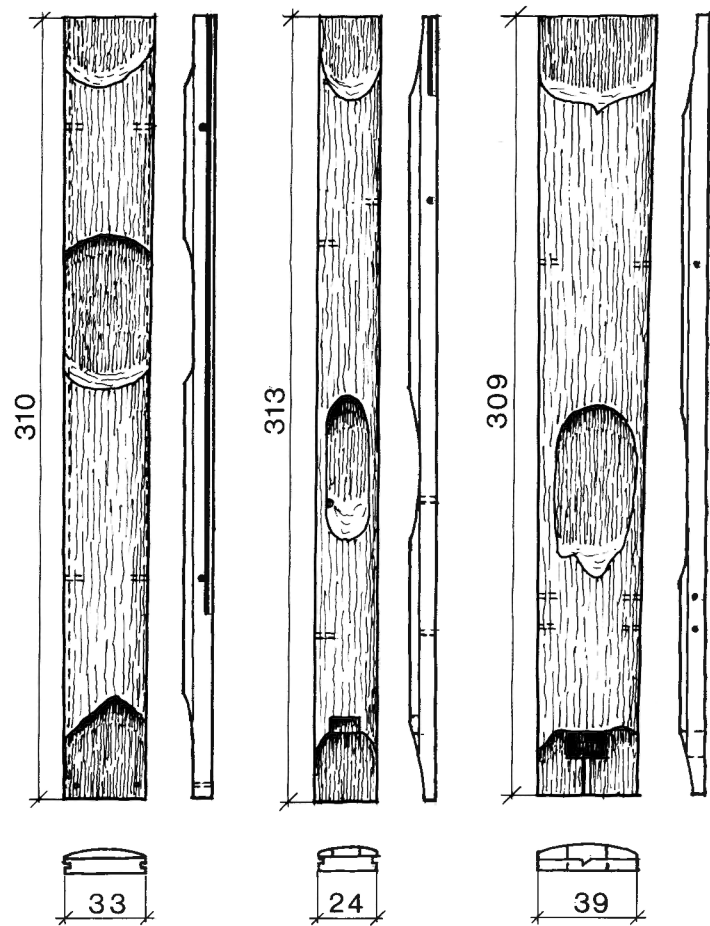
rådet ansåg att det var så skadat av röta att det helst borde förnyas samtidigt med att de övriga reparationsarbetena pågick i kyrkan.⁸ Byggmästare Pettersson, som hävdade att golvomläggningen ej var nödvändig, föreslog en noggrann undersökning för att utröna golvet tillstånd. Härvid visade det sig att under det övre golvet fanns ett äldre golv bestående av breda ek- och furuplankor. Pettersson, som deltagit i restaureringen av Hemse kyrka 1896, anade genast vad detta kunde innebära. Vid den fortsatta undersökningen visade det sig att plankorna var konvexa på den nedåtvända sidan, som också var tjärstruken. De måste alltså tidigare ha varit placerade i en yttervägg. Man förmodade nu på goda grunder att det var resterna av socknens första kyrka som påträffats, troligen en stavkyrka.

Nils Pettersson satte sig genast i förbindelse med Riksantikvarieämbetet och med Emil Ekhoff, som nyligen utgivit ett omfattande arbete om de svenska stavkyrkorna, och alltså var den främste kännaren på området.⁹ Ekhoff reste omedelbart ned till Gotland för att besiktiga det viktiga fyndet. Även han blev snart övertygad om att det var vägglankorna till en stavkyrka som återanvänts som golv i den medeltida stenkyrkan. Han såg till att Statens historiska museum i Stockholm kunde förvärva hela materialet för en köpesumma av 1 000 kronor, vilket skulle motsvara kostnaden för inläggningen av ett nytt golv i kyrkan.¹⁰ Redan i oktober samma år överfördes plankorna till Stockholm. Det märkliga stavkyrkofyndet uppmärksammades med artiklar både i Gotlandstidningarna och i rikspresen.¹¹

En av de grova ekplankorna var försedd med intressant, kvalitativt högtstående figurmåleri på den konvexa sidan. Den hade synbarligen utgjort en del av en målad innervägg, troligen triumfbågväggen i stavkyrkan (se nedan). Denna plank utställdes i museet medan det övriga materialet, ca

Fig 528. Vägglankor av ek med nåtar i sidorna, från stavkyrkan. Uppm J Söderberg 1973.

Oak wall planks with grooves in the sides, from the stave church.

70 enheter, placerades i magasin i väntan på vetenskaplig bearbetning och publicering (SHM, inv nr 15844).

Material

Av det bevarade stavkyrkomaterialet var ungefär hälften av ek och den andra hälften av furu, dock med någon övervikt för furumaterialet.

Av ek: 1. En grov 8,37 m lång bjälke med nästan kvadratisk genomskärning (fig 535). — 2. 26 ca 3 m långa plankor med »plankonvex» genomskärning, tjärstrukna på den bukiga ytan. — 3. Två breda plankor med enkla skurna ornament, nu starkt väderbitna, spår av tjära (fig 536). — 4. En bred plankor med figurmålning i många färger på den konvexa sidan, inga spår av tjära (fig 540).

Av furu: — 1. En grov bjälke 8,72 cm lång med

nästan kvadratisk genomskärning. — 2. 37 plankor med »plankonvex» genomskärning, flera med avbladning upptill, de flesta tjärstrukna. — 3. En smal och ganska tunn bräda med skurna geometriska ornament som bildar en fris (fig 542).

Vad beträffar den ursprungliga användningen av detta material i stavkyrkan kan man med bestämdhet säga att de grova bjälkarna, dock endast den av ek (1), använts som syll, de stora plankorna med tjärade yttersidor och avbladning upptill (2) har varit använda i en yttervägg, de snidade ornerade plankorna (3) har flankerat en portalöppning, troligen i långhusets västra eller södra sida, plankan med figurmålning (4) är säkerligen en del av en innervägg, troligen långhusets östra vägg.

Vad materialet av furu beträffar är det ej troligt att den grova och långa bjälken (1), som tillvaratogs

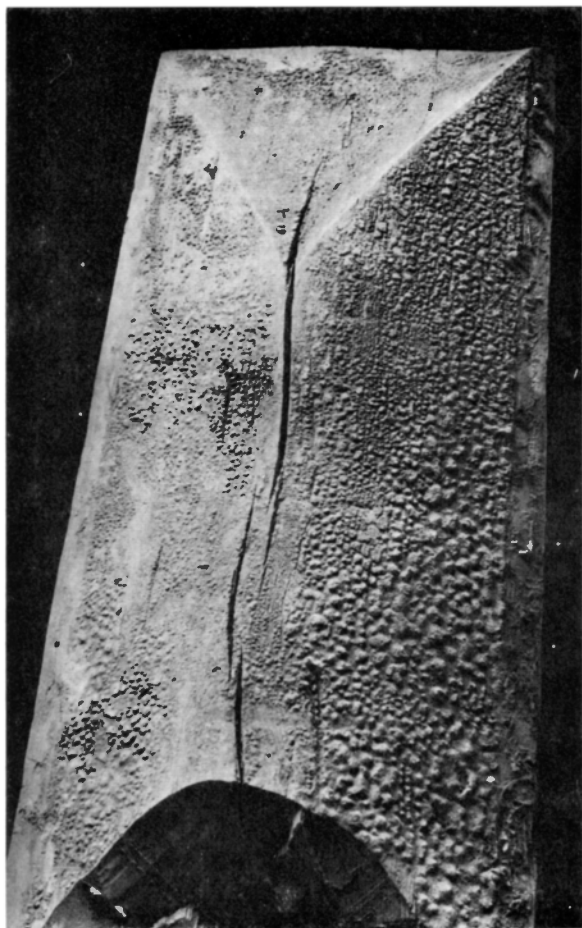

Fig 529. Detalj av väggplanka av furu. Märk tjärans rinning samt spår av tätningslister på sidorna. Foto 1973.

Detail of pinewood wall plank. Note how the tar has run, and the traces of weather strips on the sides.

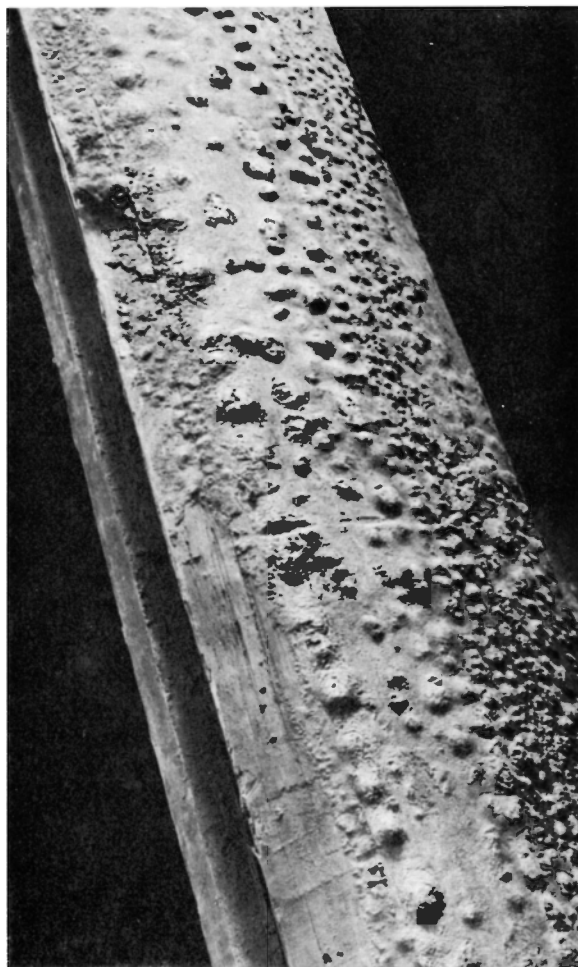
samtidigt med det övriga materialet, använts som syll i stavkyrkan.¹² Den syllstock av ek som bevarats har en djup nåt jämte den ränna som urhuggits i samband med golvläggningen på 1200-talet. Det troligaste är att furustocken tillkommit vid detta tillfälle. De breda tjärade plankorna med »plan-konvex» genomskärning (2) har utan tvivel tjänstgjort i ytterväggar, medan den smala brädan med skuren ornering (3), möjligen har tillhört stavkyrkans inredning, en långbänk el dyl.

Syllarna, av vilka alltså endast en, den av ek, med säkerhet kan sägas ha tjänstgjort som sådan, hade ursprungligen troligen urtagningar och tappar i än-

darna för sammanfogning med vinkelstående syll. Dessa är nu borthuggna eller förstörda genom röta. På översidan har den bevarade eksyllen en 5–6 cm djup nåt som i profil bildar ett hak (fig 535). Dessutom har den mitt på översidan en ca 10 cm djup ränna, säkerligen sekundär, som nyss nämdes. Syllstocken har också på den sida som var synlig i kyrkorummet en skuren profilerings bestående av tre parallella linjer som löper utefter hela stocken nära övre kanten. Inga spår av tjära

Fig 530. Detalj av väggplanka av furu. Märk nåten i sidan samt den välbevarade tjäran som tyder på att plankan varit placerad i en nordvägg. Foto 1973.

Detail of pinewood wall plank. Note the grooves in the sides and the well-preserved tar, which suggests that the plank was part of a N wall.

har påträffats på syllstocken, vilket kan förklaras av stavkyrkans förmodade konstruktion (se nedan).

De stora väggplankorna utsattes tyvärr för en mycket omild behandling i samband med att de nedlades som golv i stenkyrkan. Inte en enda plankan kan med säkerhet sägas ha bevarats i ursprungligt skick. De har stympats genom avsågning, i de flesta fall gäller detta plankans nedre del, troligen beroende på att rötan hade fått fäste här. För att kunna tjänstgöra som golvtilljor har plankorna också utsatts för nedbilning, i allmänhet på två ställen, upptill och nedtill.¹³ Nästan alla plankor har också avbilats på sidorna vid golvläggningen. Dessutom har man vid samma tillfälle borrar djupa hål i sidorna (7–9 cm) för dymlingar, som användes vid golvets hopfogning. I många fall sitter dymlingarna kvar i hålen. De är i allmänhet av furu, tillspetsade i ena änden. Att dessa dymlingshål är sekundära framgår tydligt av en tunn ristning på båda sidor om hålen. Denna måste ha tillkommit sedan plankornas sidor avbilats före golvläggningen. Troligen har de tjänstgjort som riktmärken för den som skulle borra hålet.

Samtliga väggplankor utom en (den målade) har ingått i stavkyrkans ytterväggar. Deras bredd varierar starkt (från 20–50 cm) och i detta avseende skiljer de sig markant från Hemseplankorna, som inte alls företer så kraftiga variationer (se ovan s 183). Detta liksom omständigheten att både ek och furu kommit till användning kan tyda på att Eke stavkyrka var något enklare i utförandet än den i Hemse. Plankorna har utvunnits ur kluvna stammar, vilket innebär att konvexiteten delvis är naturlig. I några fall kan dock konstateras att plankornas yttre sidor har avbilats för att rundningen skulle erhållas. De plana sidorna, som sekundärt utgjort golvets ovansida, visar tydliga spår av nötning och skurning. Upptill har de bäst bevarade plankorna en tapp, som är lika bred som plankan. Denna har tjänstgjort vid infogningen i hammarbandet. För att övergången från plankans hela tjocklek skulle verka naturlig, således av tekniska och estetiska skäl, har den övre delen en avbladning med svagt svängda sidokonturer som löper i en spets ned till plankornas mittrygg (fig 529).

På båda långsidorna har några av de bevarade plankorna 3–4 cm djupa och 2–3 cm breda vinkel-

Fig 531. Detalj av väggplanka av furu, övre delen. Avsaknaden av tjära tyder på att den varit placerad i en sydvägg. Foto 1973.

Detail of pinewood wall plank, upper part. The absence of tar suggests that the plank was part of a S wall.

räta nåtar. Eftersom kanterna på de flesta plankorna är avbilade före nedläggningen i golvet varierar nu nåtarnas djup avsevärt. De angivna måtten gäller de plankor som ej avbilats i kanterna. På många av plankorna kan man endast skönja svaga spår av nåtarna och i några fall har avbilningen varit så kraftig att nåtarna fullständigt bortbilats. Några få plankor har i ena sidan nåt, medan den andra sidan sakta avsmalnar till en fjäder. Det är möjligt att de sistnämnda plankorna tjänstgjort i stavkyrkans hörn (se härom mera nedan).

Nästan alla väggplankorna visar spår efter tjärstrykning. Många har rikligt med tjära kvar, andra har endast tjärspår på ena sidan om mittryggen, medan några nästan helt saknar spår av tjära. Med hjälp av dessa iakttagelser kan man med ganska stor säkerhet fastställa i vilken av kyrkans väggar plan-

Fig 532. Vägglanka av ek, detalj. Märk den snidade orneringen på vänster sida. Plankan har troligen varit placerad invid en dörröppning. Foto 1973.

Oak wall plank, detail. Note the carved ornamentation of the left side. The plank was probably at the side of a doorway.

kan har varit placerad. Vid en noggrann granskning av plankorna förmodades ca 30 av plankorna ha stått i norra väggen, 8 st i en västvägg, ca 20 st i en sydvägg. Övriga plankor ca 10 st var svåra att bestämma i detta avseende. Flera av dessa bör dock ha varit placerade i korets östra vägg.

I detta sammanhang bör påpekas att riktningen

av tjärans rinning på plankorna observeras på följande sätt. Överst på plankorna har bildats små, endast millimeterstora droppar. Dessa blir större ju längre ned de runnit för att vid plankans nedre ända bilda centimeterstora klumpar. På detta sätt kan man också avgöra om plankorna har stått i väggen eller legat horisontalt.

Fig 533. Detalj av väggplanka av ek med skuren ornering. Troligen har plankan varit placerad invid en dörröppning på södra sidan. Foto 1973.

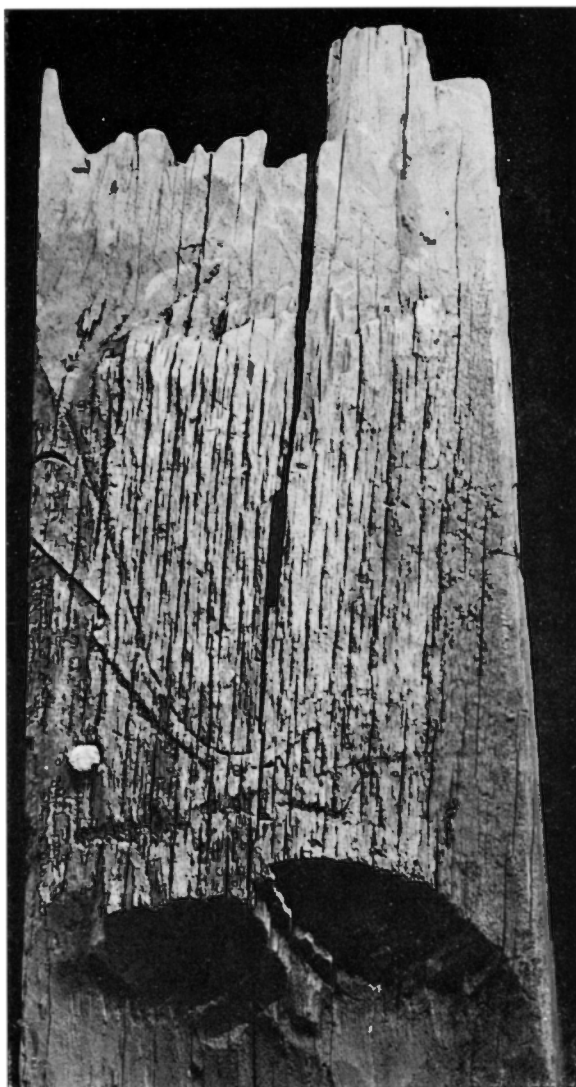
Detail of oak wall plank with carved ornamentation. The plank was probably placed by a doorway on the S side of the church.

Fig 534. Syllstock av ek med nåträna (nederst) samt urhuggning för golvläggnigen. Foto N Lagergren 1973.

Oak sill with groove (bottom) and trimming for the flooring.

Den danske forskaren Mogen Clemmensen, som antagit att träkyrkan från Eke varit uppförd i skiftesverksteknik, grundade detta påstående bl a på observationer av tjärans rinning på plankornas ytter-sidor. Han skriver: »...de tykke tjærelag paa plankernes yderside ses at have drevet paa tværs af træet og have dannet draber langs den ene kant.» Detta påstående kan synas egendomligt med tanke på vår nyss gjorda beskrivning av tjärrinningen, men vid en närmare granskning av de breda väggplankorna har man lättare att förstå hans ställningstagande. Det visar sig nämligen att ganska många plankor har betydligt mera tjära på ena sidan plankryggen än på den andra. Skillnaden kan t o m vara mycket stor. Detta föranledde således Clemmensen att förmoda att plankorna legat i väggen och att tjäran därför samlats på den nedre långsidan. Samma förhållande kan observeras på Hemseplankorna, som ju utan tvivel tillhört en stavkyrka. Det kan förklaras med att de plankor detta gäller har varit placerade i en västvägg. På grund av plankornas konvexitet har den norra sidan en större del av dagen haft skugga, medan den södra sidan varit starkt utsatt för solvärmens och därför snabbt förlorat sin tjära.

Ett 10-tal väggplankor har på den tjärade sidan spikhål med jämna mellanrum utmed kanterna. Av allt att döma är detta spår efter tätningslister i form av tunna träribbor som spikats fast och täckt skarven mellan väggplankorna. Där lister har funnits saknas tjära helt, vilket torde innebära att de påsatts redan vid stavkyrkans uppförande eller strax där-efter. Flera av plankorna har också utmed kanterna kvarsittande nöthår, som säkerligen använts i tätningssyfte. Samma tätningskonstruktion med

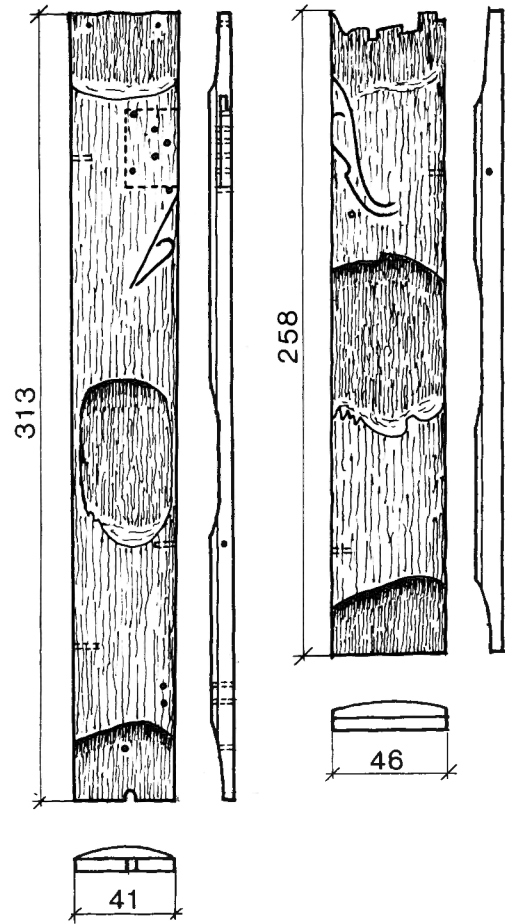
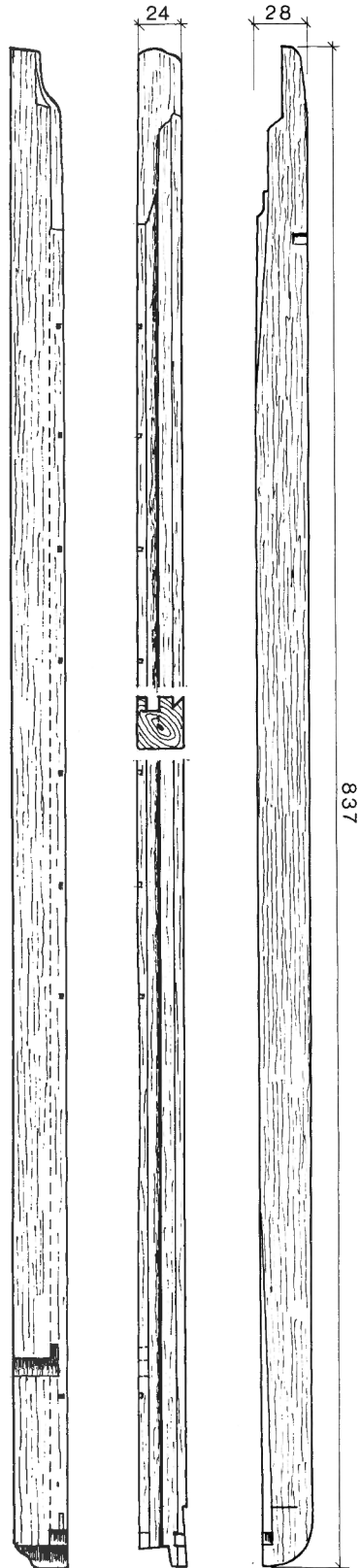

Fig 536. Portalplankor av ek med snidad ornering. Märk dymlingshålen på den vänstra plankan, vilka tyder på att den uppburit en överliggare. Uppm J Söderberg 1973.

Portal planks of oak with carved ornamentation. Note the dowel holes in the left-hand plank, which indicate that it has supported a lintel.

Fig 535. Syllstock av ek. Uppm J Söderberg 1973.

Oak sill.

påspikade lister mellan väggplankorna kunde också konstateras i Hemse. Ekhoﬀ antog dock att dessa var sekundärt anbringade. De skulle ha tillkommit vid en reparation av stavkyrkan föranledd av att den blivit otät (E Ekhoﬀ, a, a, s 117).

Två av de stora väggplankorna samt en liten plankrest har i ena änden, troligen den nedre, rektangulära genomskärningar med kvarsittande tapp som säkerligen tillhört en vinkelgående plankor eller

bjälke. Det är svårt att säga vad denna konstruktion har tjänat för ändamål, men man kan förmoda att den använts för att stödja väggarna (fig 528).

Två av de bredaste väggplankorna har skuren och ristad ornering (fig 536). Det mest troliga är att de haft samband med kyrkans ingång, som antagligen varit placerad på södra sidan. Båda de ornerade väggplankorna har nämligen starkt väderbitna yttersidor och eftersom detta gäller hela ytan bör de med ovanstående resonemang som utgångspunkt, ha stått i en sydvägg. Den ena plankan har en kraftig urtagning ovanför orneringen (fig 536). Sannolikt har en likaledes ornerad överliggare varit placerad här. Den har med all säkerhet varit ursågad till en rundbåge över ingången.¹⁵

Orneringen på de två väggplankorna är nu så svårt väderbiten att det kan vara svårt att avgöra dess karaktär. Det som nu kan urskiljas är bandslingor och en vingliknande tillspetsning (drakvinge?) i runstensstil. Liksom i Hemse tycks större delen av ornamentiken ha varit koncentrerad till öppningens övre del. Även dessa värdefulla ornerade plankor blev vid återanvändningen som golvtiljor illa stympade. De har avsågats både upp- och nedtill och fick dessutom omfattande urbilningar på den konvexa sidan, vilka också delvis skadade ornamentiken.

Stavkyrkans plan

Genom att åtminstone en syll (troligen långhusets norra) har bevarats kan man med någorlunda säkerhet fastställa långhusets ungefärliga längd. Med hjälp av bevarade rester av andra gotländska stavkyrkor och efter jämförande studier även av stavkyrkomaterial från det övriga Sverige kan ett försök till rekonstruktion av Eke stavkyrkas plan göras (fig 537).

Utgångspunkten är alltså den långa bevarade eksyllen, som av allt att döma varit placerad på norra sidan. Den är 8,37 m lång, men bör ursprungligen ha varit ca 8,70 m lång om man räknar med tapparna för hopfogning i hörnen. Dessa är nu bortbilade i bjälkens båda ändar. Detta innebär att långhusets inre längd kan beräknas till ca 8,50 m. Samma längd som den nyligen upptäckta stavkyrkan i Silte med stor säkerhet antagits ha haft.¹⁶

Med hjälp av dessa mått och genom jämförelser

med andra delvis bevarade stavkyrkor har nedanstående försök till rekonstruktion av Eke stavkyrkas plan utförts: långhusets inre längd 8,50 m, bredd 5,60 resp 5,70 m. Korets inre längd 4,00 m, bredd 3,50 m. Stavkyrkans hela inre längd skulle alltså ha varit ca 12,50 m, vilket är ca 1,50 m längre än motsvarande mått i Hemse stavkyrka, den bäst bevarade av de gotländska stavkyrkorna.

Utgrävningen av Silte stavkyrkas grund våren 1972 har gett oss ovärderliga upplysningar om de tidigmedeltida träkyrkornas konstruktion och storlek. Eftersom åtskilliga detaljer i Ekematerialet överensstämmer med de bevarade resterna av de båda stavkyrkorna i Hemse och Silte och de dessutom geografiskt ligger mycket nära varandra, har man anledning att förmoda att de tre stavkyrkorna varit uppförda på ungefär samma sätt. Utgrävningen i Silte visade att stavkyrkan, som föregått den nuvarande medeltida kyrkan av sten, varit placerad på en omsorgsfullt lagd grund inom stavkyrkans murar. Den beskrivs på följande sätt:¹⁷ »Överst mot putsgolvet låg kalkstensflis upp till 50 cm stora. Under dessa kom själva kallmuren av avsevärt mindre stenar i 4–5 skift och så underst kom ånyo större flis, som dels bildade underlag till kallmuren och dels utgjorde botten i stavrännan. Konstruktionen fick i profil en vinklad S-form. Den nedersta flisan syntes luta något nedåt utåt och rännans botten var mot kallmuren delvis tätad med lera.»

På denna välbyggda stengrund låg syllramen, som uppbar väggplankorna. Dessa fortsatte sedan ned i dräneringsrännan och skyddade på så sätt syllarna från väta (fig 539). Med tanke på att syllarna från Eke och Hemse i stort sett är identiska och utmärkt väl skulle kunna passas in på den i Silte framgrävda stengrunden, har man rätt att förmoda stora överensstämmelser även i övriga konstruktionsdetaljer.

Väggarnas konstruktion

Det bevarade materialet visar ganska tydligt hur stavkyrkans väggar har varit konstruerade. Hopfogningen har utan tvivel skett med lös fjäder, dvs en tunn träribba har inpassats i två motstående nåtar. Några rester av dessa fjädrar har dock ej påträffats.¹⁸

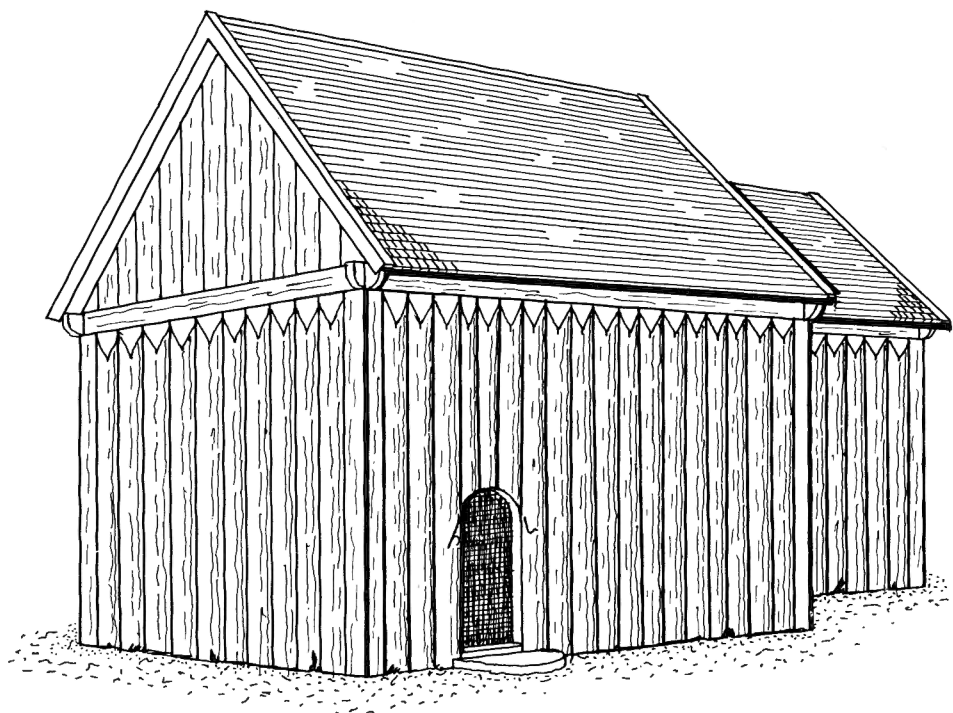
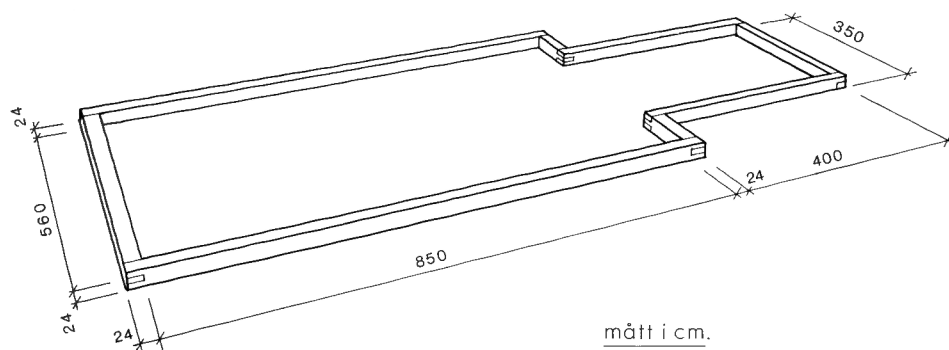

Fig 537. Stavkyrkan, försök till rekonstruktion av plan och fasader. Utförd av E Lagerlöf och J Söderberg 1973.

The stave church. Attempted reconstruction of plan and fronts.

En annan viktig detalj i stavkyrkans konstruktion kan utläsas av den bevarade syllen. Som tidigare omtalats hade syllen på den sida som varit vänd uppåt en djup nåt, vars profil bildar ett hak (fig 535). Detta innebär att väggplankorna som huvudsakligen vilat på syllen, vid nedre änden varit urhuggna så att en tapp skulle kunna gripa in i syllens nåt.¹⁹ Detta medförde att väggplankornas yttersida låg utanför syllen och skyddade den, vilket förklarar att syllen saknar varje spår av tjära (fig 539). Av allt att döma ansågs denna bindning vid syllen tillräcklig. Några spår efter dymlingar eller spik som skulle kunna hänföras till väggplankornas

fästande har nämligen ej kunnat iakttagas på den bevarade syllen.

Hur stavkyrkans hörn varit konstruerade vet vi mycket litet om. Några av väggplankorna har, som tidigare nämnts, nåt i ena sidan medan den andra slutar i en tillspetsning, således en fjäder. Möjligen kan detta betyda att dessa plankor varit placerade vid hörnen och alltså med fjädern förenats med en hörnstolpe (fig 538). Hur hörnstolparna varit utformade kan ej utläsas av det bevarade materialet. Möjligen har de varit utåt rundade, som man antagit beträffande Hemse stavkyrka.²⁰ Vid utgrävningen av Silte stavkyrkogrund gjorde man en

Fig 538. Försök till rekonstruktion av stavkyrkans hörn, 1:20. Utförd av E Lagerlöf och J Söderberg 1973.

Attempted reconstruction of the corners of the stave church.

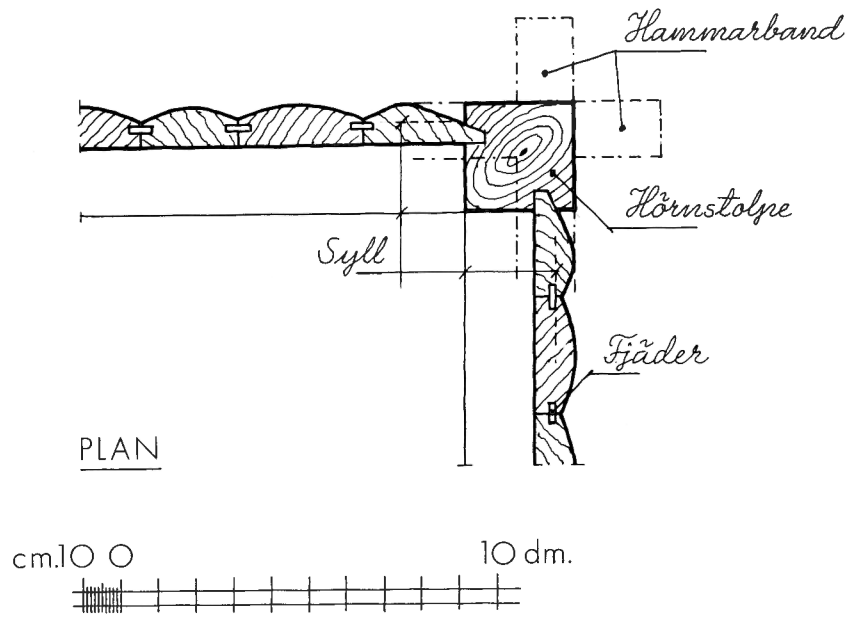
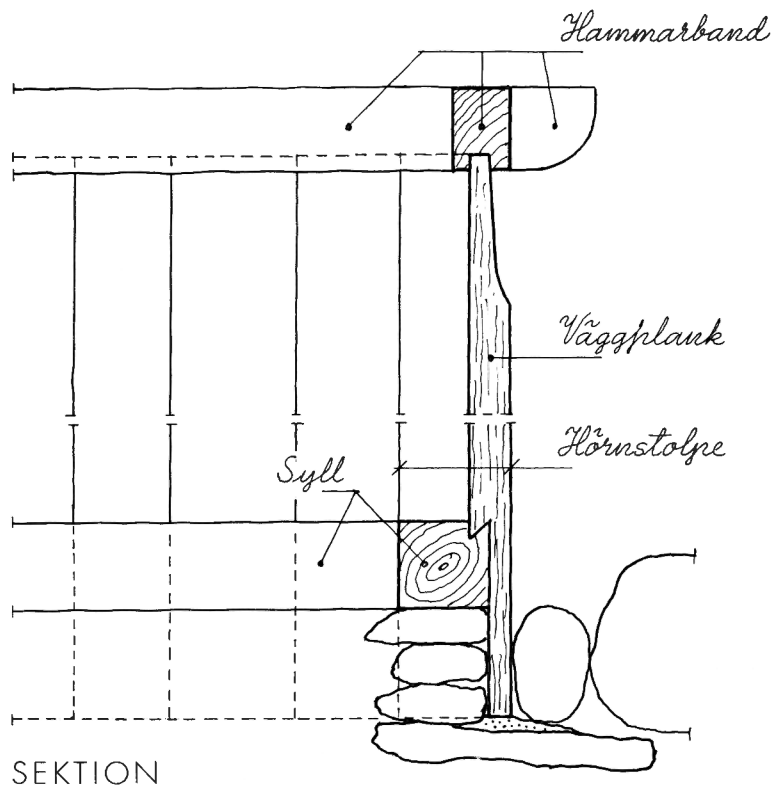

Fig 539. Försök till rekonstruktion av föreningen mellan syllen och väggplankorna, 1:20. Utförd av E Lagerlöf och J Söderberg.

Attempted reconstruction of the joint between the sill and the wall planks.

intressant iakttagelse som har betydelse i detta sammanhang. I redogörelsen för utgrävningen skriver Gustaf Trotzig:²¹ »I det nordvästra hörnet på stavkyrkan kunde iakttagas hur rännan, som bildat norra långväggen, mötte den västra. Här vidgade sig mellanrummet mellan klumpsternarna och kallmuren så att det tycktes sannolikt, att själva hörnet bestått av en grov stolpe i vilken resvirket varit inkilat. Avtryck i tjärblandad fyllning i sydvästra hörnet antydde att hörnstolpen varit firsidig.»

Hur det än förhåller sig med hörnstolparnas utformning i detta avseende bör de dock för övrigt ha varit konstruerade som de övriga väggplankorna, alltså med hak för fästande i syllens nåt och troligen med tapp upptill för infogandet i hammarbandets nåt. De bör alltså liksom väggplankorna ha vilat på syllen.

Hur stavkyrkans gavelrösten varit utformad har vi inga säkra uppgifter om, eftersom inga bräder från dessa synes ha bevarats. Troligen hade man i dessa använt sig av tunnare bräder liksom i de norska stavkyrkorna. Några spår efter fönsteröppningar kunde ej heller upptäckas i det bevarade materialet.

Tak

Beträffande takets utformning är vi helt hänvisade till de övriga gotländska stavkyrkofynden, eftersom inte ens något hammarband kunde tillvaratas.

Nedhugningar i de bevarade hammarbanden från Hemse stavkyrka visade att det över långhuset legat 7 takbjälkar. Vidare kunde man konstatera att takbjälkarna haft yttre »huvuden», som sammanhållit väggarna. Takstolen hade troligen varit öppen.

Mycket viktiga upplysningar om takets utformning lämnade de spår av Silte stavkyrkas väggar och tak, som upptäcktes på det nuvarande långhusets östra vägg, kring triumfbågen, i samband med restaureringen av kyrkan 1971–72. Spåren bestod av avtryck i putsen samt tjära och nöthår, det sistnämnda har förmodligen använts som tätningssmedel. Avtrycken visade²² att långhusets höjd från golv till taknock var 7,87 m

södra takfallets höjd	3,88 m
hammarbandet	3,74 m
norra takfallets höjd	3,82 m
hammarbandet	3,49 m

Med tanke på att långhusets längd i Eke och Silte helt eller nästan helt överensstämt, är det ej orimligt att anta att också höjden kan ha varit densamma. Det material som är bevarat från denna tid visar att man oftast tog stor hänsyn till byggnadernas proportionering. Måtten var alltså sällan tillfälliga. Den rekonstruktion som utförts av Eke stavkyrka (fig 537) har tillkommit med utgångspunkt från syllens längd och väggplankornas höjd, men bygger för övrigt på jämförelser med fynden i Silte. I detta sammanhang bör påpekas att takfallet hos stavkyrkan i Silte har varit rakt, vilket har kunnat fastställas genom ett fotografi som tagits före restaureringen. Man hade tidigare förmodat att takfallet haft samma utformning som takstolen i Garde visar, alltså ett knä på mitten. Ekhoft förmodade att även stavkyrkan i Hemse haft en likartad takstol.²³

Interiör och inredning

Genom det bevarade materialet kan vi endast få en antydning om hur interiören och inredningen har varit beskaffad. Som nämnts har takstolen troligen varit öppen liksom i de flesta av de medeltida norska stavkyrkorna.²⁴ Detta har medverkat till att gerummet större höjd och rymd.

Några av de rester som tillvaratogs vid restaureringen 1916 ger värdefulla upplysningar om interiörens utformning. Den målade väggplanka, som tidigare omnämnts, tyder på att interiören åtminstone delvis försetts med målade figurscener (fig 540). Troligen har plankan ursprungligen varit placerad i en innervägg som täckt långhusets östra sida, således väggen mellan långhuset och koret. Målningen har utförts på väggplankans konvexa sida. Eftersom endast en målade plankor är bevarade och man därför bara har ett fragment av en av allt att döma stor målningsscen, kan det vara svårt att avgöra vad som framställts. Man har förmodat att den bevarade målningens resten skulle ha ingått i en Himmelsfärdsframställning. I så fall skulle den ha varit placerad i scenens centrala del. Kristi ena hand

Fig 540. Planka av ek från stavkyrkans inner-
vägg med målning i bysantinsk stil (detalj) från
omkr 1200. Scenen har troligen framställt
Kristi himmelsfärd eller möjligen Bebådelsen
för herdarna. Foto 1973.

*Oak plank from the interior of the stave church
with painting in Byzantine style (detail), dating
from about 1200. The scene was probably the
Ascension of Christ or the Tidings to the Shepherds.*

Fig 541. Bräda av furu med inskuren ornamentik i en bård. Har troligen varit framstycke i en bänk, romansk. Foto 1973.

Pinewood board with carved ornamentation in a border. Has probably been the front of a Romanesque bench.

och en del av hans gloria skulle nämligen synas på plankan.²⁶ Det som tydligt kan urskiljas på den bevarade plankan är tre stående manliga figurer med uppåtvända ansikten och med händerna sträckta uppåt. Händer som måste ha tillhört ytterligare tre personer syns också. Ovanför dessa ett stiliserat träd, en avskiljande bård samt ovanför denna en stående figur i större format iförd en rikt draperad dräkt. Endast nedre delen av denna gestalt är bevarad. Omedelbart till vänster om det stiliserade trädet syns en kontur som tolkats som Kristi gloria, men som även kan tydas som en del av en vinge. Eftersom apostlarna i den bysantinska konsten liksom i det medeltida västerländska måleriet nästan undantagslöst framställs med gloriol kan man ifrågasätta om det verkligen är en Himmelfärdsframställning målningsresten ursprungligen har tillhört.²⁶ Möjligen kan den i stället ha ingått i en scen som framställt Uppenbarelse för herdarna. I så fall kan man tänka sig att väggmålningen även omfattat en Kristi födelse scen.

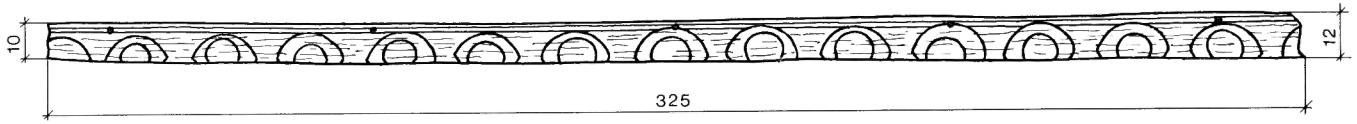
Det är omöjligt att avgöra hur stor del av kyrkans innerväggar som var målade, men det mest troliga är att man nöjt sig med att måla långhusets östra vägg, ikonostasens plats i de grekisk-ortodoxa kyrkorna.

Målningsresten från Eke stavkyrka har sammanställts med det övriga bysantinskt influerade måleriet på Gotland, nämligen kalkmålningarna i Garde och Källunge samt målningarna på trä från Dalhems och Sundre kyrkor. Största överensstämmelsen har de av naturliga skäl med de på trä målade

framställningarna, som ju krävt samma målnings teknik. Likheterna är så stora att man har rätt att förmoda att samme konstnär varit verksam i Dalhem, Sundre och Eke. Målningarna har daterats till tiden omkring 1200.²⁷

Ytterligare ett föremål som möjligen kan ge oss upplysningar om stavkyrkans inredning påträffades vid kyrkans restaurering 1916. Det är en tunn, 3,25 m lång furubräda med enkla inskurna ornament som bildar en bågfris i brädans hela längd (fig 542). Eftersom brädan ej bevarats i sin helhet kan man ej med säkerhet fastställa bågfrisens ursprungliga utformning.

Bräder av liknande utformning och med i stort sett likartad ornamentik har bevarats från flera andra Gotlandskyrkor. I Gotlands Fornsal förvaras en lång bänk från Lye kyrka (Svk Go V, fig 80, 81), som på framsidan har en tunn bräda med geometrisk ornamentik. Möjligen kan brädan från Eke ursprungligen ha ingått i en sådan långbänk, som i så fall kan ha varit placerad utmed långhusets ena vägg i stavkyrkan. Eftersom den påträffades i golvet tillsammans med det övriga stavkyrkomaterialet bör man kunna utgå från att den tillhört stavkyrkan. Möjligheten finns dock att golvet lagats någon gång i senare tid och att brädan alltså tillhört en bänk, som haft sin plats i stenkyrkan. Den geometriska rent ornamentala frisen är av så allmän romansk karaktär att den knappast kan lämna underlag för en närmare datering.

mått i cm.

Fig 542. Uppmätning av den ornerade brädan i fig 541. Utförd av J Söderberg 1973.

The board shown in figure 541.

Stavkyrkans läge

Eftersom någon utgrävning av kyrkan ej företagits vet vi ej med bestämdhet var stavkyrkan ursprungligen var placerad. Många undersökningar både på Gotland och annorstädes i Norden har gett otvetydiga bevis för att en tidigare kyrka, detta gäller även stavkyrkor, nästan undantagslöst har haft sin plats innanför den senare uppförda större kyrkans murar. De senaste beläggen för detta på Gotland kommer från två kyrkor, Garde och Silte. I Garde, som utgrävdes 1964 påträffades stolphål som av allt att döma härrörde från en stavkyrka.²⁸ Utgrävningen i Silte, som tidigare omnämnts, gav också tydliga bevis för att stavkyrkan haft sin plats innanför den nuvarande stenkyrkans murar.²⁹ Vi har alltså all anledning att förmoda att stavkyrkan i Eke stått på den plats där den nuvarande kyrkan senare uppfördes.

Stavkyrkans datering

Något försök till datering av stavkyrkan från Eke har ej tidigare gjorts. Varken Mogens Clemmensen eller Gerda Boëthius,³⁰ som skrivit kortfattat om den, har tagit upp problemet med dess tidssättning.

Emil Ekhoft daterade Hemse stavkyrka till »1000-talets första decennier» efter noggranna jämförelser med det övriga nordiska materialet. Denna datering har senare reviderats vid flera tillfällen och nu är man mest benägen att föra stavkyrkan från Hemse till tiden omkr 1100.

Den ornamentik som bevarats på portalplankorna (fig 536) är tyvärr både sparsamt företrädd och dessutom mycket nött. Inte desto mindre kan denna ornamentrest ge värdefulla upplysningar om stavkyrkans ungefärliga tillkomsttid. Den tunna slingornamentik som kan urskiljas på den ena portalplankan har direkt samband med den s k runstensstilen. Den andra portalplankans vingliknande ornament kan tyda på kontakt med romanska stilimpulser, vilket skulle innebära en relativt sen fas i runstensstilens utveckling. Samma tendenser har uppmärksamats vad beträffar ornamentiken på portalplankorna från Hemse stavkyrka (ovan s 191). Med tanke på att konstruktionsdetaljer och utförande i stort sett överensstämmer med stavkyrkan från Hemse är det rimligt att antaga att Eke stavkyrka tillkommit ungefär samtidigt, alltså omkr 1100.³¹

NUVARANDE KYRKAN

Kyrkobyggnaden

Eke nuvarande kyrka är uppförd av sten och består av kor, långhus och torn från medeltiden samt två tillbyggnader på norra sidan, sakristia och sockenmagasin, båda från 1800-talet. De medeltida byggnadsdelarna är täckta av valv, som av allt att döma tillkommit samtidigt med byggnadens uppförande. Kyrkan är en relativt enhetlig anläggning, som troligen planerats uppföras i en etapp. Koret och långhuset, som har enkel enhetlig sockel tillkom i etapper under 1200-talets förra hälft, medan tornet tillbyggdes först vid århundradets slut. Som framgår av tornbågen i långhusets västra mur planerades ett torn i samband med den första byggnadsetappen. Av okända skäl blev det dock skjutet på framtiden och tornet kom i stället att som särskild byggnadsdel placeras väster om långhuset. Innan tornet kom till stånd förde en trappa i långhusets södra mur upp till vinden. Den är nu igenmurad.

Tornets tillkomst innebar att den medeltida kyrkobyggnaden var färdigställd. Sakristian på korets norra sida tillkom först 1833, medan sockenmagasinet, som ovanligt nog byggts intill tornet, uppfördes 1820.

Material

Kyrkobyggnaden är till största delen uppförd av sandsten (sandstensområdet). Kalksten förekommer endast i fönster- och portalomfattningar och där i ganska ringa omfattning. Korets och långhusets socklar är påfallande enkla, endast ett utskjutande skift utan särskild behuggning. Tornets sockel

däremot är hög och har skråkant samt rundstav (fig 546). De senare uppförda byggnadsdelarna, sakristian och sockenmagasinet saknar socklar.

Hela kyrkobyggnaden är putsad och vitkalkad med undantag för omfattningar och hörnkedjor, som är av fint huggen sten. Detta är med all säkerhet den ursprungliga behandlingen av murarna, vilket bl a putsränderna som markerar hörnkedjorna, ger bevis för. I kyrkans räkenskaper redovisas ofta för utgifter i samband med kyrkans putsning. Tornet stod dock under lång tid oputsat, troligen från 1800-talets början. Detta berodde förmodligen på att man ansåg det lönlöst att putsa dessa stora ytor, som genom väta och vinderosion snart missfärgades och föll av. Vid en restaurering 1969–71 putsades åter hela kyrkobyggnaden, således även tornet.

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, en i korets södra mur, en i långhusets södra mur (den norra är nu igenmurad) samt en i tornets västra mur.

Korportalen (fig 550), som är uppförd av omväxlande sandsten och rödaktig kalksten, är rundbågig och tvåsprångig med flankerande kolonnetter, som fortsätter i en rundbågig rätvinklig arkivolt. Kolonnetterna uppbär enkla nedåt avsmalnande kapital (fig 551), samt står på likartat utformade uppåt avsmalnande baser. De inre posterna vilar på en hög tröskelsten och uppbär ett tympanonfält med trepassformig kontur.

Portalens inre omfattning är rundbågig med huggna hörnkedjor av sandsten. På ett av den östra

Fig 543. Eke nuvarande kyrka från sydost. Foto 1973.

The present Eke Church from SE.

NUVARANDE KYRKAN

Kyrkobyggnaden

Eke nuvarande kyrka är uppförd av sten och består av kor, långhus och torn från medeltiden samt två tillbyggnader på norra sidan, sakristia och sockenmagasin, båda från 1800-talet. De medeltida byggnadsdelarna är täckta av valv, som av allt att döma tillkommit samtidigt med byggnadens uppförande. Kyrkan är en relativt enhetlig anläggning, som troligen planerats uppföras i en etapp. Koret och långhuset, som har enkel enhetlig sockel tillkom i etapper under 1200-talets förra hälft, medan tornet tillbyggdes först vid århundradets slut. Som framgår av tornbågen i långhusets västra mur planerades ett torn i samband med den första byggnadsetappen. Av okända skäl blev det dock skjutet på framtiden och tornet kom i stället att som särskild byggnadsdel placeras väster om långhuset. Innan tornet kom till stånd förde en trappa i långhusets södra mur upp till vinden. Den är nu igenmurad.

Tornets tillkomst innebar att den medeltida kyrkobyggnaden var färdigställd. Sakristian på korets norra sida tillkom först 1833, medan sockenmagasinet, som ovanligt nog byggts intill tornet, uppfördes 1820.

Material

Kyrkobyggnaden är till största delen uppförd av sandsten (sandstensområdet). Kalksten förekommer endast i fönster- och portalomfattningar och där i ganska ringa omfattning. Korets och långhusets socklar är påfallande enkla, endast ett utskjutande skift utan särskild behuggning. Tornets sockel

däremot är hög och har skråkant samt rundstav (fig 546). De senare uppförda byggnadsdelarna, sakristian och sockenmagasinet saknar socklar.

Hela kyrkobyggnaden är putsad och vitkalkad med undantag för omfattningar och hörnkedjor, som är av fint huggen sten. Detta är med all säkerhet den ursprungliga behandlingen av murarna, vilket bl a putsränderna som markerar hörnkedjorna, ger bevis för. I kyrkans räkenskaper redovisas ofta för utgifter i samband med kyrkans putsning. Tornet stod dock under lång tid oputsat, troligen från 1800-talets början. Detta berodde förmodligen på att man ansåg det lönlöst att putsa dessa stora ytor, som genom väta och vinderosion snart missfärgades och föll av. Vid en restaurering 1969–71 putsades åter hela kyrkobyggnaden, således även tornet.

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, en i korets södra mur, en i långhusets södra mur (den norra är nu igenmurad) samt en i tornets västra mur.

Korportalen (fig 550), som är uppförd av omväxlande sandsten och rödaktig kalksten, är rundbågig och tvåsprångig med flankerande kolonnetter, som fortsätter i en rundbågig rätvinklig arkivolt. Kolonnetterna uppbär enkla nedåt avsmalnande kapitäl (fig 551), samt står på likartat utformade uppåt avsmalnande baser. De inre posterna vilar på en hög tröskelsten och uppbär ett tympanonfält med trepassformig kontur.

Portalens inre omfattning är rundbågig med huggna hörnkedjor av sandsten. På ett av den östra

Fig 543. Eke nuvarande kyrka från sydost. Foto 1973.

The present Eke Church from SE.

hörnkedjans block finns en ristad runinskrift (se nedan). Bomrännorna är igenmurade. Dörren är av liggande furubräder, utvändigt målad i ljusbrunt, invändigt i brunrött.

Långhusets södra portal är kyrkans största, och tjänstgör som huvudingång (fig 552). Den är liksom korportalen uppförd av sandsten och rödaktig kalksten i medveten färgväxling. Den är rundbågig och tvåsprångig med kolonnetter i de yttre sprången. Kolonnetterna uppbar enkla veckkapitäl (fig 553) samt vilar på tärningsformade baser. De inre posterna vilar på en tröskelsten och uppbar en plan oornrad tympanonskiva med rak nedre avslutning. På den östra mellersta posten finns ristade bokstäver, siffror och bomärken, bl a stenhuggaren Gert van Eghens bomärke omgivet av årtalet 1659. Det är ovisst om denne framstående stenhuggare har utfört något för kyrkan, åtminstone har intet av hans hand bevarats här.

Portalens inre omfattning har hörnkedjor av huggen sandsten och täcks av en triangelbåge. Bomrännorna är igenmurade. Dörr av liggande furubräder, utvändigt målad i ljusbrunt, invändigt i brunrött. Dörren tillkom i samband med en omfattande restaurering 1916.

Långhusets norra portal är nu igenmurad. Troligen skedde detta samtidigt som det stora fönstret togs upp i långhusets norra mur på 1800-talet. Vid en restaurering 1969–71 överkalkades även portalens yttre omfattning, som är av huggen sandsten. En ristning i putsen visar var portalen var belägen. Den var som sydportalen rundbågig. Den inre omfattningen, som ej är igenmurad, har hörnkedjor av huggen sandsten och avslutas uppåt i en triangelbåge. Den östra smygens bomränna är bevarad (ca 200 cm) med kvarsittande bom av furu. I smygen var en tid madonnabilden från 1500-talets början placerad.

Tornportalen, som är placerad på västra sidan, är något enklare utformad än de övriga portalerna (fig 554). Den är till största delen uppförd av sandsten, ensprångig och spetsbågig. I den yttersta omfattningen är profilerade kalkstensplattor infogade i kapitälhöjd. De inre posterna, av vilka den södra är högre än den norra, vilar på en hög tröskelsten och uppbar en tympanonskiva med trepassformad kontur.

Portalens inre omfattning har hörnkedjor av huggen sandsten och avslutas uppåt i en triangelbåge, även den av huggen sten. Bomrännor finns i båge smygarna, den södra längst (ca 200 cm).

Dörr av stående furubräder med beslag av svartmålat smidesjärn. Dörren tillkom vid en omfattande restaurering 1916. Den fick ersätta en medeltida dörr, som nu förvaras i tornets andra övervåning (fig 555). Den är sammansatt av två breda plankor, den ena 65 cm bred. Hopfogningen har skett med hjälp av dymlingar, som nu är synliga på dörrens utsida. Dörren har haft ornamentalt utformade beslag av järn, vilka nu är avlägsnade. Genom att träet har skyddats på de platser där järnbeslagen har varit anbringade, kan deras mönster dock tydligt avläsas (fig 556). Det är tänkbart att dörren är ursprunglig, dvs samtidig med tornet, vilket skulle innebära att den tillkommit vid 1200-talets slut.

Vid en visitation 1694 antecknades följande om kyrkans dörrar: »4 st: dörrar 3^{ne} med behörige gångjärn ock boom innan till den 4de på Södra Sidan wäll försedd med gångjärn låås ock nyckel.»

Fönster

Kyrkobyggnaden har fönsteröppningar endast på östra och södra sidorna. Korets östra fönster är det enda som har bevarats i ursprungligt skick (fig 557). Det är trekopplat, med rundbågiga omfattningar av huggen sandsten och kalksten i medvetet färgspel.³² Det mellersta fönstret är något högre än de två flankerande. Detta fönster var under lång tid (1837–1956) igenmurat på grund av en altaruppsats, som uppställdes här 1837 (fig 574). Fönstrens inre omfattningar är putsade och saknar huggna kantkedjor. De nuvarande »antikglasen» tillkom vid restaureringen 1969–71. Det är ovisst om fönstren ursprungligen hade glasmålningar. Några uppgifter om eller spår av sådana har ej påträffats.

Koret har också ett fönster på södra sidan (fig 543). Det saknar huggna omfattningar och har förstorats avsevärt i sen tid, troligen 1835, då kyrkan enligt räkenskaperna genomgick en omfattande reparation. Ursprungligen fanns här ett litet rundbågigt fönster med omfattningar av huggen sten (jfr de östra fönstren). Några teckningar eller uppmättningsritningar, som skulle kunna upplysa om

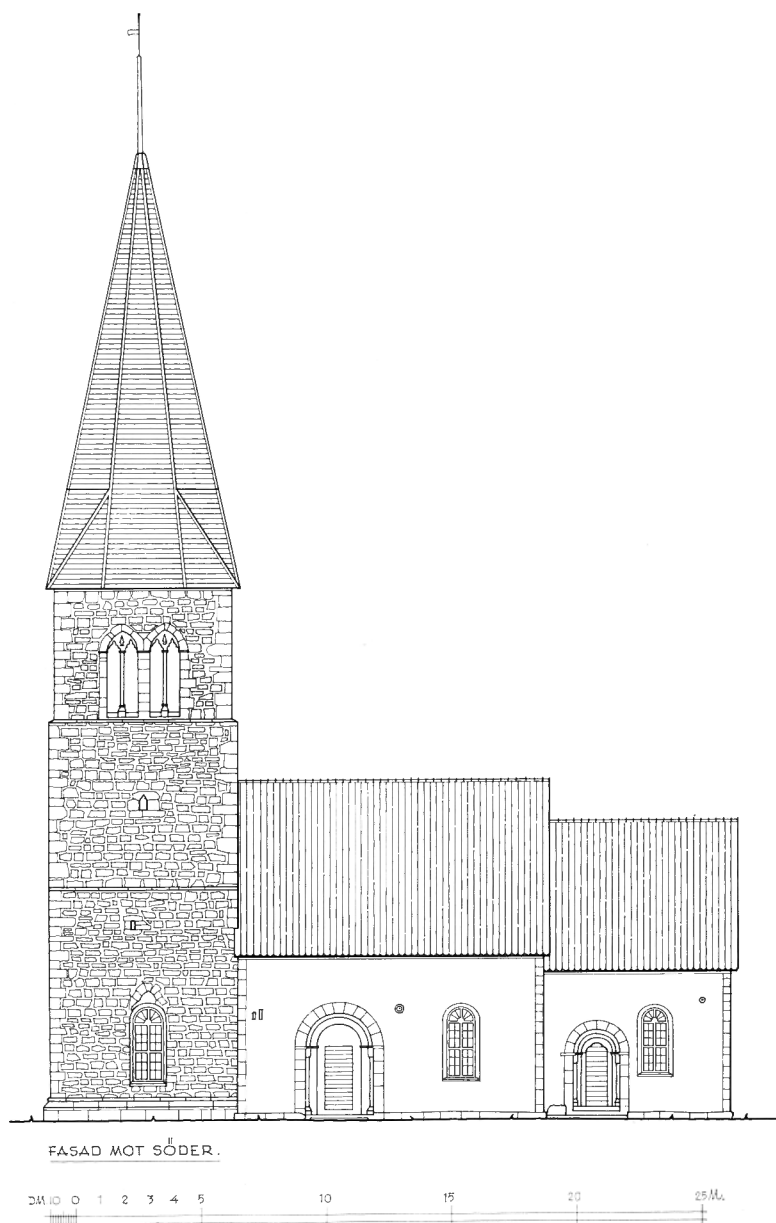

Fig 545. Kyrkans södra fasad samt t h sektioner mot öster och väster, 1:300. Uppm J Söderberg 1943, resp 1967.

S front of church and, opposite, sections looking E and W.

fönstrets storlek och utformning, har ej utförts före 1835. En liten summarisk teckning av Jöran Wallin i hans *Analecta Gotlandica* kan ej ge besked på denna punkt.

Även långhuset har ett stort rundbågigt, sekundärt upptaget fönster i södra muren (se fig 543). Det upptogs sannolikt samtidigt som södra korfönstret på 1830-talet, och har troligen föregåtts av ett litet rundbågigt fönster med huggen omfattning från

byggnadstiden, 1200-talets förra hälft. Även i fråga om detta fönster saknar vi uppgifter om dess ursprungliga storlek och utformning. Långhuset hade en tid ytterligare ett stort fönster placerat i den norra muren. Det tillkom av allt att döma samtidigt som de tre fönstren på kyrkans södra sida förstörades 1835. Detta fönster, som ej föregåtts av någon ursprunglig fönsteröppning, igenmurades vid restaureringen 1969–71.

Tornet har på södra sidan ett stort rundbågigt fönster av samma utförande som de tidigare beskrivna från 1800-talet (fig 543). Då murverket stod utan puts före restaureringen 1969–71 kunde man tydligt urskilja övre avslutningen av ett medeltida fönster strax ovanför den nuvarande fönsteröppningen (fig 545). Det hade omfattning av fint huggen kalksten med övre trepassformig avslutning.

Det var av allt att döma samtidigt med tornet i övrigt, således från tiden omkr 1300 (fig 558).

Tornet

Långhuset förenas med ringkammaren genom två mot varandra lagda spetsbågar, av vilka den västra är samtidig med tornet, är vidast och högst. Ringkammaren täcks av ett till synes ursprungligt

Fig 546. Tornets sockelprofil och sektion genom tornet. Uppm J Söderberg 1943.

Plinth profile of chancel and section of tower.

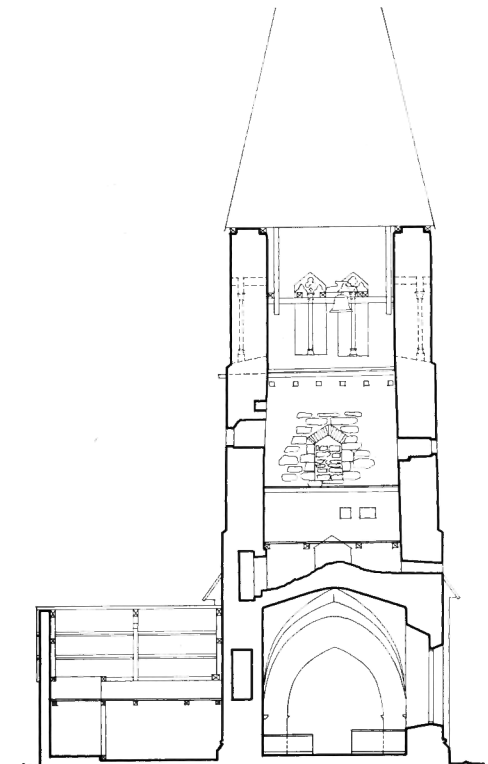
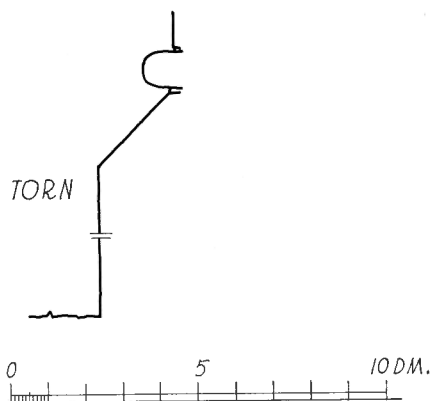

Fig 547. Kyrkan från sydväst. Foto 1964.

The church from SW.

Fig 548. Th. Kyrkan från nordost. Foto 1964.

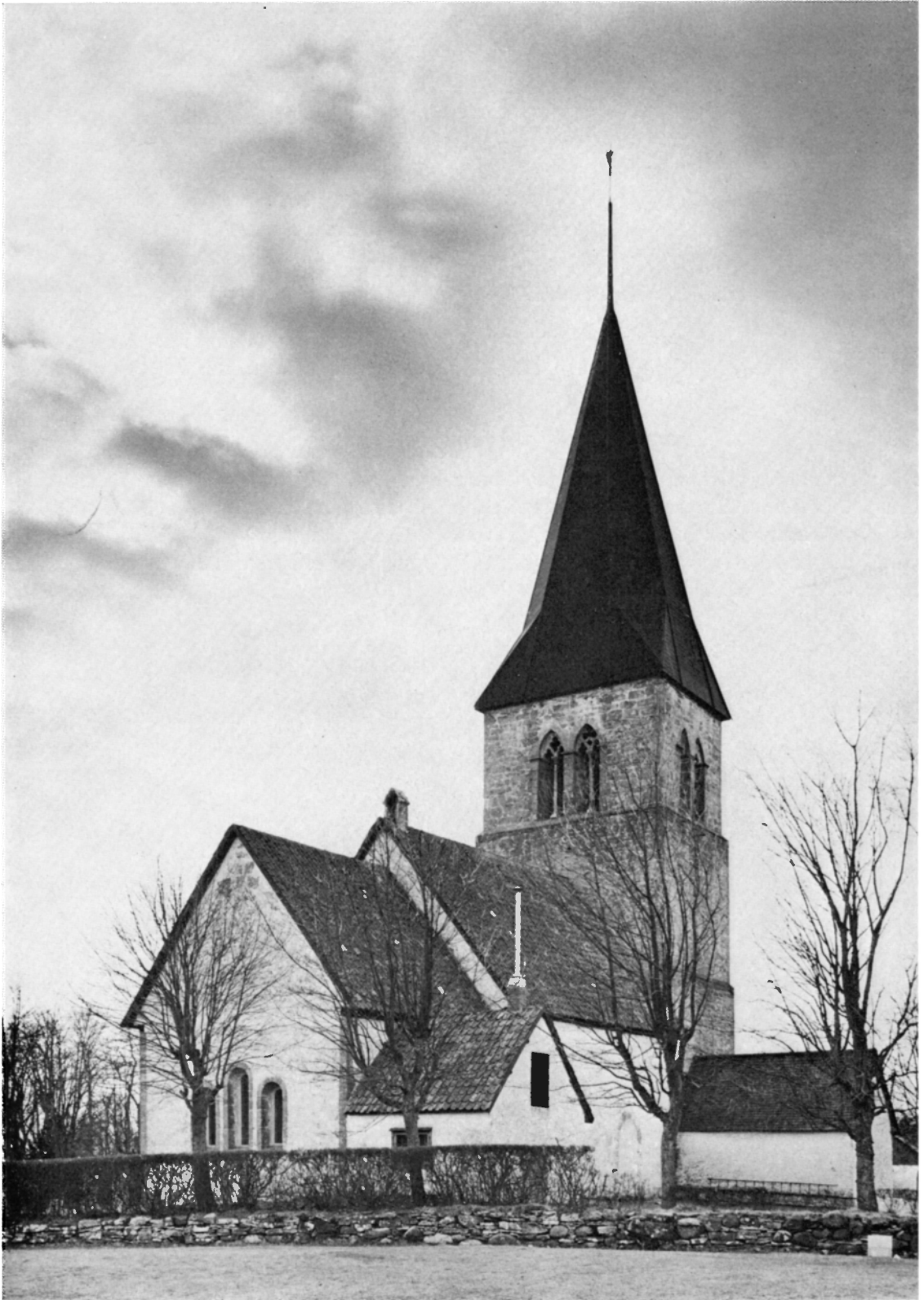
Right. The church from NE.

kryssvalv. Till tornets övre våningar leder en trappa, vars ingång är placerad i det nordöstra hörnet. Den har en uppåt trepassformigt avslutad omfattning av huggen sandsten (fig 559). Dörr av stående furubräder med svartmålade dekorativa beslag av smidesjärn. Dörren, som är målad i rödbrunt, tillkom vid restaureringen 1969–71, medan järnbeslagen är äldre.

Trappan som är byggd av sandsten går först rakt upp västerut i den norra muren, men blir sedan en spiraltrappa, som leder till en öppning in till tornets första övervåning. Ingången har en enkel omfattning med rak överliggare av sandsten.

Tornets första övervåning täcks av ett mycket lågt brädtak på bjälkar. De enda ljusinsläppen är smala ljusgluggar i södra och västra murarna. Som golv tjänstgör ringkammarens valvkupa, nu täckt med isoleringsmaterial. I östra muren finns en öppning som leder till långhusvinden. Den stängs med en flamsäker dörr, som tillkom vid restaureringen 1969–71. I långhusvindens sydvästra hörn mynnar en trappa, som användes före tornets tillkomst. Den är i nedre loppet igenmurad, men ingångens omfattning är synlig i södra muren invid tornbågens anfang (fig 560).

Trappan i tornets norra mur fortsätter uppåt och

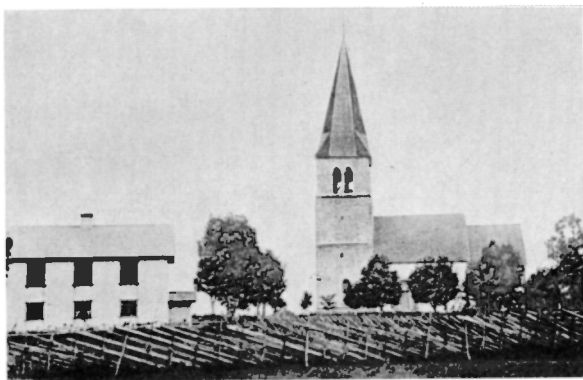

Fig 549. Kyrkan och en tidigare skolbyggnad från söder. Foto omkr 1900.

The church and a former school building from S.

svänger om hörn i nordväst för att mynna i tornets andra övervåning. Trappan är helt uppförd av sandsten, ibland endast tuktade ofta huggna block. Den upplyses av en ljusglugg i västra muren där trappan mynnar. Utvändig omfattning av huggen

sandsten i form av en kvadratisk platta med fyra cirkelrunda hål (fig 561).

Tornets andra övervåning har en stor rundbågig öppning i västra muren (fig 561), vilken stängs med en tjärad dörr av stående furubräder. Grunda bomhål i de inre smygarna, den norra längst. Dörren stängs fortfarande med en bom. I våningens östra mur finns två mindre, brädfodrade nischer (fig 563). Nischernas mått: 41×40 resp 37×60 cm.

Allt talar för att denna våning ursprungligen tjänstgjort som förvaringsrum, varvid den stora öppningen i västra muren, säkerligen försedd med hissom, tjänade som intag för de varor t ex säd, som magasineras här.³³ När sockenmagasinet uppfördes vid tornets norra mur 1820 kom det ur bruk, om det ej skett tidigare. I denna våning förvaras en stor mängd ej längre använda träföremål, bårar, sängar och kistor, troligen använda i samband med en koleraepidemi vid 1800-talets mitt. Här finns också en medeltida trädörr, ursprungligen placerad i tornets västra portal (fig 555).

Tornets tredje övervåning nås via en trappa av

Fig 550. Korportalen, från omkr 1225, och korets södra fönster, förstorat 1835. Foto 1971.

Chancel portal, c 1225, and the S window of the chancel, enlarged in 1835.

trä invid östra muren. Detta våningsplan saknar nu golv, men stora bjälkar i nord-sydlig riktning tyder på att våningen ursprungligen haft ett brädgolv på bjälkar. Våningen upplyses av ljusgluggar i söder, väster och norr, alla täckta med tuktade stenplattor. I den östra muren finns en stor, nu igenmurad öppning, som ursprungligen ledde in till långhusets vind, möjligen för att ernå kommunikation mellan förvaringsrummen (fig 564).

Tornets fjärde våning, klockvåningen, har golv av bräder på bjälkar. Golvet lutar åt öster och är täckt med grov tjärpapp samt har avrinningsränna av trä mot långhustaket. De stora ljudöppningarna, två i varje väderstreck, är delade genom kolonetter som vilar på baser och uppbär kapitäl och rikt utformade masverk i form av blad, fyrpass, trepass och kors (fig 565).

Klockbockens sex stora bjälkar synes vara ur-

Fig 551. Korportalens östra kapitäl.
Foto 1971.

The E capital of the chancel portal.

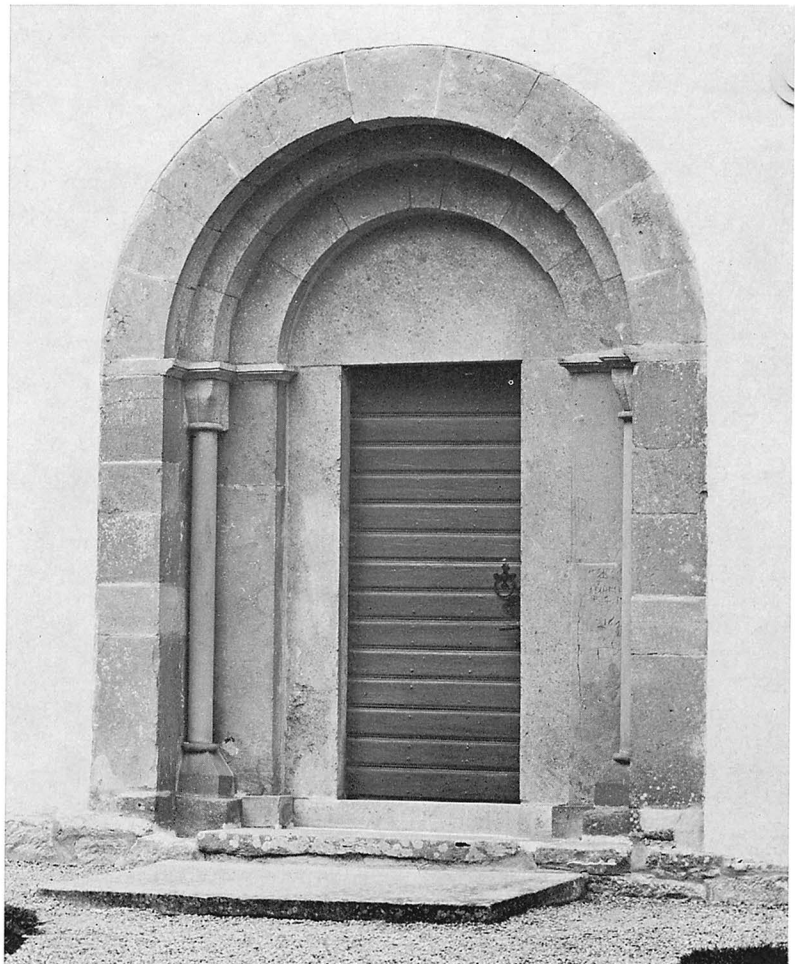

Fig 552. Långhusets södra portal,
1200-talets andra fjärdedel. Foto
1971.

*S portal of the nave, second quarter
of the 13th century.*

Fig 553. Södra långhusportalens västra kapitäl. Foto 1971.

The W capital of the S portal of the nave.

sprungliga, fyra i öst–västlig riktning och två i nord–sydlig riktning (fig 544). Den uppbär nu kyrkans enda klocka, som hänger i utrymmets mitt. I klockbocken finns spår efter ytterligare två klockupphängningar, en på norra och en på södra sidan.

Tornet kröns av en hög spira som övergår från fyrkant till åttkant (fig 566). Spiran är uppförd av horisontalt lagda bräder på en kraftig bärkonstruktion av bjälkar (fig 544). Den avslutas uppåt med en kraftig hjärtstock av ek krönt av en vindflöjel av kopparplåt i form av en tupp.

Tornspirans nuvarande utformning härrör från en total ombyggnad 1767, varvid »Tornbygmästaren husbonden Mårten Johansson ifrån Suderbys i Gothem» enligt stämmoprotokoll tjänstgjorde som arbetsledare. Man diskuterade länge i församlingen tornspirans höjd och beslöt till sist att den skulle bli 30 alnar (ca 17,7 m), vilket den fortfarande är. Med hjärtstocken och flöjelstången är den ca 23 m hög, medan tornets totala höjd är ca 44 m.

Fig 554. Portal i tornets västra fasad. Foto 1971.

Portal in the W front of the tower.

En äldre hjärtstock av ek, som nu förvaras på sakristians vind har följande skurna inskrifter: »Anno 1767: D 23: May: P: oc Pastor: I: R: oc Eke/ Peter Åkerman/ Kyrcoivårdare Anders Pet-sarve:/ Olof: Bölska: Jesper: By/ n:m.»

På andra sidan: BYGMÄST/ MÅRTEN/ JOHSON/ SÖDER/ BYS:I/ GOTEM/ HVSBÖN/ DER : OC/ HEMAN/ PETSARV/ OLOF/ JÖRAN/ NILS/BÖLSKE ANDERS/ NILS/ PER/ ALSKOO/ ME KAL/ OLOF/ RÄ:S:M/ HALVIDE/ OLOF/ HANS/ JONAS/ JACOB/ SMITS/ LARS/ MATIS/ GVDINS/ PER/ NYGÅRDS/ JACOB/ BY/ RASMUS/ HERVIDE/ OLOF/ MÅRTEN/ HERDARE/ RASMUS/ SOLI:DEO/ GLORIA (=åt Gud allena äran) KLOK (inskriften är här avbruten).

Även om nybyggnaden av tornhuven 1767 var genomgripande, är det troligt att man trots allt använde den äldre tornspirans utformning som förebild, vilket innebär att den till formen kan vara medeltida. Spirans kontur och proportioner har många motsvarigheter på den gotländska landsbygden, t ex tornspirorna i Hemse (ovan s 192) och Alskog (SvK Go V, s 173). Tornspiran har reparats vid ett flertal tillfällen. Vid den omfattande restaureringen 1969–71 utbyttes spirans yttre bräd-klädsel, medan själva bjälkkonstruktionen endast förstärktes och lagades. Vid samma tillfälle fick tornet ett effektivt vattenavledningssystem med bl a en utkastare på östra sidan.

Sakristian

Sakristian på korets norra sida (fig 567) har liksom magasinsbyggnaden invid tornet uppförts på 1800-talet. Enligt kyrkans räkenskaper byggdes den 1832–33. Sistnämnda år betalades för »Sacristians späckning» (putsning) till husbönderna Jöns och Lars Petsarve. Samma år betalades »Smeden N. Blomberg för beslag till Sacristie Dörren.»

Sakristian är uppförd av sandsten och kalkstensflis samt är putsad och vitkalkad; sockel saknas. Den täcks av ett sadeltak med enkupigt tegel på papptäckt underlagstak. I östra muren finns ett relativt stort rektangulärt fönster invändigt försett med ett inmurat järngaller. I norra gavelröset finns en öppning in till sakristievinden. Den stängs med en lucka av stående tjärade furubräder.

Från koret nås sakristian genom en rundbågig raksmygig öppning i norra muren. I öppningen är insatt en rektangulär omfattning av trä med dörr av

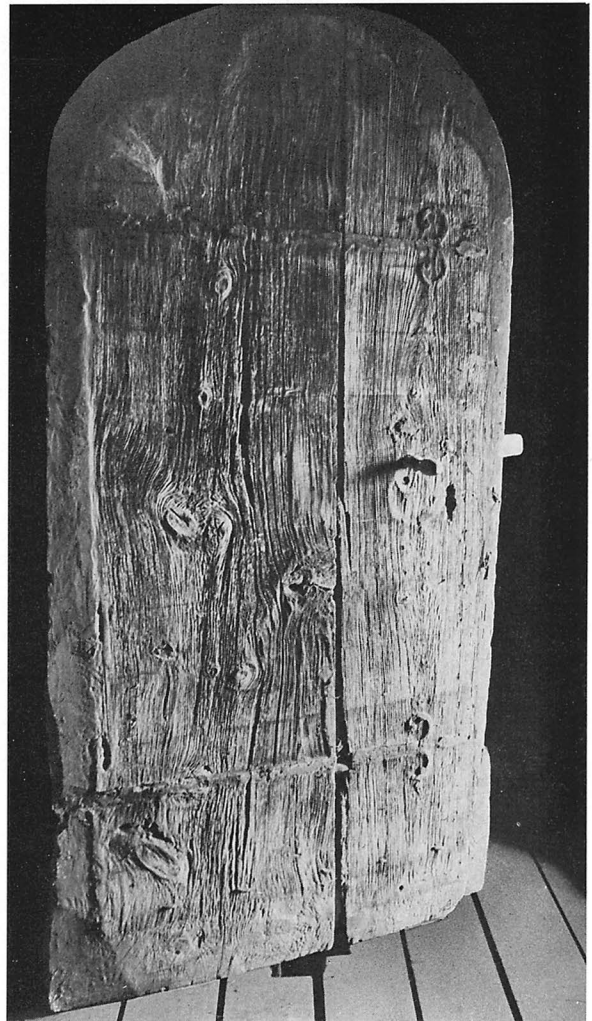

Fig 555. Dörr av breda furubräder med spår efter ornamentala järnbeslag, troligen från 1200-talets slut. Foto 1971.

Door of pinewood boards with traces of ornamental iron-work, dating probably from the end of the 13th century.

stående furubräder, utvändigt blåmålad, invändigt vitmålad samt med följande i svart målade inskrift: »År 1837 Blef alt i Kyrkan varande altare bänkar/ Läcktare dörrar Predikstol Renoverat och målat./ Då varande Prost och Kyrkoherde C. M. Söderström.³⁴/ Kyrkovårdare Petter Gudings,/ Petter Wahlby Bölske, A Palmqvist Pettsarve./ Magasinsföreståndare E. Norrby, By./ Sexman Petter Alfveskoks./ Målat af C. P. Nordström.» (Fig 568.)

Rummet täcks av ett platt innertak av omålade

Fig 556. Detalj av dörren i fig 555.
Detail of the door in figure 555.

Fig 557. Korets
östra trekopplade
fönster, 1200-talet.
Foto 1971.
*The three-light E
window of the
chancel. 13th century.*

furubräder. Väggarna är putsade och vitkalkade (fig 569). Golv av omålade furubräder. I sakristian uppsattes sommaren 1850 kyrkans första uppvärmningsanordning, en kakelugn. Den förfärdigades enligt räkenskaperna av kakelugnsmakaren C. O. Berg. Förmodligen borttogs den vid den omfattande restaureringen 1916 då en kamin insattes i långhusets nordöstra hörn.

Innan sakristian uppfördes på 1830-talet fanns i kyrkans kor troligen invid norra väggen ett sakristieskrank av trä. Detta framgår bl a av ett visitationsprotokoll från 1694 då man antecknar ett nytt inventarium: »1 st: Ny stol för Prästen at sitta uppå i den lilla trä Sacrestian inne i Kyrkan.» Liknande sakristieskrank finns fortfarande i Träkumla och har tidigare funnits i flera gotlandskyrkor, t ex i Hejdeby (SvK Go I, s 374) och Väskinde (SvK Go I, s 208). Dessa enkla sakristior i koret kunde även användas som skriftestolar, dvs biktstolar.³⁵

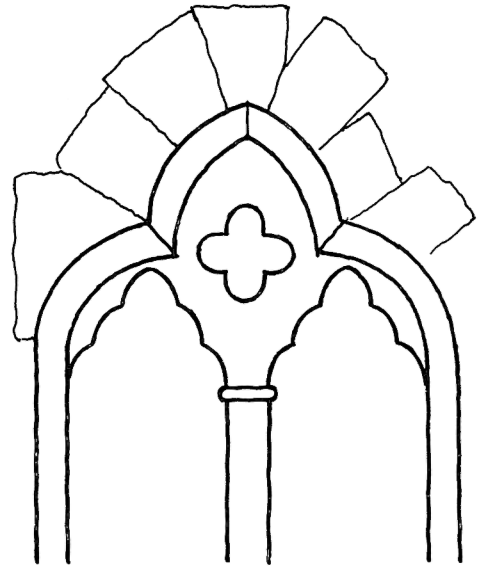

Fig 558. Tornets södra fönster med ursprunglig övre omfattning. Rekonstruktion J Söderberg 1973.

The S window of the tower, with its original head.

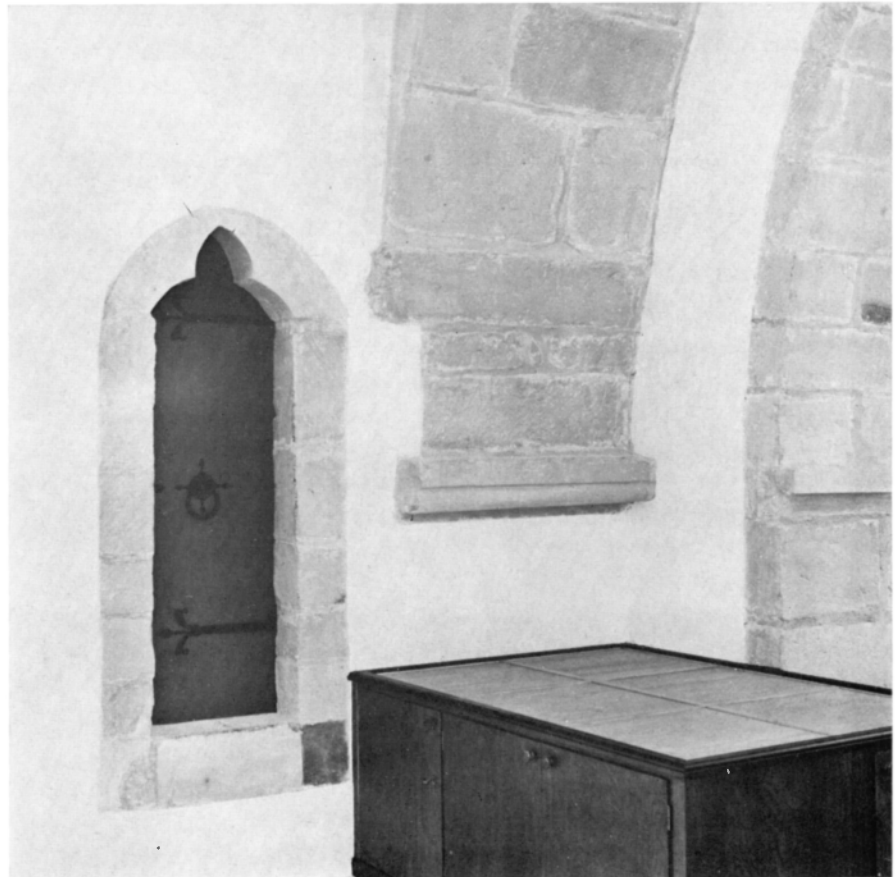

Fig 559. Ingång till torntrappan i ringkammarens nordöstra hörn. Foto 1971.

Entrance to the tower staircase in the NE corner of the ringing chamber.

Magasinsbyggnaden

På kyrkans norra sida, med direkt anslutning till tornets norra mur är en magasinsbyggnad uppförd (fig 570), en mycket ovanlig anordning. De flesta magasinsbyggnaderna är belägna invid kyrkogårdsmuren, således med relativt stort avstånd från kyrkobyggnaden, t ex Gothem (SvK Go IV, s 65, fig 75). Magasinsbyggnaden är byggd av sandsten och kalkstensflis, putsad och vitkalkad. Den täcks av ett sadeltak i nord-sydlig riktning med vattrandade falor på papptäckt underlagstak. Detta tillkom vid restaureringen 1969-71 och fick då ersätta ett äldre faltak. En tid var taket täckt med spån.

Magasinsbyggnadens enda ingång finns i västra muren, en enkel rektangulär öppning som stängs med en dörr av stående tjärade furubräder. Ovanför dörröppningen finns en liten kvadratisk glugg som för in till magasinets andra våning. Den stängs med en tjärad trälucka. Invändigt är magasinet delat i en under- och en övervåning genom ett brädtak på bjälkar. Våningarna förenas genom en trätrappa invid tornmuren. Bottenvåningens rum är delat genom en trävägg i öst-västlig riktning.

Magasinet uppfördes enligt räkenskaper 1820, sedan beslut om dess byggande fattats redan 1814.

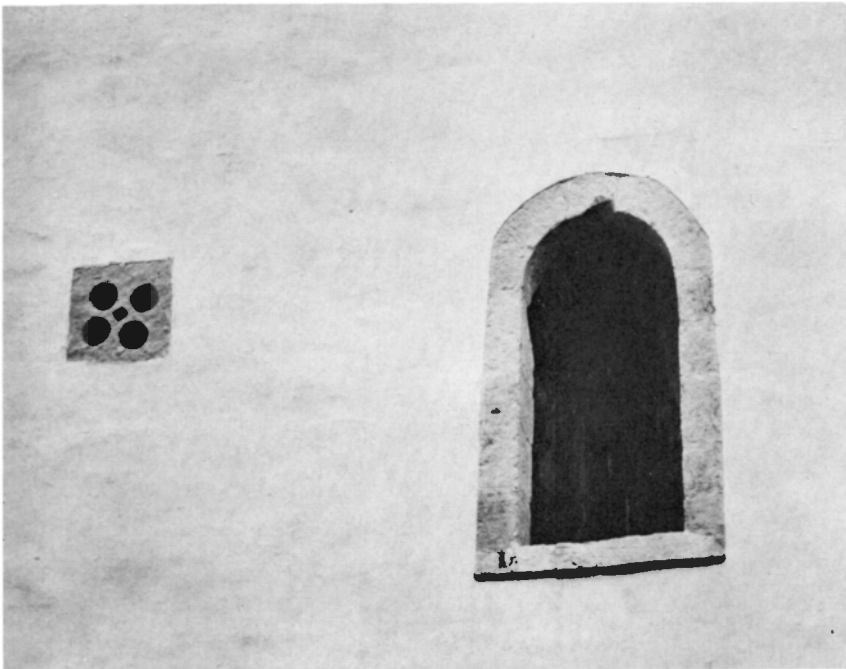

Fig 560. Ingång till trappan (nu igenmurad) i långhusets sydöstra hörn. Foto 1971.

Entrance to the staircase (now blocked-up) in the SE corner of the nave.

Fig 561. Rundbågig öppning med omfattning av huggen sandsten samt ljusglugg med fyra cylindriska öppningar i tornets västra fasad. Foto 1971.

Round-headed opening with a surround of chiselled sandstone and light-hole with four cylindrical openings in the W front of the tower.

Fig 562. Avlastningsbåge samt ingång till tornet från långhusvinden. Foto 1971.

Relieving arch and entrance to tower from the attic of the nave.

Fig 563. Brädfodrade nischer i tornets andra övervåning, östra väggen. Foto 1971.

Wood-lined niches in the second storey of the tower, E wall.

Under den långa tid som förflöt mellan beslut och verkställighet samlade församlingsborna enligt räkenskaperna materiel till bygget. Magasin hade tidigare funnits i Eke. Enligt ett visitationsprotokoll från år 1765 fanns sådana både i moderförsamlingen Rone och i Eke, dvs »Sädes Magazin för Kyrkans Räkning». Detta magasin hade med största sannolikhet varit inrymt i ringkammaren eller i tornets andra övervåning, som har en stor rundbågig öppning i västra muren. Av ett stämmoprotokoll från 1833 framgår att spannmålsmagasinet en tid varit inrymt i tornet »... yrkade Kyrkordaren Per Gudings och Hemmansägaren skolmästaren N. Ekström att, då Eke Sokenmän, wid en i forntiden wärkställd ombyggnad af Kyrkotornet Materialier och dagswerken utan betalning utgjort det nuvarande Kyrkomagasinet skulle klyfvas och til Soken Magazin på det sätt förwandlas.»

Den nuvarande magasinsbyggnaden har reparats vid flera tillfällen. Spåntaket har omlagts och tjärats och yttermurarna har putsats och vitkalkats. Detta skedde senast vid den omfattande restaure-

Fig 564. Igenmurad öppning i tornets tredje övervåning, östra väggen. Foto 1971.

Blocked-up opening in the third storey of the tower, E wall.

Fig 565. Kopplade ljudöppningar i tornets södra fasad, fjärde övervåningen. Foto 1971.

Coupled sound-holes in the S front of the tower, fourth storey.

ringen 1969–71, då även taket fick en ny beklädnad i form av vattrandade falbräder.

Yttertak

Yttertaken på kor, sakristia och långhus täcks av enkupigt och tvåkupigt rött tegel, medan magasinbyggnaden är täckt med vattrandade bräder. År 1826 lades tegel på kyrkans tak, sedan man länge förberett denna åtgärd. Vid en visitation 1765 påpekades det angelägna i att täcka taken med tegel på grund av träbristen. Det kom dock att dröja ca 60 år innan denna anmodan kunde åttlydas av församlingen. Moderkyrkan i Rone fick tegeltak 1817–19 (ovan s 382). Dröjsmålet berodde troligen främst

på att teglet som måste köpas var ett betydligt dyrare material än det lättillgängliga träet.

När man 1826 övergick från bräder till tegel som taktäckningsmaterial förnyades takstolarna över både koret och långhuset. Åtskilligt material från de äldre takstolarna återanvändes dock vid ombyggnaden. I samband härmed sänktes takfallet betydligt, vilket innebar att takvinkeln blev åtskilligt trubbigare, förmodligen med den avsikten att teglet skulle ligga kvar bättre på ett lägre tak. Den ursprungliga takvinkeln kan iakttagas på tornets östra mur (fig 571). Av spåren att döma nådde taknocken ända upp till ljudöppningarnas solbänkar, vilket innebär en höjdskillnad om ca 230 cm. På en

sten i östra korgaveln har man skrivit med rödkrita: »År 1826 är deta tak pålagt.»

Interiör

Kyrkans interiör med koret i öster och ringkammaren i väster har sin samlande punkt i långhuset, som täcks av två kryssvalv åtskilda genom en bred gördelbåge av huggen sandsten. Rummen upplyses av stora fönsteröppningar på södra och östra sidorna, medan norra och västra murarna saknar ljusöppningar. Hela kyrkorummet är putsat och vitkalkat med undantag för bågar och omfattningar som är av huggen sandsten och kalksten. Dessutom finns kalkmålningar från två perioder i långhuset och koret, från 1200-talet samt från 1400-talet. Kyrkans väggar och valv rengjordes och kalkades senast i samband med restaureringen 1969–71. På grund av sprickbildningar i valven både i koret och långhuset måste en stor del av putsen avlägsnas för att möjliggöra lagningar. Föregående putsning och kalkning företogs vid en restaurering 1916, då kalkmålningarna framtogs och konserverades.

Putsning och kalkning är utan tvivel den ursprungliga behandlingen av väggar och valv. I kyrkans räkenskaper omtalas ej sällan »vitlimning» av kyrkans interiör. År 1835 fick sålunda båtsman Böndag betalt för »Kyrkans wattnrifning och jemning inwändigt». Härvid överkalkades de medeltida kalkmålningarna.

Bågar

Triumfbågen som förenar koret med långhuset är rundbågit, putsad och kalkad. Upp till den hålkälade anfangslisten av sandsten är bågens vederlag på ömse sidor uppförda av huggna sandstensblock. I det södra vederlaget finns en ursprunglig kvadratisk nisch (se nedan). På långhusets östra vägg, följande triumfbågens kontur, finns ornamentala kalkmålningar från 1200-talet (se kalkmålningar).

Långhuset täcks av två kryssvalv, som delas och upp bärs av en skarpkantad putsad och kalkad gördelbåge, nedåt avslutad i hålkälade lister av sandsten i norr och söder (se fig 573, 583).

Tornbågen mellan ringkammaren och långhuset består av två mot varandra lagda spetsiga bågar (fig 544), vilket innebär att tornet är en självständig byggnadsdel. Dess östra mur rider alltså inte på

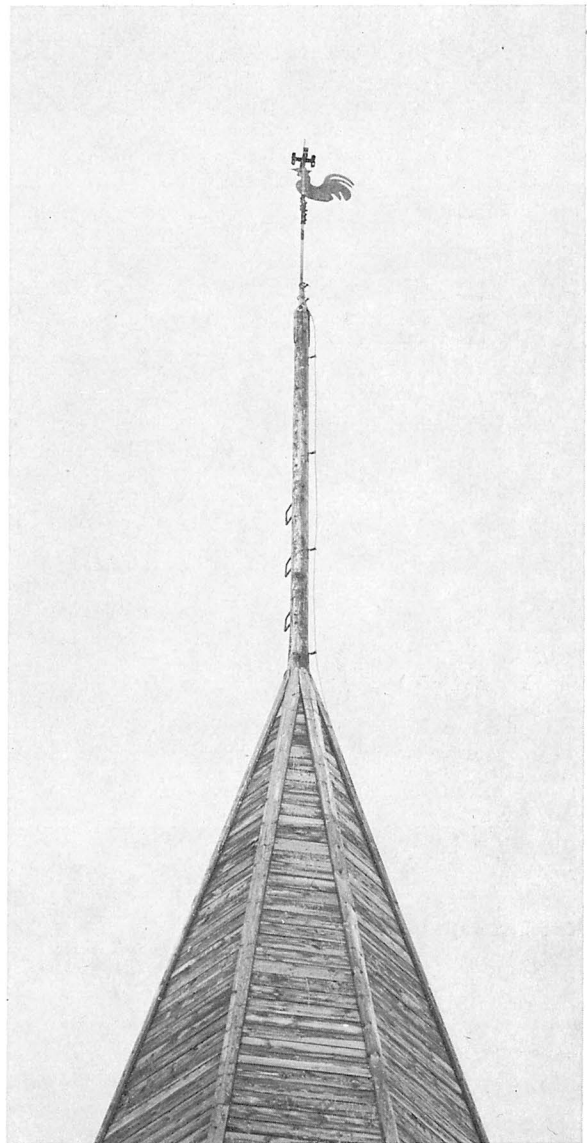

Fig 566. Tornets spira, överdelen med flöjel i form av en tupp. Foto 1971.

Upper part of spire with a weathervane in the form of a cock.

långhusets västmur, vilket annars är vanligt på Gotland. Den västra bågen är både bredare och högre än den östra, som är upptagen i långhusets västra mur. Båda bågar har omfattning av huggen sandsten. Den västra avslutas nedåt med en profilerad list av kalksten (fig 559), medan den östra, vars huggna omfattning fortsätter ända ned till golvet, har en hålkälad anfangslist av sandsten.

Fig 567. Sakristian och koret från nordost. Foto 1971.
Vestry and chancel from NE.

Fig 568. Detaljer av sakristians dörr med målad inskrift från 1837. Foto 1971.

Details of the vestry door with painted inscription dating from 1837.

Fig 569. Interiör av sakristian
mot söder. Foto 1971.

Interior of vestry, looking south.

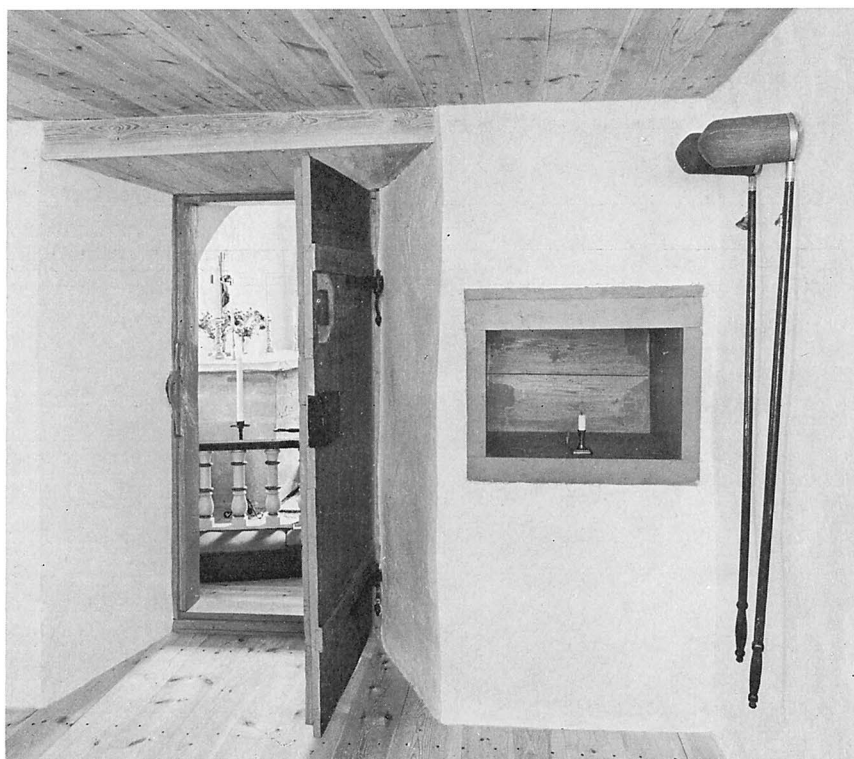
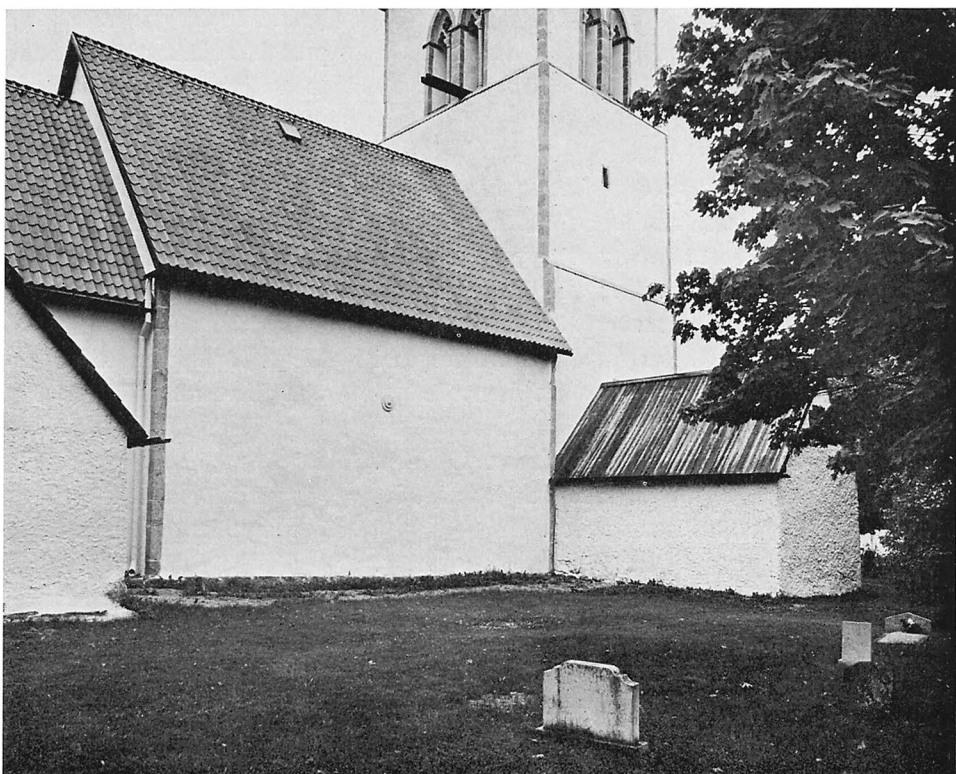

Fig 570. Magasins-
byggnad invid
tornets norra mur
uppförd 1832. Foto
1971.

*Storehouse by the
N wall of the tower,
built in 1832.*

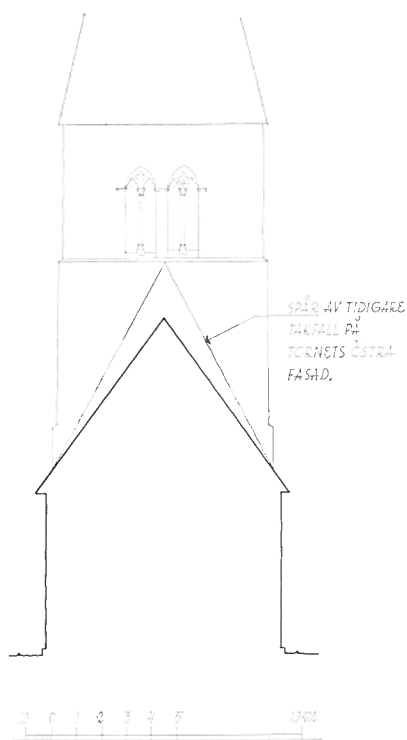

Fig 571. Tornets östra fasad med spår efter det ursprungliga, brantare långhustaket, 1: 300. Uppm J Söderberg 1943.

E front of tower, with traces of the original more steeply pitched roof of the nave.

Valv

Samtliga kyrkans rum med undantag för den på 1800-talets uppförda sakristian är täckta med valv av sandstensflis. Koret täcks av ett kryssvalv med i putsen markerade grater. Det tillkom troligen i direkt samband med korets uppförande vid 1200-talets början. Den enkla ornamentala målningen i valvhjässan torde ha tillkommit strax efter valvslagningen men måste delvis förnyas då valvet krävde omfattande lagningar vid restaureringen 1969–71. Detta markerades genom att man tillfogade årtalet 1970 invid det nytillkomna (fig 580).

Lagning av korvalvet hade länge erfordrats. Redan 1755 skaffade man enligt räkenskaperna »Jern til Kilar i hwalvvet». Även senare talas ofta om valvens dåliga skick. Efter en lagning som verkställdes vid restaureringen 1969–71 förstärktes korvalvet med fyra dragstag, två i nord-sydlig riktning och två i öst-västlig.

Långhuset täcks av två stora kryssvalv åtskilda av en kraftig rätvinklig putsad och kalkad gördelbåge i nord-sydlig riktning. Gördelbågen avslutas nedåt på båda sidor med en hålkälad list av sandsten. Dessa valv har tydligt stigande hjässlinjer, medan korvalvet har nästan horisontala hjässlinjer.

Ringkammaren täcks av ett kryssvalv, som synes ha tillkommit i omedelbart samband med tornets uppförande vid 1200-talets slut eller omkr 1300.

Golv

Samtliga kyrkans golv är av trä med undantag för gångarna i långhuset, som vid restaureringen 1969–71 belades med kalkstensplattor. Korgolvet höjer sig ca 1 dm över långhusgolvet och ringkammarens golv ca 3 dm över samma nivå. Som podium för dopfunten inlades vid restaureringen kalkstensplattor mitt i ringkammarens golv.

Av allt att döma har kyrkan alltid haft golv av trä. Vid den omfattande restaureringen 1916 påträffades i långhuset och koret under det dåvarande trägolvet ett stort antal grova ek- och furuplankor, vilket utförligt har omtalats ovan. Plankorna hade utan tvivel utgjort stenkyrkans första golv. För att golvet skulle få stabilitet hade de inpassats i bjälkar i öst-västlig riktning, vilka försetts med djupa rännor. De hade dessutom hopfogats med trädymlingar i sidorna, som avbilats före golvläggningen. Man kunde snart konstatera att dessa plankor ursprungligen tjänstgjort som väggplankor och andra konstruktionsdetaljer i en stavkyrka, säkerligen den första kyrkan på platsen. När stenkyrkan uppfördes revs den inte längre behövliga träkyrkan och materialet återanvändes som golv. Detta förfaringsätt var inte ovanligt. På samma sätt gick man till väga när stenkyrkorna byggdes i t. ex. Hemse (ovan s 181) och Sproge socknar. Vid senare reparationsarbeten byggdes detta första golv över med ett nytt trägolv och doldes på så sätt tills det ånyo kom i dagen 1916.

Vid en visitation i Eke 1765 ifrågasattes om inte trägolvet i kyrkan kunde ersättas med »flisor (kalkstensplattor) sådana som vi här på landet hafwa». En sådan åtgärd skulle ligga helt i linje med de träbesparande åtgärder som föreslogs vid denna tid på grund av en kunglig förordning från år 1764. Som väl var realiserades inte dessa planer. Skulle så

Fig 572. Interiör mot öster. Kalkmålningarna som omger triumfbågen kan genom en runinskrift dateras till 1261. På korets norra vägg skymtar målningar från 1400-talet med bl a några ovanliga scener från Gamla testamentet. Den ståtliga predikstolen tillkom troligen på 1730-talet och målades 1754 av Johan Hindrik Dreutz. Den praktfulla nummertavlan är enligt en målad inskrift tillverkad 1789. Foto 1972.

Interior looking E. The murals above the chancel arch are according to a runic inscription dating from 1261. On the N wall of the chancel there are murals from the 15th century including unusual scenes from the Old Testament. The pulpit was probably made in the 1730's and painted in 1754 by J H Dreutz. The hymnboard is according to a painted inscription dating from 1789.

Fig 575. Interiör mot väster före restaureringen 1916. Obs läktaren. Foto E Erics 1915.
Interior looking W before the restoration of 1916.

Fig 573. Ovan t v. Interiör mot väster. Foto 1972.
Upper left. Interior looking W.

Fig 574. Nedan t v. Interiör mot öster före restaureringen 1969–71. Foto A Edle 1941.
Below left. Interior looking E before the restoration 1969–71.

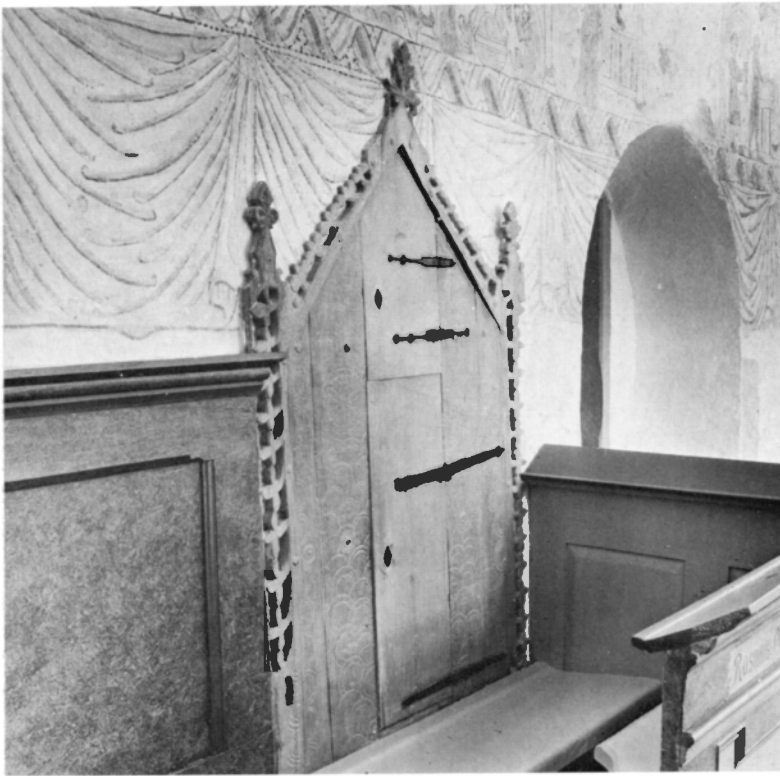

Fig 576. Nisch i korets norra mur med medeltida omfattning av trä samt beslag av järn. Foto 1971.

Niche in the N wall of the chancel with a medieval wooden surround and iron-work.

Fig 577. Nisch i korets norra mur med rikt järnbeslagen dörr. Foto 1971.

Niche in the N wall of the chancel with door with rich iron-work fittings.

ha skett hade med all säkerhet stavkyrkokoplankorna borttagits, vilket inneburit att man inte haft någon kännedom om socknens första kyrkobyggnad. Man fortsatte att lägga trägolv, troligen främst av den anledningen att det blev billigast. Enligt kyrkans räkenskaper betalades Snickaren Siltberg 1833–34 för »dagsverken å Kyrkogolvets inläggning».

Nischer

I kyrkorummets murar finns fyra nischer av vilka tre är medeltida. Den fjärde nischen, i sakristian, tillkom vid dess uppförande på 1830-talet.

Två av nischerna är placerade i korets norra mur. Den största, strax väster om sakristieingången (fig 576), har snidad och ristad omfattning av ek med två dörrar (de nuvarande sekundära). Sidorna samt den övre triangelformade avslutningen är prydda med genombrutna lister i form av klöverbladsbårder. Sidostyckena och bågen kröns av rikt snidade bladornament. Mittfältet har prytt med ristade cirklar och stjärnor, typiska »cirkelornament». Sådana ristade ornament har troligen även

prytt de ursprungliga dörrarna. Gångjärn och beslag av smidesjärn, de översta ornerade är medeltida. Omfattningen torde vara samtidig med korets uppförande, alltså från 1200-talet. Invändigt är nischen brädklädd samt har två hyllor. Mått: omfattningens br 111, höjd 175, invändig br 90, höjd 150 cm.

Den andra nischen i korets norra mur, längre åt väster, är betydligt mindre (fig 577). Den nås genom en öppning i korbänkens ryggstycke. Dörren är av trä med tätt placerade beslag av järn. Den stängs med två järnband och hänglås. Den kraftiga beslagningen tyder på att nischen använts som förvaringskåp för kyrkans silver. Dörren tillkom troligen 1837 då man enligt räkenskaperna tillverkade en dörr till »Kyrkoskåpet i choret». Mått: utv 54 × 63, inv 50 × 66, djup 46 cm. I ett visitationsprotokoll från 1694 beskrivs dessa båda nischer i korets norra mur på följande sätt: »Tvenne st: Skååp ett med innan- och uthan-låås och gång = järn det andra med gång-järn och allenast henge låås, det 3^{die} järnet ofärdigt.»

Den tredje ursprungliga nischen är belägen på en ganska ovanlig plats, nämligen i triumfbågens södra vederlag omedelbart nedanför anfangslisten (fig 578). Nischen är helt inklädd med huggna sandstensblock. Den tycks ej ha haft träomfattning eller dörrar. Mått: höjd 56, br 71 cm.

Fig 578. Nisch i triumfbågens södra vederlag, strax under anfangslisten. Foto 1971.

Niche in the S abutment of the chancel arch, immediately below the springing line.

Kyrkans byggnadshistoria

Den första kyrkan i Eke var av trä, en stavkyrka som till största delen är bevarad. Den återfanns vid restaurering av den nuvarande kyrkan 1916. De stora väggplankorna hade återanvänts som golv när stenkyrkan byggdes, vilket innebar att de räddats åt eftervärlden (fig 527).

Vid golvets uppbrytande för omläggning påträffades under detta ett äldre golv som bestod av väldiga ek- och furuplankor. Dessa visade sig vid en undersökning vara konvexa och tjärade på den nedåt vända sidan. Några av de stora ekplankorna var smyckade med en ålderdomlig snidad ornamentik, som troligen omgivit en portalöppning. Vid golvläggningen hade man också använt sig av en

av långhusets syllar, en nära 8,5 m lång ekstock, som gör det möjligt att ungefärligen bestämma långhusets längd. Genom jämförelser med den väl bevarade stavkyrkan från grannsocknen Hemse och med hjälp av den nyss nämnda långhussyllen kan man våga förmoda att stavkyrkans plan hade måtten: långhusets längd ca 8,5 m, bredd ca 5,6 m, korets längd ca 4,0 m, bredd 3,5 m.

Stavkyrkans hela inre längd skulle alltså ha varit ca 12,5 m, vilket är ca 1,5 m längre än motsvarande mått hos Hemse stavkyrka.

Vad stavkyrkans konstruktion beträffar kan man av det stora bevarade materialet erhålla många viktiga upplysningar. Djupa nåtar i flera av väggplan-

kornas sidor tyder på att de hopfogats med lös fjäder, dvs en tunn ribba som inpassats i två motstående nåtar. Samma konstruktion kunde konstateras i stavkyrkan från Hemse. Plankorna har vilat på en syllram av ek med en djup nåt vars profil bildar ett hak, som bör ha motsvarats av en inhuggning i plankornas nedre del. På så sätt kom syllen att helt döljas utifrån och skyddas väl från röta. Avsaknaden av tjära på den bevarade syllen tyder också på detta förfaringssätt. Tyvärr har nedre delen på samtliga väggplankor avsågats, varför man ej kan iakttaga denna konstruktionsdetalj på dessa. Även denna viktiga anordning har sin direkta motsvarighet i stavkyrkan från Hemse och man har förmodat att också den stavkyrka vars grund nyligen framgrävdes i Silte skulle ha varit uppförd på samma sätt. Uptill har stavarna troligen varit infogade i hammarband, vilka dock ej bevarats.

En dörröppning, som troligen varit placerad i långhusets södra vägg, har haft en snidad ornering kring öppningens övre delar (jfr Hemse stavkyrka). Orneringen är utförd i sk runstensstil och förefaller att vara samtidig med den i Hemse (fig 536). Av de bevarade portalplankorna att döma har öppningen invändigt haft rak avslutning, således ej som i Hemse en rundbågig. Ytterligare en planka uppvisar spår efter gångjärn, vilket kan tyda på att även koret har haft en dörröppning. Hur stavkyrkan i övrigt varit utformad kan man ej utläsa av det bevarade materialet.

Denna träkyrka var säkerligen Eke sockens första kristna gudstjänsthus. Den kan naturligtvis även ha varit en gårdskyrka, som senare kom att användas som sockenkyrka. Det är rimligt att förmoda att stavkyrkan varit belägen på samma plats där stenkyrkan senare restes. Vid observationer i samband med utgrävningar har man under senaste åren kunnat konstatera att grunden till en träkyrka mycket ofta finns innanför stenkyrkans murar. Detta kan bero på att man under stenkyrkans byggnadstid var angelägen om att ha ett fungerande gudstjänststrum. Detta tycks ha inneburit att man reste den nya större kyrkans murar utanför den gamla träkyrkans väggar och när det nya koret stod färdigt och var täckt revs det gamla. På så sätt kunde det nya koret av sten tjänstgöra tillsammans med det gamla långhuset av trä. Detta förfarings-

sätt har man tidigare förmodat, men knappast kunnat bevisa. Vid en nyligen företagen restaurering av Silte kyrka observerades tydliga spår av en träkyrkas väggar och tak på det nuvarande korets västra mur. Vid en utgrävning påträffades denna träkyrkas grund. Det kan alltså anses bevisat att man ej i allmänhet rev hela den gamla träkyrkan utan lät de båda byggnadsdelarna, kor och långhus, från skilda tider och av olika material fungera tillsammans som ett gudstjänststrum. Stavkyrkan i Eke torde kunna dateras till tiden omkr 1100.

I över 100 år tjänstgjorde denna träkyrka som gudstjänstlokal. Under 1200-talets förra hälft bestämde sig socknen för att uppföra en kyrkobyggnad av sten, den nuvarande. Den byggdes i åtminstone tre etapper. Koret och långhuset bör sålunda ha tillkommit under två byggnadsperioder, 1200-talets andra fjärdedel, medan tornet, som inte vilar på långhusets västra mur, utan är en självständig byggnadsdel, uppfördes omkr 1300.

Koret med dess trekopplade rundbågiga fönster i östra muren, dess ganska breda portal med flankerande kolonnetter och trifoliekonturerade tympanonskiva, är en typisk exponent för den romanska gotländska landskyrkotypen under 1200-talet. Både korets och långhusets sockel är märkvärdigt enkel, endast ett utskjutande stenskit utan skråkant eller finhuggning. Med tanke på de båda byggnadsdelarnas uniformitet i detta avseende torde man kunna anta att de grundlagts samtidigt. Även portalerna har så stora överensstämmelser, t ex flankerande kolonnetter och veckkapital, att de bör ha tillkommit ungefär samtidigt (fig 550–553). Om man däremot jämför de båda byggnadsdelarnas valvformer finner man att korvalvet har en något ålderdomligare utformning än långhusvalven. Alla tre valven är romanska kryssvalv, men korvalvet har nästan horisontella hjässlinjer, medan valven i långhuset har tydligt stigande hjässlinjer. Sedan valven slagits erhöll korvalvet samt triumfbågens västra omfattning ornamentala målningar (se nedan).

Tyvärr har samtliga fönsteröppningar med undantag för korets trekopplade östfönster, förstörats under 1800-talet, varför deras ursprungliga utformning ej är känd. Korfönstren har många motsvarigheter på Gotland (t ex Roma, Sjonhem,

Lojsta, Dalhem). Förebilden synes vara cisterciensernas klosterkyrka i Roma, som i olika avseenden haft stor betydelse för den gotländska byggnadskonsten under 1200-talet.³⁷

Tornet är den medeltida kyrkans senast tillkomna byggnadsdel, uppfört omkr 1300. Det har hög sockel med rundstav, en liten spetsbågig portal i väster samt stora kopplade ljudgluggar. Det förstora fönstret i södra tornmuren har ovanför den nuvarande omfattningen, en ursprunglig trepassformig övre avslutning av huggen kalksten (fig 558).

Sedan den medeltida kyrkobyggnaden färdigställt omkr 1300 är det inte mycket som har förändrats vad själva byggnaden beträffar. Under 1400-talet försågs den med kalkmålningar i både långhuset och koret. Det är en lång svit som är uppdelad i scener med motiv ur Kristi barndoms- och lidandes historia samt några ovanliga framställningar ur Gamla testamentet. Allt är utfört av »Passionsmästaren» eller hans verkstad.

Restaureringar

Kyrkan har efter reformationen genomgått ett stort antal reparations- och restaureringsarbeten. Med undantag för fönsterförstoringar och tillbyggen, såsom sockenmagasin och sakristia, har dock det medeltida murverket förblivit oförändrat.

Vid en visitation 1764 klagade biskopen över kyrkans tillstånd: »Likaledes tarfwar ock Eke Kyrkia en kostsam åtgärd. Församlⁿ har nog, effter sin lilla förmögenhet, uti förflutna åhren, förbättrat Tornet, Taken och Muren, kilat the remnade hwallfwen med mera. Nu måste et nyt Torn byggias, jämväl et nyt tak öfwer det lilla, så kallade Sånghuset, muren behöfwer ock hielp på några ställen.»

Enligt räkenskaperna uppfördes ett nytt torn, dvs en tornspira 1767, med »Tornbyggmästaren husbonden Märten Johansson ifrån Suderbys i Gotthem». Vid en visitation 1775 kunde man därför anteckna i protokollet: »Eke Kyrka sades effter dess ock Sokenns förmögenhet, i senare åren wara wesentligen reparerad, hwarföre Församlingens Inwånare af Praeses fingo tillbörligt loford.» Magasinshuset invid tornets norra mur uppfördes enligt räkenskaperna 1819–20, men enligt samma källa började man anskaffa material till denna byggnad redan 1811–12.

År 1826 täcktes kyrkans tak med tegel och åren 1832–33 uppfördes en sedan länge planerad sakristia norr om koret. Den fick 1850 en kakelugn uppförd av Kakelugnsmakaren C O Berg. Det var kyrkans första uppvärmningsanordning.

Åren 1835–37 genomfördes en omfattande förnyelse av kyrkans interiör. Hela kyrkorummet vitkalkades, varvid de medeltida målningarna doldes. En läktare tillkom i väster och altarprydnaden i koret omändrades. Hela inredningen målades av en målare Nordström från Visby. Vid samma tillfälle förstora fönsteröppningarna i södra fasaden och ett stort fönster upptogs i långhusets norra mur.

Nästa stora förändring av kyrkorummet företogs 1916, då bl a de medeltida kalkmålningarna åter framtofs och konserverades av Carl W Pettersson.³⁸ Den på 1830-talet tillkomna läktaren revs och den övriga inredningen målades. Utvändigt putsades och kalkades hela kyrkobyggnaden med undantag för tornet som fogströks. Lagningar företogs av socklarna samt korportalen. Vid denna restaurering återupptäcktes stavkyrkan.

Den hittills mest omfattande restaureringen av kyrkan företogs 1969–71.³⁹ Förberedande undersökningar hade företagits redan vid 1950-talets början. 1954 förelåg ett restaureringsförslag utarbetat av arkitekt Gösta Wiman. Medan församlingen väntade på den kommande stora restaureringen, företogs en del mindre förändringar. 1956 återupptogs det mellersta av de tre kopplade fönstren i korets östra mur. Det hade på grund av altarpopsatsens utformning varit igenmurat sedan 1837.

Hösten 1969 stängdes kyrkan och restaureringsarbetet kunde påbörjas. Utvändigt företogs en rad nödvändiga förstärknings- och konserveringsarbeten. Hela kyrkobyggnaden, således också tornet, putsades och kalkades. Tornspiran lagades och förstärktes och samtliga tegeltak omlades. Effektiva avrinningsanordningar både i tornet och på taken tillkom.

Omfattande förstärkningsarbeten företogs både i långhuset och koret på grund av allvarliga sprickbildningar i valven. Långhuset förstärktes bl a genom att ett dragstag anbringades i nord-sydlig riktning invid gördelbågens anfang. Koret fick dragstag anbringade runt om, dvs två i nord-sydlig riktning och två i öst-västlig riktning. Ett stort

fönster som på 1800-talet upptagits i långhusets norra mur igenmurades åter. Alla väggar och valv omputsades och kalkades. Det visade sig härvid nödvändigt att slå av all puts på långhusvalven för att mura igen sprickor och foga om samtliga stenar. Nytt trägolv inlades i ringkammaren, där dopfunten nu uppställdes på ett fundament av kalksten. Långhusets gångar belades med kalkstensplattor. I långhusets nordöstra hörn återuppfördes ett sidoaltare med täckskiva av sandsten. Här placerades kyrkans madonnabild, som en tid varit uppställd i den igenmurade portalens inre smyg. Inredningens och inventariernas målning från skilda tider renoverades. Ansvarig för konserveringsarbetet var konstnären Erik Olsson, som vid sin sida hade konstnärerna Arne Fransson, Marianne Korsman och Harald Norrby.

I samband med restaureringen fick kyrkan också en ny uppvärmningsanordning. Den fick ersätta en kamin som varit placerad i långhusets nordöstra

hörn. Denna hade tillkommit vid restaureringen 1916 och fått ersätta en likartad kamin från 1800-talets slut. De båda kaminerna gav dålig värme och bidrog starkt till nedsvärtningen av väggar och valv.

Den uppvärmningsanordning som anskaffades vid den senaste restaureringen är relativt ovanlig i Sverige men förekommer ofta i danska kyrkor. Den bygger på principen att kyrkorummets luft genom en kraftig fläkt tvingas passera ett filter och ett elektriskt värmebatteri. Värmen sprids till hela kyrkorummet genom fläkten och i kanaler. Värmeaggregatet har placerats i ett skåp i ringkammaren omedelbart väster om det södra bänkkvarteret.

Restaureringen som utfördes efter förslag av byggnadsingenjör Ingmar Holmström, Stockholm, finansierades till stor del med medel från Arbetsmarknadsstyrelsen. Byggnadsledare för denna del av arbetet var verkmästare David Simander. Kyrkan återinvigdes den 17 oktober 1971 av biskop Olof Herrlin.

Kalkmålningar

En stor del av kyrkorummets väggar och valv försågs under medeltiden med kalkmålningar, ornamentala målningar från 1200-talet och figurscener från 1400-talet. Den första periodens målningar återfinns i korvalvet samt på långhusets östra vägg i anslutning till triumfbågen. Dessa målningar tillkom förmodligen i direkt samband med valvslagningen på 1200-talet.⁴⁰ En målad runinskrift i koret lyder: »År 1261 (?) efter Guds födelse då blev kyrkan målad ...» Inskriften kan troligen sättas i direkt samband med denna periods målningar.

Den andra periodens målningar finns främst på långhusets och korets norra murar där de bildar en lång fris. Några scener har också placerats på långhusets södra mur mellan triumfbågsväggen och portalen. Alla dessa målningar är utförda av »Passionsmästaren» eller hans verkstad, vars verksamhet kan spåras i ett mycket stort antal gotländska landskyrkor.⁴¹ Målningssviten har omfattat 26 scener, men 3 av dessa är nu helt utplånade på grund av fönsterförstoringar och ett nytt fönsters upptagande. Den sedvanliga passionsfrisen har i koret

utökats med några ovanliga scener ur Gamla testamentet. Målningarna på långhusets södra vägg omfattande 5 scener (ursprungligen 6) skildrar Kristi barndoms historia.

1400-talsmålningarna i Eke tillhör veckbandets grupp och avslutas uppåt i en rak bård bestående av vita och röda liljor. Scenerna åtskiljs genom målade kolonnetter med baser och kapitäl. Nedåt avslutas friserna som alltid med ett målat draperi.

Samtliga medeltida målningar överkalkades enligt räkenskaperna 1835 då en Båtsman Böndag fick betalt för »Kyrkans wattnirfning och jemning invändigt». De var således synliga 1830 då de beskrivs kortfattat i ett inventarium. Målningarna lyste dock igenom här och där när överkalkningen så småningom släppte och vid den omfattande restaureringen av kyrkan 1916 framtogs de av konservatorn C W Pettersson, som inom en kartusch på västra korväggen efterlämnade följande inskrift: »Väggmålningarna avkalkades/ och konserverades år 1916 av/ C Wilh Pettersson.» Några nymålade scener utfördes ej här (jfr Hemse ovan s 214). Där-

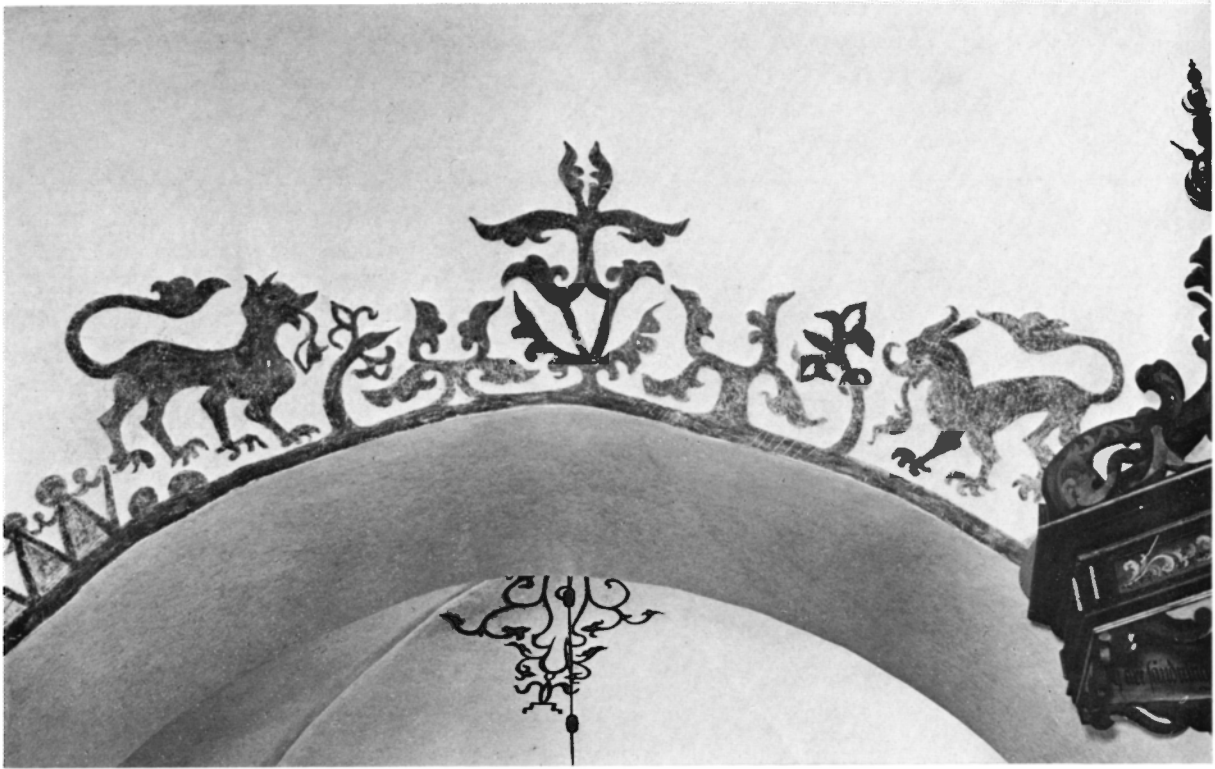

Fig 579. Kalkmålningar från 1200-talet ovanför triumfbågen. Foto 1971.
Murals dating from the 13th century, above the chancel arch.

Fig 580. Kalkmålning från 1200-talet i korvalvet. Foto 1971.
Murals in the chancel vault, 13th century.

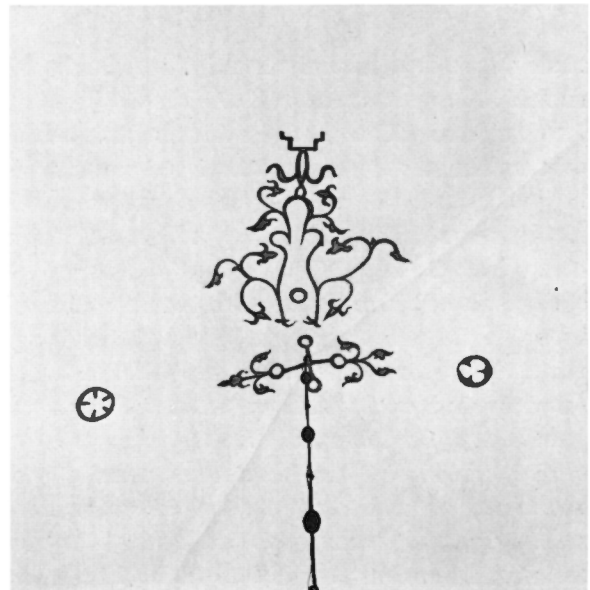
emot kompletterades några delvis utplånade scener och ornament. Dessa kompletteringar markerades genom streckning av partierna (jfr Rone ovan s 396).

Vid restaureringen 1969–71 utfördes endast en omfattande rengöring av samtliga målningar i samband med att övriga väggfält och valv tvättades och kalkades. Den ornamentala målningen i korvalvet måste på grund av den omfattande sprickbildningen delvis avlägsnas, varför den kompletterades med nymålning av konstnären Erik Olsson, som var ansvarig för de konserveringsarbeten som utfördes under restaureringen.

Förteckning över målningarna

Första perioden (1200-talet)

Långhusets östra vägg vid triumfbågen: Överst två lejon med långa svansar, som slutar i palmettfor-

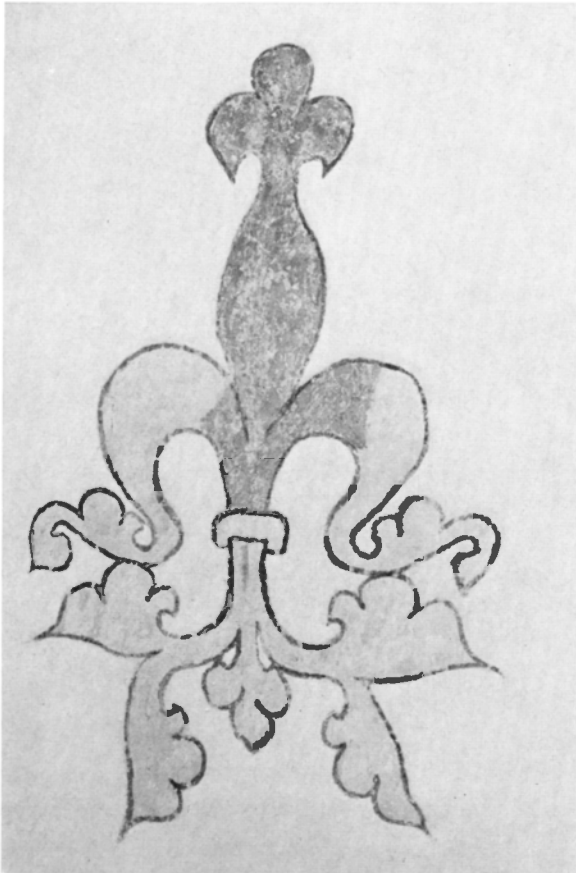

Fig 581. Livsträdsliknande ornament, kalkmålning på korets södra vägg, 1200-talet. Foto 1971.

The Tree of Life, mural on the S wall of the chancel, 13th century.

made tofsar. De flankerar rikt utformade bladornament vid bågens krön, allt målat i brunrött (fig 579). Nedåt sidorna följande bågens kontur finns bårder av tångliknande figurer målade i röd konturmålning med grå fyllning, 12 på varje sida. Dessa skall möjligen symbolisera de tolv apostlarna (jfr Ala kyrka, SvK Go IV, s 617).

I korvalvets hjässa finns en ornamentalmålning i brunrött, växtslingor och blad (fig 580), delvis nymålade av konservator Erik Olsson 1970 sedan den gamla putsen och målningen måst avlägsnas på grund av sprickbildningar i valvet.

På gördelbågen i långhuset strax ovanför passionsfrisen på norra sidan finns en ornamentalmålningsrest i rödbrunt, delvis dold av 1400-talsmålningarna, palmetter samt en triangel krönt av

ett kors (se fig 573). På korets södra vägg finns ett livsträdsliknande ornament i rödbrunt och numera grått inom svarta konturer (fig 581).

Andra perioden (1400-talet)

Långhusets södra mur: — 1. Marie bebådelse (endast bebådelseängeln med språkband nu bevarad). — 2. Scenen utplånad på grund av fönsterförstoring. Utan tvivel har här funnits en Kristi födelseframställning. — 3. Konungarnas tillbedjan (scenens vänstra del är förstörd, endast en konung nu synlig). — 4. Frambärandet i templet. — 5. Skördeundret (fig 583, denna scen är ovanlig inom gruppen). — 6. Flykten till Egypten. Kristusbarnet som sitter på Marias arm har ett korskrönt klot i handen (jfr Hemse ovan s 226).

Långhusets västra och norra mur: — 7. Nattvardens instiftande (fig 584). Kristus och sex av lärjungarna vid ett bord. — 8. I Getsemane. — 9. Judaskysen. — 10. Kristus inför översteprästen Kaifas. Myndighetsperson iförd toppig mössa och kort jacka sitter på en altarliknande tron. — 11. Avklädandet. — 12. Gisslandet (den vänstra bödelns ansikte är nästan utplånad). — 13. Törnekröningen (den högra delen av scenen är förstörd på grund av fönsterupptagning). 14–15. Två scener som helt utplånats genom fönsterupptagning, troligen Korsbärandet och Korsfästelsen. — 16. Gravläggningen (scenens vänstra del utplånad).

Korets västra och norra väggar: — 17. Kristi uppståndelse. — 18. Kristus i dödsriket. Ingången till dödsriket framställs som en förhall av trä med beslagen dörr. På dess tak sitter djävulfigurer. — 19. Kristi himmelfärd. — 20. Pingstundret. Den Helige Andes duva kommer nedstörtande ur ett moln. — 21. Nådastolen. Gud Fader som sitter på en altarliknande tron håller i sina armar den korsfäste sonen. Båda har korsglorior. — 22. Kristus som världsdomare (fig 585). Kristus med nådens lilja och straffets svärd i munnen sitter på en regnbåge och stöder fötterna mot jordklotet. Han flankeras av Maria och Johannes, båda knäböjande, samt av två nakna figurer i mindre skala (Adam och Eva?). — 23. Abrahams offer (fig 586). En ängel griper tag i svärdet med vilket Abraham tänker döda Isak. — 24. Rex gloriae (?). Scenen svårt skadad. Man urskiljer endast en kulle samt en

Fig 582. Kalkmålningar på korets norra vägg, bl a några ovanliga scener ur gamla testamentet. 1400-talet.

Murals on the N wall of the chancel, including unusual scenes from the Old Testament, 15th century.

korsfana. — 25. Kains och Abels offer (fig 587). De båda bröderna bär fram sina offer till ett altare på vilket står en kalk. — 26. Brodermordet (fig 588). Kain sitter grensle över Abel och lyfter åsnekäken till slag.

Målade och ristade runinskrifter

En omfattande målade runinskrift⁴² finns på korets västra mur norr om triumfbågen (G 48). Inskriften

är tyvärr svårt skadad vilket gör läsningen osäker (fig 589). Målningen upptar en yta av ca 50 × 25 cm. Runornas höjd är 4–4,5 cm. Enligt en teckning av J A Wallman (1830) kan inskriften ha haft följande lydelse: »År 1261 (?) efter Guds födelse då blev kyrkan målad ...» Detta är endast hälften av den intressanta inskriften, som utom datering kunnat ge oss mästartamn.

I ringkammaren samt vid de båda södra porta-

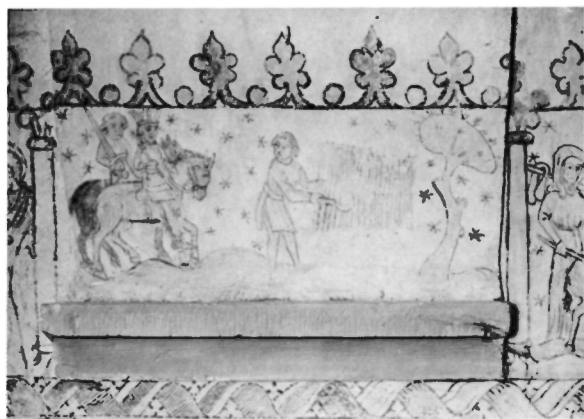

Fig 583. Skördeundret, kalkmålning av »Passionsmästaren» på långhusets södra mur. Foto 1971.

The Miracle of the Harvest, mural by the "Master of the Passion" on the S wall of the nave.

lerna finns runristningar från medeltiden: — 1. (G 49a) På ringkammarens västra vägg norr om västportalen, ca 112 cm över golvet: »Bedjen för Nikulas' själ.» — 2. (G 49b) På ringkammarens norra vägg ca 85 cm över golvet, en kort runinskrift utan begriplig mening. — 3. (G 50) På den södra långhusportalens östra post (fig 590), inskrift med stora djupt ristade runor, som innehåller namnet Olov Jakobsson i latinsk namnform. Därunder står med siffror årtalet 1659. — 4. På korportalens inre östra omfattning, tredje stenen nedifrån står de fyra första runorna i runraden (futharken), vilka påträffades vid undersökningar i samband med beskrivningsarbetet för Sveriges Kyrkors räkning.

Fig 586. T h. Abrahams offer, kalkmålning av »Passionsmästaren» på korets norra mur. Foto 1971.

Right. Abraham's Sacrifice, mural on the N wall of the chancel by the "Master of the Passion".

Fig 584. Nattvardens instiftande, kalkmålning av »Passionsmästaren» på långhusets västra vägg invid tornbågen. Foto 1971.

The Institution of the Holy Communion, mural by the "Master of the Passion" on the W wall of the nave, by the tower arch.

Fig 585. Kristus som världsdomare, kalkmålning av »Passionsmästaren» på korets norra mur.

Christ as Judge of the World, mural by the "Master of the Passion" on the N wall of the chancel.

Fig 587. Nedan t h. Kains och Abels offer, kalkmålning av »Passionsmästaren» på korets norra mur. Foto 1971.

Below right. The Sacrifices of Cain and Abel, mural by the "Master of the Passion" on the N wall of the chancel.

Fig 588. Brodermordet, kalkmålning av »Passionsmästaren» på korets norra mur. Foto 1971.

The Murder of Abel, mural by the "Master of the Passion" on the N wall of the chancel.

Fig 589. Målad runinskrift på korets västra mur intill triumfbågen. Årtalet 1261 kan ange tillkomsttiden för den första periodens målningar. Foto 1971.

Painted runic inscription on the W wall of the chancel by the chancel arch. The date 1261 may be the year the paintings of the first period were executed.

Fig 590. Ristningar på långhusportalens östra post. Efter Sveriges Runinskrifter.

Carvings on the E jamb of the nave portal.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Högaltare av huggen grå sandsten (fig 592) med skiva av rödaktig kalksten och fem ristade likarmade kors. I skivan finns en primitiv piscina, en ränna med rund botten, mynnande vid en öppning mellan korets östvägg och det mot denna stående altaret (fig 593). Mått: skivans längd 186 cm, bredd 99 cm, höjd över trägolvet innanför altarringen 111 cm. Enligt räkenskaperna målades altaret 1862. Det var före restaureringen 1969–71 målat med oljefärg i marmorering, vilken nu avlägsnades.

Sidoaltare av grå kalksten, täckt av skiva av samma material. Skivan saknar invigningskors. Mått: altarets höjd 115 cm, skivans längd 125 cm, bredd 69 cm, tjocklek 14 cm. I långhusets sydöstra hörn, murat mot väggarna och delvis underlag till predikstolen.

Sidoaltare, vitkalkat, täckt av skiva av sandsten utan invigningskors. Mått: höjd 113 cm, skivans längd 129 cm, bredd 72 cm, tjocklek 8 cm. I långhusets nordöstra hörn. Uppmurat i samband med restaureringen 1969–71 (konserveringsrapport i ATA och GF).

Altarkrucifix med Kristusfigur av snidat och skulpterat trä (fig 594), fästad på kors av ek. Huvudet lutar åt högra sidan. De båda knäna uppdragna åt samma håll. Höjd 36 cm, bredd 33 cm. Korsarmarna har ändplattor med ram. Höjd 87 cm. Färger: corpus rött, grönt, blått, brunt, gult och karnation.

Kristusbilden är medeltida och torde ha tillkommit under 1300-talet. Korset härrör från restaureringen 1969–71. Före denna restaurering var Kristusbilden fästad på ett svartmålat kors av trä, placerat i en nisch i trefönstergruppens igensatta mittfönster (fig 574). Över denna nisch fanns ett runt fönster med en glasmålning, triangel, omgiven av en »altarsol», en strålgloria av förgyllt trä, vilken anordning enligt räkenskaperna tillkommit 1834–37.^{42a} Korset förvaras nu i hembygdsmuseet väster om kyrkan.

Ännu vid 1830 års inventering hade kyrkan en altartavla, vilken beskrivs så: »Altartavlan af Träd,

gammal och söndrig föreställer Kristus på korset nedanför hwilket stå Maria och Johannes, och på sidan af desse stå åter 4ra Billder. Öfwer Altartavlan på något upphöjda och från sig på halfannan alns afstånd åtskillda korss, ses Frälsaren och både röfvarne.» Altartavlan torde ha varit medeltida, ev omändrad varvid de tre sistnämnda figurerna tillkommit; jfr Lau och Alskog (SvK Go V s 206).

Till detta medeltida altarskåp har måhända hört ett gotiskt ornament av ek, fragmentariskt, bestående av en båge med fem treflikiga blad, vilken kan ha utgjort en del av en korskrans. Spår av vit kritgrund. Längd 25,5 cm.

Altarskrank av trä (fig 591), halvcirkelformat, med platt profilerad överliggare, svarvade dockor med vulster och snett knäfall täckt med lösa dynor av rött ylleyg. Färger: överliggare brun med röd profilering, dockor vita med förgyllda vulster, knäfallet blått. Höjd 80 cm. Enligt räkenskaperna tillverkat 1834. Vid restaureringen 1969–71 ommålat i samma färger som tidigare.

I 1694 års inventarium är senare, kanske 1737, tillskriven en uppgift om altarskrank: »1 st Ny-målad disk för Altaret med en låka på och pall före att falla på Knä uppå.»

Bekännelsepall av furu (fig 596), rektangulär genomskärning, fästad på en träskiva formad som ett cirkelsegment, avsedd att inpassas mot altarringens mittparti. På framsidan inom röd ram en bedjande man i röd dräkt på ljusblå botten jämte inskrift: »Gud miskunde tig öfwer mig, synd! Luc: 18.» Färgen i övrigt röd, fotplattan rödbrun. Mått: höjd 77 cm, utan bottenplattan höjd 71 cm, bredd 55 cm, med bottenplattan bredd 130 cm. Har tillkommit under 1700-talets första årtionden. I 1694 års inventarium har senare, troligen i samband med visitationen 1737, tillfogats: »1 st: Ny fastslagen stol för Altaret för Prästen at falla på Knä uppå.» Nu i hembygdsmuseet.

Kyrkan torde in på 1700-talet ha ägt ett korskrank. Vid 1737 års visitation heter det: »Wid bänkarna war intet at påminna, utan som någre Fribänkar för

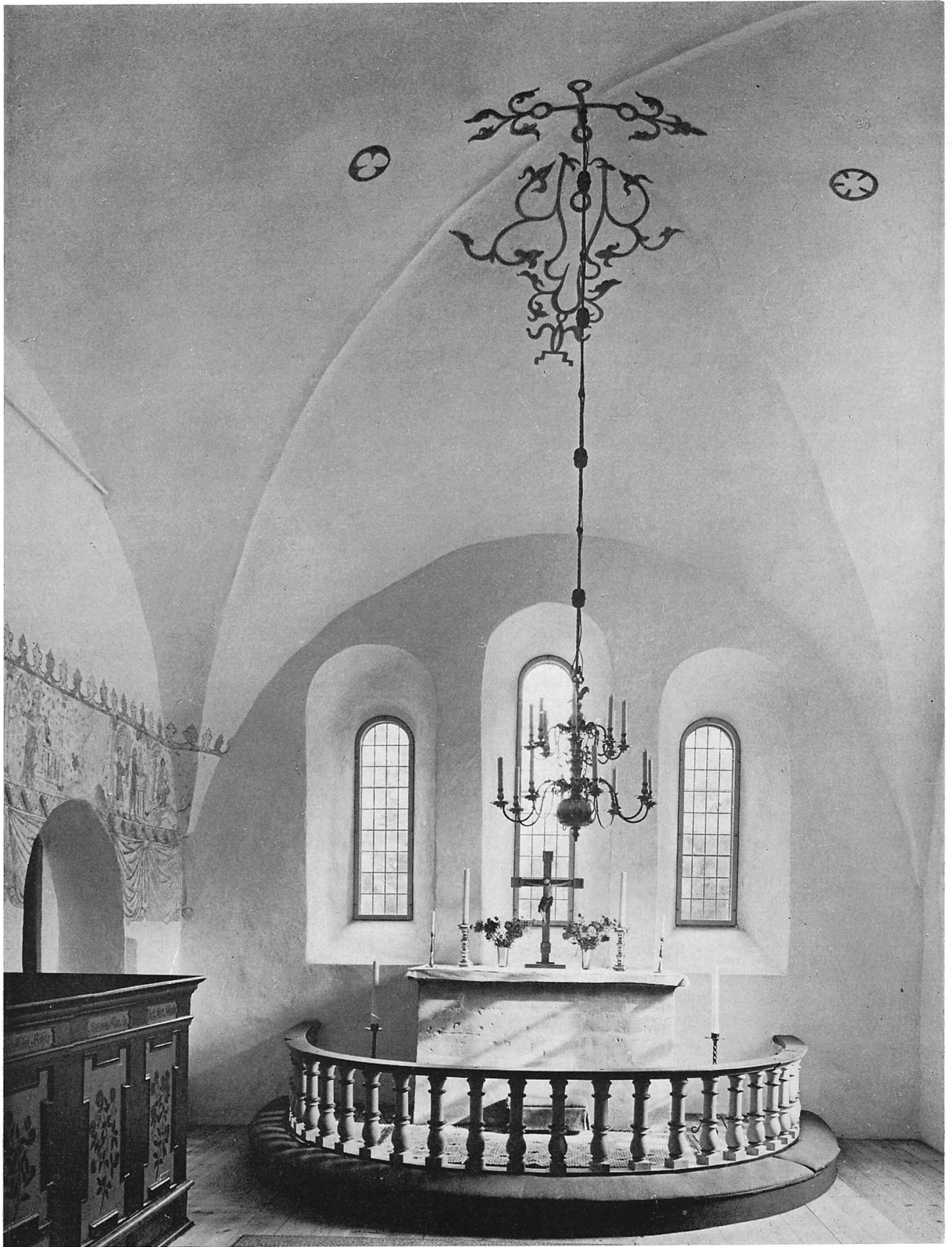

Fig 591. T v. Interiör av koret mot öster. Foto 1972.

Left. Interior of chancel looking E.

Skepsfolk sades wara nödiga; ty samtyktes til plankets nedflyttande under Klocktornet, i hwilkets ställe nya bänkar sättas kunna.» I den utbetalning, som enligt räkenskaperna 1753 gjordes till snickaren Glömsker i Garde, säges att han gjort »et nyt chor, en ny fribänk wid Predikstolen, och et nyt skrank bak i kyrkan med 2ne dörrar». Möjligen är det 1737 omnämnda »planket» att tolka som en skärmvägg i kyrkans västra del, men detta förefaller mindre troligt.

Knäfallspallar av furu, två stycken, överklädda med rött tyg. Längd 55 cm, bredd 20 cm, höjd 25 cm. 1800-tal? En vid högaltaret, en undanställd.

Träskulptur

Stående diakon av snidad och målad ek i ett block (fig 597). Huvud med tonsur och kort lockigt hår, i vänstra handen en uppslagen, utåt öppen bok, på vilken han pekar med höger hand. Spår av ursprunglig polykromi: karnation skär, dalmatika röd med gult foder, bok vit med svart text, mässskjorta vit. Näsan, fötternas främre delar samt högra handens tumme och främre fingerleder saknas. Total höjd 88 cm, utan fotplatta 79 cm, bredd 23 cm. På förslag av biskop von Schéele vid 1891 års visitation deponerad i GF 1911 (inv nr D C 197). Torde ha utförts under 1200-talets senare hälft.⁴³

Stående Birgitta av snidad och målad björk på fotplatta och mot dorsale av furu (fig 598). Birgittabildens vänstra hand saknas. Bilden flankeras av kontursågade kolonnetter. Dorsalet har upptill triangulär avslutning med spår av fästen för en baldakin. Den rektangulära, i främre hörnen avfasade fotplattan har framför bilden en rektangulär fördjupning. Färger: Birgitta är iklädd vitt dok, blå fotsid klädnad och däröver en röd mantel med svarta stjärnor, dorsalets grund guld, grön gloria omgiven av röd ring, kolonnetterna blågröna med röd utsida, fotplattan rödbrun med svarta rosor. Mått: bildens höjd 72 cm, dorsalets höjd 94 cm, bredd 36 cm, fotplattans djup 23 cm. 1911 deponerad i GF (inv nr D C 199, dorsalets inv nr D C 198). 1400-talets förra hälft.⁴⁴

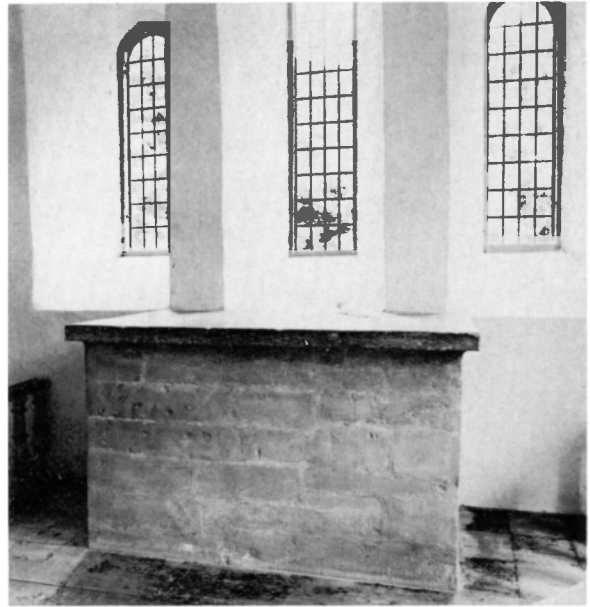

Fig 592. Altarbord av sandsten med rektangulär skiva av kalksten. Foto 1971.

Sandstone altar with rectangular limestone slab.

Fig 593. Huggen ränna med avlopp mellan altarbordet och korets östra vägg, piscina. Foto 1971.

Carved furrow with drainage between the altar and the E wall of the chancel, piscina.

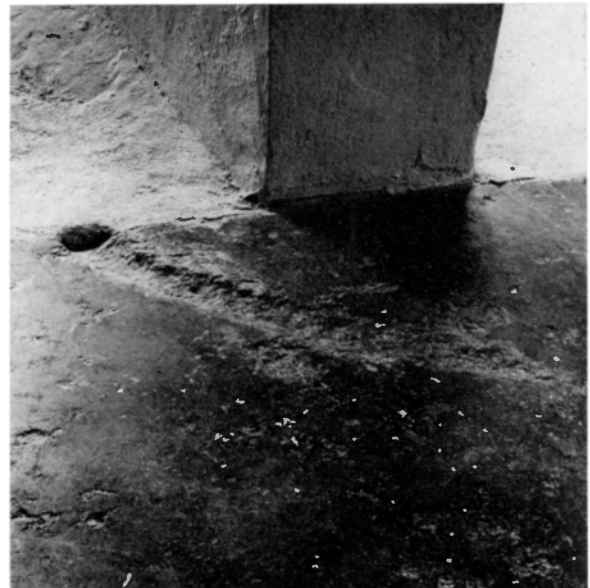

Fig 594. Altarkrucifix, ursprungligen processionskrucifix från 1300-talet. Korset nytt. Foto 1971.

Altar crucifix, originally a processional crucifix, dating from the 14th century. The cross is new.

Fig 595. Altaranordning från 1830-talet, avlägsnad 1956. Foto A Edle 1941.

Reredos made in the 1830's, removed in 1956.

Biskopsbild av snidad och målad ek (fig 599). Figuren har ett grovt ansikte med låg panna och halvöppen mun. Fragmentarisk polykromi: håret i grova grågula lockar, skägg och mustascher gråsvarta, rödgul karnation, gul mitra och mässhake, blå tunicella och gulvit alba. Händer saknas. Mått: total höjd 100 cm, figurens höjd utan sockel 86 cm, bredd 35 cm. På förslag av biskop von Schéele vid 1891 års visitation deponerad i GF 1911 (inv nr D C 196). Har kanske stått mot det dorsale som bevarats i kyrkan (se nedan). Biskopsbilden torde ha tillkommit vid början av 1500-talet.⁴⁵

Stående Maria med barnet av snidad, målad och förgylld ek i helgonskåp av furu (fig 600). Madonnan lutar huvudet något åt sin vänstra sida. Ansiktet är platt och brett. Barnet som är naket håller båda händerna om ett äpple. Över bilden en baldakin, uppbyggen av två smala vridna kolonnetter. På

Fig 596. Bekännelsepall av furu med figurmålning, 1700-talet. Foto W Falck 1973.

Confessional stool, pinewood, with figure painting, 18th century.

det rektangulära dorsalets kanter spår av gångjärn. Färger: karnation vit, hår rött och brunt, blå underklädnad, gyllene mantel med rödbrunt skärp och vit krage, blått foder, röda skor, på Marias huvud förgylld krona. Dorsalet med storblommigt mönster i guld på blå botten och röd gloria. Kring glorian inskrift med guld i majuskler: MARIA MATER XPS. På sockeln en fragmentarisk minuskelinskrift. Mått: bildens höjd 123 cm, skåpets höjd 187 cm, bredd 64,5 cm. Torde ha tillkommit omkring år 1500.

Bilden renoverades 1943 av konservator Bertil Bengtsson, Linköping. Vid restaureringen 1969–71 fästes lös polykromi med vinylharts. Vid detta tillfälle placerades bilden på det för ändamålet uppmurade norra sidoaltaret i långhuset. Tidigare har den stått på olika platser i kyrkan: i långhusets igenmurade norra dörrnisch, på södra sidoaltaret intill predikstolen och i sakristian.

Träskiva av furu, rektangulär. På ena sidan fragmentarisk målning: två kolonetter med kapitäl,

Fig 597. Diakon av snidad och målad ek, 1200-talets senare hälft. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Carved and painted oak figure of a deacon, second half of the 13th century. Now in Gotlands Fornsal (Museum).

Fig 598. S Birgitta av snidad och målad björk mot dorsale av furu, 1400-talets förra hälft. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

St Bridget, carved and painted birch with a pinewood dorsale, first half of the 15th century. Now in Gotlands Fornsal.

Fig 599. Helig biskop av snidad och målad ek från 1500-talets början. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Holy bishop, carved and painted oak, early 16th century. Now in Gotlands Fornsal.

Fig 600. Maria med barnet av snidad, målad och förgylld ek i helgonskåp av furu. Tillverkad omkr 1500. Foto 1971.

Virgin and Child, carved, painted and gilded oak in a pine-wood shrine. About 1500.

Fig 601. Detalj av fig 600. Foto 1971.
Detail from figure 600.

Fig 602. Predikstol troligen tillverkad på 1730-talet samt målad av J H Dreutz 1754. Foto 1971.

Pulpit probably made in the 1730's and painted in 1754 by J H Dreutz.

förenade av dubbla cirkelbågar, inom en rektangulär ram. Konturer svarta, i svicklarna spår av rött. På högra sidan två metallbeslag, tydligen yngre än målningen. Mått: höjd 160 cm, bredd 65 cm, avstånd mellan kapitälerna 45 cm, det bågformade fältets höjd 111 cm.

Träskivan synes ha utgjort dorsale till den biskopsbild från 1500-talets början, som nu förvaras i GF.

Predikstol

Predikstol bestående av korg med trappa och dörrparti samt ljudtak (fig 602), placerad på en plint i långhusets sydöstra hörn, omedelbart norr om

sidoaltaret. Den polygonala korgen indelas i fem fält, flankerade av kolonnetter. I fyra av fälten figurmålning: evangelisterna med namn och attribut (fig 603, 604).

Det polygonala ljudtaket krönes av en pinakel, uppbyggen av S-formigt svängda ribbor, och är indelat i listomgivna fält. På undersidan målad duva på listomgivet fält med inskription »Jer 1: 9» (cit), runt ljudtakets insida målad inskription »2 Cor: 5: 20» (cit). På list omedelbart under korgens överliggare inskription: *Sis manesque / consecrata Deo / Cathedra. | Ornata Ao 1754. | Pastore Petro Åkerman* (=må du vara och förbliva Guds invigda pre-

Fig 603. Evangelisten Matteus, målning från 1754 på predikstolen. Foto 1971.

St Matthew the Evangelist, painting dating from 1754 on the pulpit.

Fig 604. Evangelisten Johannes, målning från 1754 på predikstolen. Foto 1971.

St John the Evangelist, painting dating from 1754 on the pulpit.

dikstol. Målad år 1754 genom kyrkoherden Petrus Åkermans försorg).⁴⁶

Trappans barriär är indelad i listomgivna fält. Trappan avslutas nedåt av en dörr indelad i tre fält utan figurmålning. Dörren flankeras av kolonnetter i plattskärning. Dörromfattningens kontursågade överstycke avslutas uppåt av en krönprydnad med diamantskärning. Färger: silver, brunt, rödbrunt, svart, vitt och ljusblått.

1694 års inventarium upptar »1 st: Prädickstohl

gl. af gammal måhlning». 1737 upptages »1 st Ny Predikstol med Himmel och Krona öfwer, ny ombygd trappa till Predikstolen med dörr och gångjärn». I räkenskaperna upptas 1754 en utbetalning till »Hr Lieutenant Dreutz för det han målat Predikstolen.»⁴⁷ I samband med restaureringen 1969–71 blev predikstolen tvättad, retuscherad och mattfernissad (konserveringsrapporten).

Av kyrkans timglas har bevarats en ståndare av björk, bestående av två svarvade pärlstavar, fästade

i vinkel med varandra. Den kortare armen är avbruten. Längd 43, vinkelarmens längd 20 cm. 1700-tal. 1694 års inventarium upptar ett söndrigt timglas. 1748 gjordes enligt räkenskaperna en utbetalning till »Rasmus By för fodral på Timglaslet».

Bänkinredning

Bänkinredningen är sluten. På norra sidan ett kvarter om elva bänkar, på södra sidan två om sex resp fyra bänkar, vid mittgången avskärmade av bänkskärmar. I bänkarna finns en vågrät psalmbokshylla och en sned fotbräda, på södra sidan dessutom hatthängare. Bänkkvarteren har överliggare med profilerad kant, rödmålade. Dörrarna med handsmidda gångjärn, svartmålade. Dörrarnas ramverk målat i brun marmorering, dörrspeglarna med målad rosenkvist i grönt och rött på gråblå botten (fig 605). Bänkskärmar har fyra fält med samma bemålning. Bänkarnas insida gråblå. Bänkkvarterens höjd 107 cm på södra, 96 cm på norra sidan, sitshöjd 45 cm.

År 1694 synes kyrkan ännu ha saknat fast bänkinredning. I inventariet för detta år är senare tillskrivet: »item Nya bänckar på båda sidor i Kyrkian för män och quinnor på vardera sidan den ena 8 stycken 9». 1753 gjorde snickaren Glömsker från Garde »en ny fribänk wid Predikstolen», som samma år målades av »Hr Lieutenant Dreutz» (räkenskaperna). Bänklängden från juni 1760 upptar 9 man- och kvinnfolksbänkar. »Nr 1 är för Pastorskan och hennes döttrar, då de äro i Kyrkian; eljest Fri-Bänk för hederlige Personer af Stånd, som kunna anlända», nr 2-7 för de olika gårdarna, de två bakersta för klockaren och de fattiga. Bänkarna var från 1837 till restaureringen 1916-17 gulmålade.

Vid restaureringen 1969-71 nymålades bänkarna invändigt.

Korbänk vid korets norra vägg (fig 606). På framsidan och kortsidorna finns en sned profilerad överliggare, därunder en ramlist. Mitt på bänkskärmen finns en dörr. I ryggstycket, som i sin östra del utgöres av omfattningen till en äldre nisch (se fig 577), finns infälld den järnbeslagna dörren till en rektangulär nisch. Inuti bänkrummet säte och psalmbokshylla. På bänkskärmens utsida fem listomgivna fält med målade rosor på blå botten (fig 607), på östra kortsidan två smalare fält med samma dekor.

Fig 605. Detalj av bänkinredningen, målad 1754 av J H Dreutz. Foto 1971.

Detail of the pews, painted in 1754 by J H Dreutz.

På ramlisten över bänkskärmens fält inskrift: »Lars And. Smits / Jesper Jac. By / Nils Mårt. Bölske / Rasmus Mårt. By / Olof Mårt. Petsarfve», under mittfältet årtalet: »Ao 1754». Färger: rödbrunt, grönt, rött, blått, bänkarnas inre ljusblått. Mått: längd 342, bredd 102, höjd 132 cm, sitsens höjd 48, bredd 37 cm, psalmbokshyllans höjd 79 cm, ryggstyckets längd 218, höjd 93 cm.

Enligt räkenskaperna gjordes 1753 en utbetalning till »Snickaren Glömsker i Garde, för det han gjort et nyt chor». Detta målades 1754 av »Hr Lieutenant Dreutz.» Korbänken målades gul år 1837 av »Målaren Nordström i Wisby», samtidigt med bänkinredningen i övrigt. Den ursprungliga färgen framtofs i samband med restaureringen 1916. Då upptogs även den rektangulära nischen, som var igenmurad och dörren återanvänd som dörr till en senare upptagen nisch i sakristian.

Räkenskaperna upptar 1738 en utgift för »2ne st Bänckar i sångChoret till gossarna».

»Et BrudeSädhe och 2 Hyender» omtalas 1680.

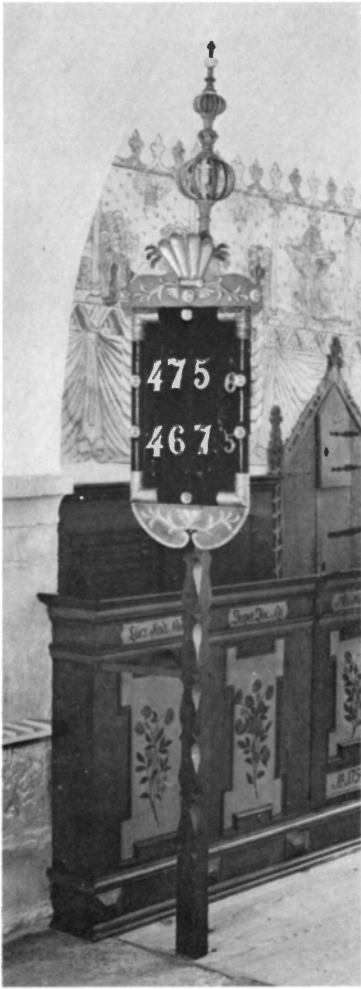

Fig 606. Korbänk från 1753 målad 1754 samt nummertavla enligt målad inskrift daterad 1789. Foto 1971.

Choir stall dating from 1753, painted in 1754, and hymnboard, according to a painted inscription dating from 1789.

Brudstolen nämnes även i 1694 års inventarium men har sedan förkommit.

Läktare

Enligt räkenskaperna uppfördes år 1836 en läktare i kyrkan och målades följande år av målaren Nordström från Visby. Läktaren hade sin plats i långhusets västra del, mellan sydingången och tornbågen, och hade en balustrad av trä med svarvade dockor (fig 575). Läktaren revs i samband med restaureringen 1916. Samtidigt revs den brädiskärm

i tornbågen, som enligt räkenskaperna tillkommit 1753.

Orgel

Kyrkans nuvarande orgel (1973) är ett provisorium, som ursprungligen byggdes till Alskogs kyrkas återinvigning 1965 (SvK Go V s 214).

Den närmast föregående orgeln, från vilken en del av pipmaterialet bevarats, var femstämmig. Den inköptes enligt stämmobeslut den 4 september 1913 som begagnad från orgelbyggaren Eskil Lundén, Göteborg, och uppsattes 1918.⁴⁸ Härvid användes fasaden från kyrkans föregående orgel (fig 575). Denna hade fyra stämmor och två manualer och inköptes 1858 från »Instrumentmakaren C. Pettersson», som torde vara tillverkaren.⁴⁹

Nummertavla

Nummertavla (fig 606) av snidad, målad och förgylld furu. Den svarta ramen har försilvrade hörnpartier och prydes av fyra snidade och förgyllda rosor. Överstykke med mussla och växtranka, hjärtformat understycke med ranka. Färger: guld, silver, svart, tegelrött. Höjd 112, bredd 58 cm.

Nummertavlan är vridbart fästad vid en golvfäst ståndare, krönt av en pinakel. Höjd 330 cm. På nummertavlans baksida är målat årtalet 1789, vilket torde ange året för dess tillkomst eller målning. Räkenskaperna upptar 1875 en utbetalning för siffror till »nummerTaflan» i kyrkan. I inventarierna 1881 och 1909 upptas en nummertavla, som dock icke synes ha bevarats.

Dopredskap

Dopfund (fig 608) av grå sandsten, bestående av cirkelrund cuppa och cylindrisk fot på kvadratisk plint. Cuppan har ett runt uttömningshål. Runt livets övre kant löper en vulst. Under denna figurreliefer: — 1. Bebådelsen. — 2. Maria och Elisabet (fig 609). — 3. Jesu födelse, med Josef sittande vid sängens fotända. — 4. Konungarnas tillbedjan. De tre konungarna vandrar i rad fram mot en tronande Maria med barnet. Samtliga figurer bär kronor (fig 610). — 5. Konungarna får en uppenbarelse i drömmen. De tre konungarna ligger i syskonbädd, och en ängel viskar i örat på en av dem (fig 611). — 6. Konungarna till häst, på hemfärd. I bakgrun-

den fyra korskrönta torn, alla utom det första med tretungade fanor. Cuppans undersida är odekorerad. Mått: höjd 35, inre djup 24, yttre diameter 64, inre 52 cm.

Den cirkelrunda foten är prydd med vegetativa element i relief (fig 612). Nederst löper en ornerad list. Mått: Höjd 29, diameter 47 cm.

Plinten är målad i blåsvart marmorering. Kantlängd 60 cm.

Enligt ett stämmobeslut 1777 skulle dopfunten flyttas fram i koret. Den stod före restaureringen 1969–71 i norra delen av triumfbågen men flyttades i samband med denna till sin nuvarande plats i tornkammaren.

Dopfunten är romansk och torde ha tillkommit under 1100-talets senare hälft. Den tillhör mästaren Sigravs verkstad.⁵⁰

Dopfat av mässing, odekorerat (fig 613). Diameter 28, brättets bredd 2, skålens djup 8 cm. Upptagen i 1594 års inventarium och torde ha tillkommit under 1500-talet.

Dopskål av nickel, flatbottnad. Å brättet ingraverat: »Låter barnen komma till mig. Marc. 10: 14.» Diameter 30,5, djup 5, brättets bredd 5,5 cm. Enligt räkenskaperna inköpt 1892.

Nattvardskärl

Kalk av delvis förgyllt nysilver (fig 614), på cuppans utsida graverad kalk och kors över uppslagen bok, omgivna av kvistar. Enligt stämplarna på foten tillverkad av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Höjd 28,5 cm. Enligt räkenskaperna betalades 1878 mellanavgift mellan en gammal och en ny kalk.

Patén av nysilver med förgylld översida. Runt brättet ingraverad törnekrona. Stämplarna som kalken. Diameter 16 cm.

År 1852 stals en äldre kalk och patén av silver. Cuppan till denna kalk förstörades enligt räkenskaperna 1746 av »guldsmeden Ronander.»⁶¹

Patén av silver. Runt brättet inskriptionen: GÅVA FRÅN FAM. PETERSSON GUDINGS. Enligt stämplarna tillverkad 1949 av C G Hallbergs guldsmedsaktiebolag, Stockholm. Diameter 16 cm.

Sked av silver. Enligt stämplarna tillverkad 1951 av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Gåva samtidigt med föregående. Längd 11 cm.

Oblatask av silver, cirkelrund med löstagbart

Fig 607. Detalj av korbänken i fig 606. Foto 1971.

Detail of choir stall in figure 606.

lock, invändigt förgyllt. Å lockets översida är ingraverat ett ringkors. Enligt stämplarna tillverkad 1956 av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Höjd 4,5, diameter 6 cm.

Dosa av spån, oval, med löstagbart lock av samma material. Möjligen identisk med den oblatask som nämnes i ett tillägg till 1694 års inventarium »1 st: wacker ny Körkebrödsask gifwen till Kyrkian af Prestehustrun Maria Jung»⁶² och 1830 omnämns som »1 Oblat-ask af Träd.» Höjd 6 cm.

Vinkage av ek. På sidoplattorna bomärke samt initialerna PHL (?). Propp saknas. Kaggen renoverades 1958. Höjd 24, diameter 15 cm. 1880 utbetalades till »Jacob Jacobsson Fixarfve i Rone för en vinkage —: 50».

Glaskaraffer, 3 st, med ingraverade ankare, kors och kalk samt däröver sju oblater, allt inom strålgloria, inslipad propp med korskrönt glob. Enligt räkenskaperna anskaffade 1868. Höjd 34 cm.

Sockenbudstyg av tenn (fig 615), bestående av kalk med profilerat skaft och äggformig nod, patén, vinkanna samt fodral av järnplåt. Utan stämplarna.

Fig 608. Dopfunt av sandsten av stenmästaren Sigraf, 1100-talets senare hälft. Foto 1971.

Sandstone baptismal font by master mason Sigraf, second half of the 12th century.

Upptages ej i 1830 års inventarium. 1800-tal. Kalkens höjd 18 cm, patenens diameter 12 cm, vinkannans höjd 6 cm.

Ljusredskap

Ljuskronor: — 1. Av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar, krönt av en örn. Höjd 86

cm. — 2. Av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar, avslutad av en profilerad kula. Höjd 109 cm. En av dessa ljuskronor upptages i inventariet 1891 som skänkt av husbonden P. Paulsson, Smiss, den andra anskaffades efter 1916 års restaurering. — 3. Av malm med två kransar om vardera åtta ljusarmar, krönt av en örn. Inskription: »Skänkt

av Eke J. U. F. 1926.» Höjd 85 cm. — 4. Av omålad ek med två kransar om vardera sex armar, 1600-talsmodell. Höjd 75 cm. Gåva 1971 av f klockaren Viktor Ekström.

Lampetter: — 1. Av hamrad mässingsplåt, två stycken med vardera två ljusarmar. Höjd 42, bredd 24 cm. Enligt räkenskaperna inköpta 1922. — 2. Av mässing, med glödlampa omgiven av cylindriskt mjölkvitt glas, imiterande fotogenlampa. Längd 14 cm. Anskaffad i samband med restaureringen 1969–71.

Ljusstakar: — 1. Av malm, två stycken för ett ljus, med profilerade skaft (fig 616). Höjd 32 cm. Troligen identiska med de två mässingsljusstakar som upptagas i 1594 års inventarium och i Spegels inventarium 1680. — 2. Av mässing, två stycken trearmade med runt profilerat skaft. Höjd 38 cm. Upptagas första gången i inventariet 1909. — 3. Av nysilver, sjuarmad med rund fot, oval kula och koniskt skaft med två hamrade ringkors. Å foten

Fig 609. Maria och Elisabet, relief på dopfuntens cuppa. Foto 1971.

Maria and Elisabet, relief on the bowl of the font.

Fig 610. Konungarnas tillbedjan, relief på dopfuntens cuppa. Foto 1971.

The Adoration of the Magi, relief on the bowl of the font.

Fig 611. Konungarna får en uppenbarelse i drömmen. Relief på dopfontens cuppa. Foto 1971.

The Magi have a vision in a dream. Relief on the bowl of the font.

Fig 612. Detalj av dopfontens fot med huggen bladornamentik. Foto 1971.

Detail of the base of the font with ornamental leaves.

ingraverat C. G. HALLBERG. Höjd 59 cm. Gåva av kyrkliga syföreningen omkr 1930. — 4. Av mässing med tre pipor, kvadratisk fot. Höjd 16 cm. 1900-tal. — 5. Av mässing med en pipa, kvadratisk fot. Höjd 8 cm. 1900-tal. — 6. Av mässing med en pipa, sexkantig fot och profilerat skaft. Höjd 17 cm. Modern. — 7. Av svartmålat smidesjärn med spiralvridet skaft och tre fötter, fyra stycken med en pipa, avsedda för begravingar. Höjd 70 cm. Gåva 1965 av Gamla kyrkliga syföreningen.

Luminarium, eller oljelampa, av röd kalksten, trepassformad med profilering i svicklarna (fig 617). Tre skålar för olja och ljusveke. Övre delen defekt. Största bredd 23, största bevarade höjd 13 cm. I hembygds museet.⁵³

1614 omtalas inköp av en ljusstake. Den är tillskriven med annan hand i 1594 års inventarium och upptages tillsammans med de båda altarestakarna i 1680 års inventarium. Kanske identisk med den ljusstake av malm som upptages 1830. Nu förkommen.⁵⁴

Ljusstav (fig 618) av björk, bestående av en rund stav, krönt av en rund ljushållare, som nedåt avslutas av en vulst. Staven avslutas uppåt av en tapp, kring vilken ljushållaren är trädd. Stavens nederdel är skadad av maskhål och den ursprungliga längden ovisst. Ursprungliga färger: staven röd, ljushållaren olivgrön med svarta bladornament, allt på kritgrund och tyg. Mått: stavens höjd 152, diameter 4,5 cm, ljushållarens höjd 15,5, övre diameter 14,5, vulst diameter 7,5 cm, totalhöjd 167 cm. Medeltida.⁵⁵ Deponerad i GF 1911 (inv nr Dep C 200).

Textilier

Mässhakar: — 1. Av slät röd sammet med latinskt kors av gult band på fram- och baksidan, på framsidan även broderad strålkran. Runt korsen och runt kanterna löper en genombruten guldgalon. Framsidan är svagt päronformad. Ryggsidans längd 113 cm. — Enligt räkenskaperna inköptes 1802 en »mässeskud af carmosinrött sammet». 1870 inköptes 8¼ alnar kambrik till kyrkans mässshake à 82 öre alnen och betalades 2: — i sylön, tydligen i samband med en genomgripande reovering av plagget. Om denna mässshake se även Rone (ovan s 429). — 2. Av grönt linne med ljusrött foder. Broderier i vitt och rött, å framsidan kristusmonogram omgivet av alfa och omega, å baksidan vitt latinskt kors med vit duva mot röd cirkelskiva i korsarmarnas skärningspunkt. Å fodret: »Gåva av Eke kyrkliga syförening 1956 / Cedergren & Eriksson Visby». Rygglängd 110 cm. — 3. Av vitt omönstrat linne med rött foder. På framsidan blått broderat Kristusmonogram, på ryggsidan latinskt kors broderat i flera färger. Å fodret: »Gåva av Eke kyrkliga syförening 1922/62. / Cedergren & Eriksson Visby». Rygglängd 113 cm.

Stolor: — 1. Av vitt siden med fem broderade ringkors i blått och rött. Gåva 1961 av Eke gamla kyrkliga syförening. — 2. Av vävt violett band med fyra vita broderade kors. — 3. Av samma tyg som den gröna mässhaken, med fem broderade ringkors i rött och guld. Anskaffad 1956. Samtliga längd 250 cm.

Predikstolskläden: — 1. Av röd mönstrad sidenbrokad med kors av guldgaloner, nedtill kantat med guldgalon och guldfrans. På fodret broderat »Gåva till Eke kyrka 1952 / av kyrkvärden / Tore

Fig 613. Dopskål av mässing, troligen från 1500-talet. Foto 1971.

Brass baptismal bowl, probably 16th century.

Fig 614. Kalk av nysilver, tillverkad i Stockholm 1878. Foto W Falck 1973.

Chalice, electroplate, made in Stockholm in 1878.

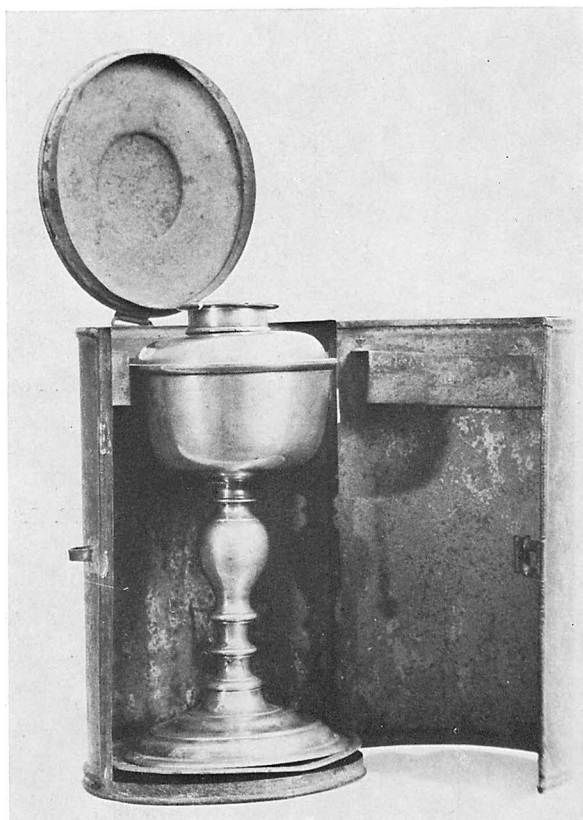

Fig 615. Sockenbudstyg av tenn, 1800-talet. Foto W Falck 1973.

Pewter viaticum communion vessels, 19th century.

Lundgren och hans maka. / Cedergren & Eriksson Visby». Bredd 44, höjd 48 cm. — 2. Av samma gröna tyg som mässhake nr 2, med broderat latinskt kors i rött och gult samt med en guldgallon, ovanför nedre kanten fem gula sädesax. Å fodret broderat »Skänkt av / Olga Nilsson / Maria Larsson / Anna Ekström / 1956.» Bredd 43, höjd 45 cm. — 3. Av svart linne med broderier i vitt, blått och violett. Å fodret broderat »Gåva till Eke kyrka 1960 av V. Ekström / Cedergren & Eriksson Visby». Mått 43 × 43 cm. — 4. Av violett linne med broderat ringkors i rött och gult. Å fodret broderat »Cedergren & Eriksson Visby». Mått 44 × 44 cm. Gåva 1960 av Eke nya kyrkliga syförening. — 5. Av vitt linne med broderat ringkors i rött, blågrönt och gult. På fodret broderat »Eke kyrka 1960. / Cedergren & Eriksson Visby». Bredd 44, höjd 47 cm.

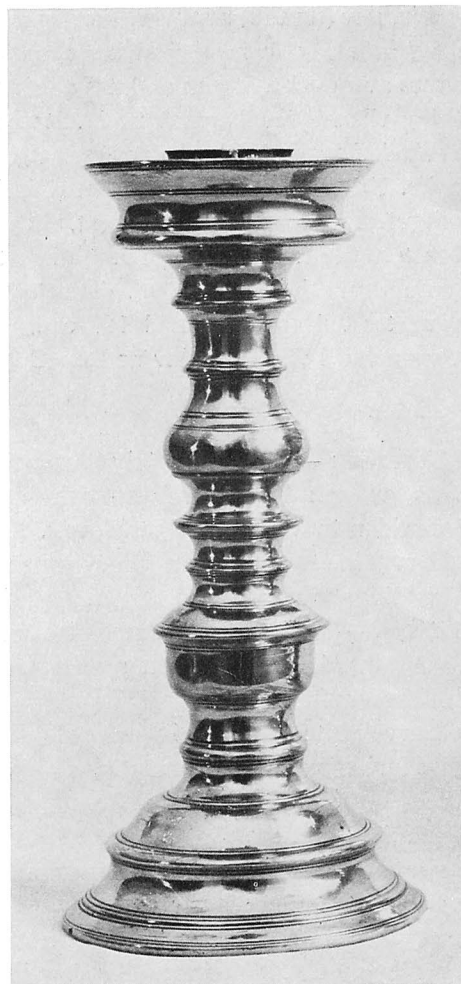

Fig 616. Ljusstake av mässing från 1500-talet. Foto W Falck 1973.

Brass candlestick, 16th century.

Altarringsdyna, fyra delar, av rött kyprat ylle med undersida av grov naturfärgad lärft. Noppor av blå och svart lärft i klippta cirklar och nersydda med grovt lingarn. Alla dynorna svagt svängda för att följa altarringens kant. Fyllning av hö. På den längsta delen (fig 619) broderad text i grovt lingarn, nu grått, ursprungligen blått i gles langett: »Gudi Till ära Kørkian till prydnat förärdes detta Kläde / aff Mårten Hansson Pesarwa oc Hans Hustru / Katrina Nils Doter 1696.» (under årtalet bokstaven P). Konserverades av Riksantikvarieämbetets textilkonservering 1954, varvid ovanstående beskrivning utfördes. Mått: 1. Längd

Fig 617. Luminarium (oljelampa) av rödaktig kalksten med tre skålar för olja. Förvaras i hembygdsmuseet, men har säkerligen ursprungligen tillhört kyrkan. Foto W Falck 1973.

Luminarium (oil lamp) of reddish limestone with three depressions for oil. Now in the local history museum, but has undoubtedly belonged to the church originally.

Fig 618. Ljusstav av snidad och målad björk, senmedeltida. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Late medieval processional candle staff of carved and painted birch, now in Gotlands Fornsal.

365, bredd 23 cm. — 2. Längd 74, bredd 23 cm. — 3. Längd 131, bredd 23 cm. — 4. Längd 206, bredd 23,5 cm.

Mattor: — 1. Ryamatta framför altaret i flera färger med rutnmönster. På undersidan broderat i vitt: »Maja o Margit Hult, Elsa o Gertrud Pettersson, Sonja Olofsson» samt i rött korsstyg »1950».

Fig 619. Knäfallsdyna till altarringen av röd vadmal med broderier i vitt. Skänkt 1696. Foto ATA 1956.

Kneeler cushion of red frieze with embroidery in white. Donated in 1696.

Fig 620. Gravmonument av sandsten med djurfigurer i relief samt runinskrift. Troligen utförd av stensemälstaren Sigraf under 1100-talets senare hälft. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Sandstone sepulchral monument with animal figures in relief and a runic inscription. Probably executed by Sigraf, during the second half of the 12th century.

Bredd 118, längd 200 cm. — 2. Flossamatta av ylle i sakristian med abstrakt mönster i vitt, svart och olika nyanser av grått. Bredd 140, längd 196 cm. Gåva 1956 av Röda Korsets syförening i Eke.

Försvunna textilier

1594 års inventarium upptar »En Messehagel, Eth Røckelin»,⁵⁶ »Eth Alterkläd och ij Alterlagen» samt »En lang huid Dueldug paa 8 alne». ⁵⁷ Den sistnämnda saknas i Spegels inventarium 1680. Mässhaken omnämnes 1694 som »1 st: gl. Mässhaka af trykt lärft och krucifix bak på ryggen». 1802 säges, att mässhaken »af ålder är nästan obrukbar». Sedan samma år en röd mässhake inköptes, inropades 1812 den gamla mässhaken av pastor för 32 skilling.

1694 nämnes också ett nytt kalkkläde »af Slesing». ⁵⁸ Senare är i 1694 års inventarium tillskrivet ett stort randigt »silness Kläde öfwer Kalcken, hwilket Kläde är af Pastore där till förärt». Av antependier fanns 1694 »2 st: gl Altar Kläden det ena af ylle och lijn, randigt; det andra af grof linwäf, med en list sydd framman på».

1737 köptes enligt räkenskaperna »ett helt stycke Slesing» av rådman Mathias Lythberg⁵⁹ och omnyddes till antependium. 1826–27 utbetalades för »Altar-Kläde och duk med syningslön 8 Rdr». Material till nya antependier inköptes 1872 och

1918. 1844 inköptes »sammet till Predikstols Pulpeten m. m. beklädning under Konungasorgen». ⁶⁰

Två dynor i brudstolen omnämns i 1680 års inventarium. En prästkappa inköptes första gången 1846.

Kollektredskap

Kollekttavlor: — 1. Av snidad och målad ek utan skaft eller gavel. Å kanterna färgspår på kredderingsgrund. Längd 20, bredd 16 cm. Troligen senmedeltida. — 2. Av björk, fragmentarisk. Endast skaftet samt motstående kortsida återstår. Den uppstående kanten fästad med tränaglar. Rödmålad. Skaftdelens längd 10,5, varav skaftet 9 cm, kortsidans bredd 12, bevarad 6,5 cm. Vid snabbinventeringen 1924 saknades täckskivan, och den totala längden var 27 cm. 1700-tal?

Vid snabbinventeringen 1924 upptogs ytterligare två kollekttavlor, vilka ej återfunnits: — 3. Av ek med framtill 3-sidig avslutning. Skaftet förlorat; uppstående gavel torde aldrig ha funnits. På täckplattan spår av figurmålning, i övrigt brunröd. Längd 18,5 cm. — 4. Av björk, skaft och gavel förlorade, rödmålad. Längd 16 cm. Vid 1694 års inventering ägde kyrkan två kollekttavlor, sannolikt nr 1 och 3 ovan.

Håvar, ett par med holk av skinn, klätt med grönt linne, samt bjällror och förgyllda beslag. Svarvade

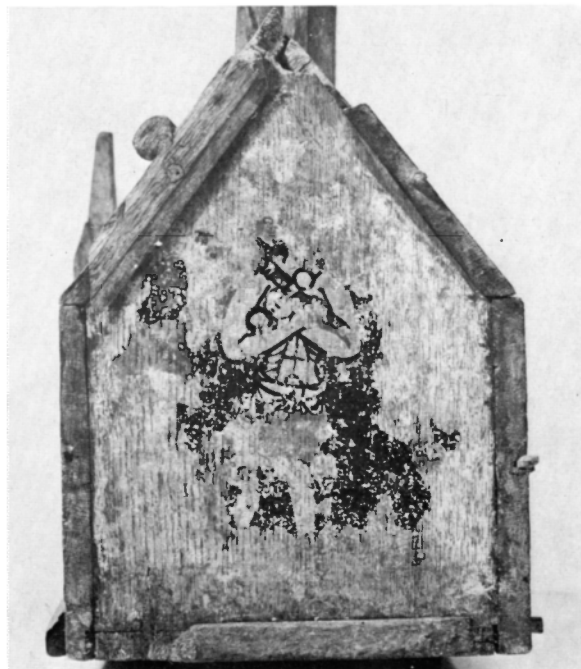
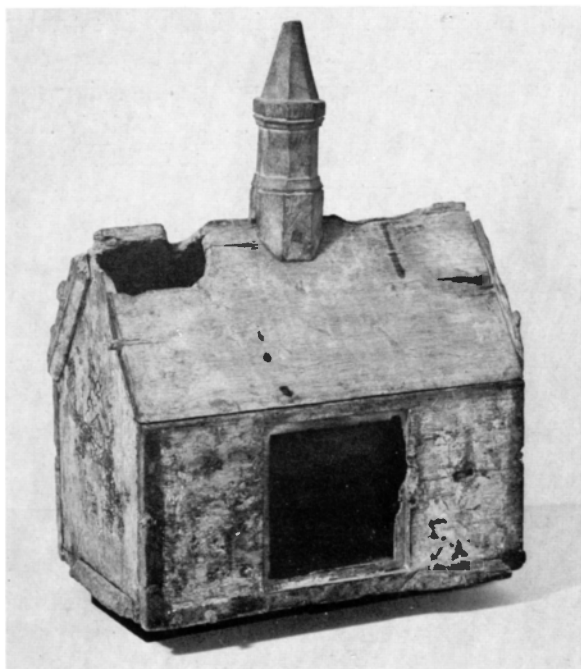

Fig 621. Relikskrin av ek i form av en kyrkmodell med fragmentariska figurmålningar av bl a S Olof och Kristus som smärtoman. 1400-talet. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Oak shrine in the shape of a church with fragmentary paintings of, among others, St Olav and Christ as Man of Sorrows.

Fig 622. Detalj av relikskrinet fig 621, spår av ursprunglig figurmålning, Kristus som smärtoman.

Detail of the shrine fig 621, fragmentary paintings, Christ as Man of Sorrows.

Fig 623. Detalj av relikskrinet fig 621, gavel med spår av ursprunglig figurmålning. Foto 1973.

Detail of the shrine fig 621, fragmentary paintings, St Olav.

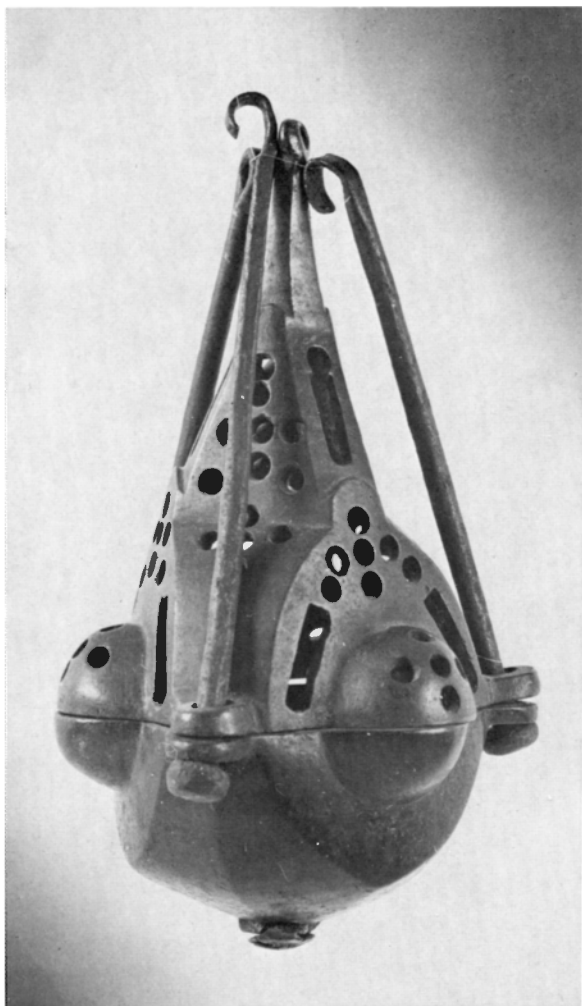

Fig 624. Rökelsekar av brons från 1300-talets mitt. Nu i Gotlands Fornsal. Foto 1973.

Bronze censers, mid-14th century. Now in Gotlands Fornsal.

skaft av furu, svartmålade. Holkens längd 21, skaftens längd 142 cm. Gåva 1956 av kyrkvårdarna.

1828–29 anskaffades enligt räkenskaperna ett par nya håvar. En lagning av kyrkans håvar noteras 1868–69. En period under 1800-talet hade man uppenbarligen slutat med håvgång, ty i stämmaprotokollet den 30/12 1881 bestämmes att håvgången skall återinföras, eftersom kollektupptagning utan håvgång givit dåligt resultat.

Gravstenar

Gravstenar med runinskrift: — 1. (G 47) Av grå sandsten, trapeziodal med svagt välvd översida,

prydd med ett likarmat kors i relief, uppburet av en stam krönt av en vulst. Stam och vulst med spår av runristning; utmed högra långsidan runristning som i översättning lyder: »Jakob ... och Audraiv ...». Längd 147, bredd upptill 53, nedtill 45 cm. Stenen påträffades vid restaureringen 1916 och förvaras sedan omkring 1925 i GF⁶¹. — 2. (G 46) Av grå sandsten, rektangulär (fig 620). Inom en kantlist fyra djur i relief, från vänster två motställda lejon samt en kentaur jagande en hjort. På den vänstra kantlisten runinskrift: »... aifr ... lät göra stenen efter sin hustru Estrid och ...». Bredd 180 cm, höjd 42–51 cm, tjocklek 16–17 cm. Funnen vid restaureringen 1916 och 1924 överlämnad till GF (inv. nr dep C 1241). Stenen anses utförd av Sigraf.⁶²

Övriga gravstenar: — 3. Av rödaktig kalksten, trapezoidal, med dubbla huggna kantband parallella med långsidorna, utan text. I golvet i mittgången, med kortsidorna dolda av bänkkvarteren. Längd 158, synlig bredd 83, resp 114 cm. — 4. Av kalksten med huggen linje parallellt med kanten. Oläslig inskription. I mittgångens golv, nedanför trappsteget i triumfbågen. Längd 160, bredd 100 cm. Efterreformatorisk. — 5. Av kalksten med två huggna linjer parallella med kanterna; i hörnen rosetter. Insription: »Anno 1676 døde ärlige man / salig Olof Hansson Nygårds / Anno 1705 døde salige hus / tru ... ops doter». Under texten finns bokstaven N inom kartusch, Nygårds bomärke. Längd 225, bredd 120 cm. Under triumfbågen. — 6. Av kalksten, övre delen saknas. Insription: ... (HU)SBONDEN / ... SMITTS I / ... II 1776 / 1834. Bredd 100, varav synlig bredd 34, bevarad längd 122 cm. I korgolvet söder om föregående, delvis skydd av predikstolen. — 7. Av gulgrå kalksten, delvis täckt av norra sidoaltaret. Insription: »Åhr 1793 den 6: 1 / døde klockare hust / (salige Magdalena ... at dotter föd 1722 ...).»⁶³ Längd 125, bredd 80 cm. — 8. Av gulaktig kalksten, fragmentarisk. Insription: »... liger begr / ... gei Herra / ... nden ärli / ... ständige / ... sson Smits / ... stvs 1779 / ... feb- (rua)ri 1821». Ligger som trappsten utanför långhusets sydportal. Längd 147, synlig bredd 55 cm.

Vid 1830 års inventering fanns 41 gravstenar på kyrkogården men ingen i kyrkan. Om gravstenarna konstaterades, att de »hafwa ingen märkwärdighet». Vid biskopsvisitationen 1909 uppmanade visitator,

biskop von Schéele, kyrkoherden att skriva till riksantikvarieämbetet och hemställa, att detta måtte »afgifva utlåtande angående behovet af och eventuellt bästa sättet för deras skyddande.» Vid 1915 års visitation uppmanades kyrkoherden att skriva på nytt, då svar ej ingått på den förra skrivelsen.⁶⁴

Möbler

Bord av furu med rektangulär skiva, fyra ben samt utdragbar låda. Skivan svart, i övrigt gråblått. Höjd 79, skivans längd 109, bredd 74 cm. 1800-tal (?), målningen från restaureringen 1969–71.

Stolar: — 1. Tre stycken av furu i empirestil, med ryggfält bestående av fem lodräta profilerade ribbor inom ram, avsmalnande nedåt. Främre och bakre stolsben parvis förenade av en slå, dessa i sin tur av en tvärslå. Färg: sits svart, i övrigt gråblått. Höjd 89, sitsens höjd 43, bredd 38–44, djup 39 cm. Enligt räkenskaperna anskaffade 1835. — 2. Av furu, avsedd för predikstolen, med benen förenade av fyra slår. Höjd 112, sitsens höjd 80, bredd 50, djup 42 cm. 1800-tal.

Relikskrin

Relikskrin (fig 621) av ek i form av en rektangulär kyrkomodell med strävori i hörnen, krönt av en åttkantig takryttare. Strävorna, av vilka endast en bevarats, krönas av fialer. De fyra taklisterna, av vilka en saknas, prydda med vardera tre krabbor, helt bevarade endast på en av listerna. Vid taknocken märken efter nu försvunna prydnader. Mitt på skrinets ena långsida finns en i det närmaste kvadratisk öppning med smyg, ursprungligen sannolikt tillsluten av ett galler. Till vänster om öppningen hål efter två gångjärn, till höger hål efter låsanordning. I taket över öppningen finns på vänstra sidan vid takåsen och vänstra gaveln en oregelbundet formad öppning. På den andra takhalvans nedre del finns på högra sidan ett runt hål, omgivet av fyra spikhål efter ett rektangulärt beslag. På den högra gaveln fragmentarisk framställning av S. Olof med yxa, på den vänstra Kristus som Smärtornas man, med pinoredskap, på långsidan till höger om öppningen fragmentarisk målning, lilja? Färger: figurer vita med svarta konturer på grön botten. Mått: längd 34, bredd 20 cm, med strävor längd 39, bredd 25 cm, den bevarade

Fig 625. Fattigstock av svarvad furu, tillverkad 1746. Foto 1971.

Poor-box of turned pinewood, made in 1746.

strävans längd 27 cm, långhusets höjd 16, gavelns höjd 28 cm, takryttarens höjd över takåsen 15,5 cm (spetsen avslagen), den rektangulära öppningens inre mått bredd 10,5, höjd 11 cm. 1911 deponerat i GF (inv nr Dep C 201). Skrinet kan dateras till 1400-talets förra hälft.⁶⁵

I kyrkan finns en gotisk fial av ek, som kan ha utgjort överdelen till en av hörnsträvorna till ovanstående relikskrin. Höjd 20 cm. Spår av grön färg på taket.

Rökelsekar

Rökelsekar (fig 624) av brons, med halvsfärisk botten och sexsidig genombruten överdel. De tre glidstängerna bevarade. Kedjor saknas. Höjd 18 cm. 1300-talets mitt.⁶⁶ Deponerat i GF 1911 (inv nr Dep C 202).

Fattigstock

Fattigstock (fig 625) av svarvat trä, profilerad. På översidan ett löst lock med myntsringa och beslag av järn, fäst vid stocken med gångjärn och märkla med hänslås. Färger: brunt, rött, ljusblått, beslaget svart. Höjd med lock 105, lockets diameter 15,5 cm. Enligt räkenskaperna utbetalades 1746 en summa

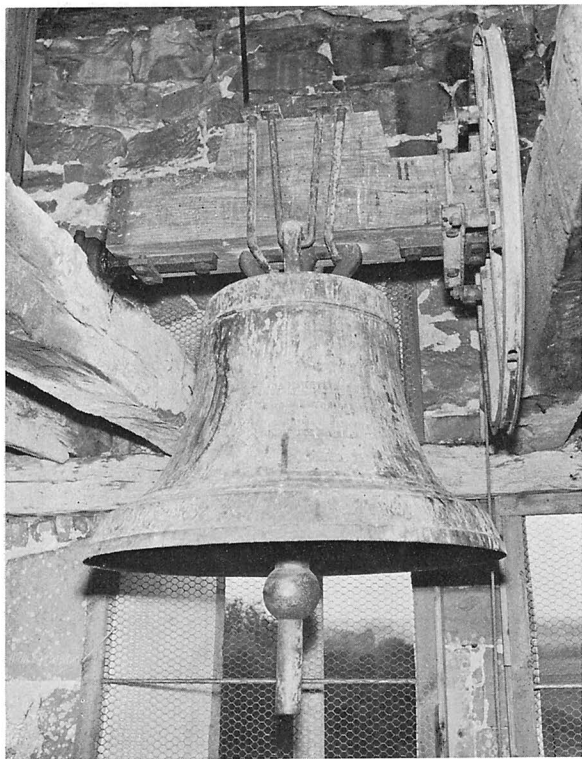

Fig 626. Klocka gjuten 1852 i Stockholm. Foto 1971.

Bell, cast in Stockholm, 1852.

»Til Jesper By för en fattigstock, som står i kyrkjan», sannolikt denna.

Till fattigstocken hör en trekantig träskiva, vars båda övre sidor kantas av en profilerad rödbrun trälist. På tavlan är målat i vitt på svart botten »Ebr 13: 16» (cit), »Ordspr: 3: 27» (cit). Mått: nederkant 46, kantlist 44 cm.

Övriga inventarier

Mullställ, rektangulär låda av furu på fyra ben, svart med vita nedåtriktade palmetter. Höjd 34, längd 39, bredd 25 cm. Mullspade med blad av plåt och skaft av svarvad furu, svart med vita vulster. Längd 80 cm. 1878 gjordes enligt räkenskaperna en utbetalning till Jakob Mårtensson för »jordfästningslåda», möjligen denna.

Bokbräda för altaret av snidat och målat trä. Det listomgivna mittfältet är täckt av en glasskiva. Under denna silverglänsande språkband på svart botten: »Ära vare Gud» jämte kvistar. Höjd 15,

längd 38, bredd 31 cm. Troligen från slutet av 1800-talet. Skadad; förvaras på magasinsvinden.

Ram till kungatal, bestående av omålat bakstycke jämte svart slät ram, allt av furu. Bredd 60, höjd 48 cm. På magasinsvinden. Enligt räkenskaperna inköpt 1801.

Hedengranstavla⁶⁷ av furu med rikt profilerad ram, målad i vitt, rött och svart. Text: hundraårsminnet av Uppsala möte 1693 på papper, urblekt och delvis skadad. Höjd 118, bredd 91 cm. I hembygds museet.

Pulpet av fernissad furu, bestående av bokbräda med två stöd på fotplatta. Höjd 120, bokbrädan 43 × 29 cm. Omkring 1970.

Skrin av furu, rektangulärt, med platt lock försett med fyra myntöppningar samt hasp och gångjärn. Vid myntöppningarna inskrifter: »Eke 1862, Utgående, Lazarettet, Fattige, Kyrkan». Längd 62, bredd 20,5, höjd 20 cm. Anskaffat samtidigt med motsvarande skrin i Rone (ovan s 435).

Bibelattrapp av furu, målad i rött och guld, med sju förgyllda insegel. Höjd 59, bredd 34 cm. 1800-tal. Vid inventeringen 1902 låg den på altaret.

Blomvaser av tenn, två stycken. Inskrift på utsidan parallellt med övre kanten: GÅVA FRÅN EKE S. L. K. F. 1956. Höjd 16, största diameter 10 cm.

Krucifix av snidat och målat trä. Corpus vit med svart hår samt förgyllning å törnekrona och ländkläde, korset ljusbrunt. Höjd 39 cm. Gåva 1956 av årets konfirmander. På bordet i sakristian.

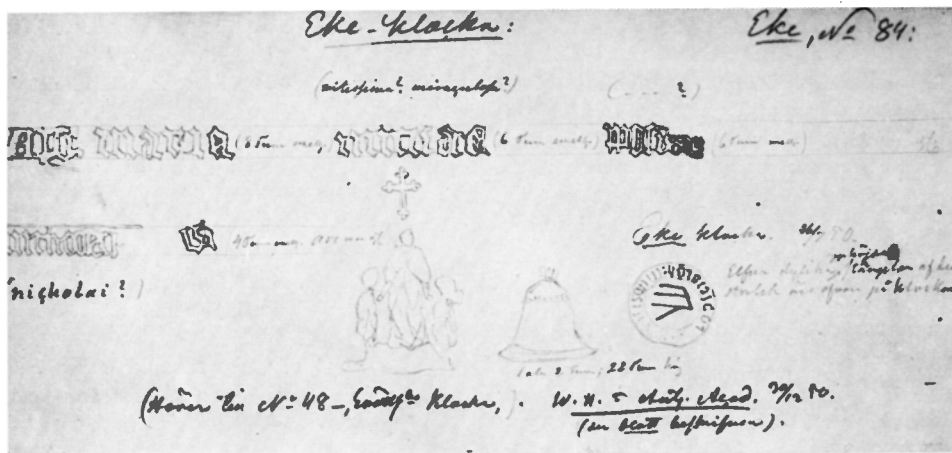
Nyckel av järn med rikt profilerat ax. Hjärtformat handtag, troligen sekundärt. Sannolikt medeltida.

Klocka

Kyrkans enda klocka, gjuten 1852 i Stockholm av F. M. Bergholtz (fig 626), har följande inskription å norra sidan: ÅR 1852 / DÅ LÄNETS HÖFDING VAR G. J. AF DAHLSTRÖM / GENERALMAJOR COMMENDEUR AF K. S. O. / STIFTETS BISKOP C. G. HALLSTRÖM⁶⁸ COMMENDEUR AF K. N. O. / ROHNE OCH EKE FÖRSAMLINGS KYRKOHERDE / MAGISTER C. M. SÖDERSTRÖM, / KYRKOVÄRDAR IAKOB IACOBSSON ALFSKOGS / LARS PETERSSON HALLVIDE OCH MATHIAS PETERSSON BÖLSKE, / BLEF DENNA EKE FÖRSAMLINGS KLOCKA OMGJUTEN I STOCKHOLM HOS J. G. LILJENDAHLS ENKA / AF DESS WERKGESELL FRANTZ

Fig 627. Inskrift på den senmedeltida klocka som omgöts 1852. Efter P A Säve, UUB.

Inscription on the medieval bell recast in 1852. After P A Säve.

MAURITZ BERGHOLTZ, å södra sidan: DEN TRO SOM LÅNAR SJÄLEN VINGAR / ATT SALIGT HÖJA SIG TILL GUD / DEN ICKE BLOTT FÖR ÖRAT KLINGAR / MED DÖDA MALMENS SVAGA LJUD, / TILL FRID OCH TILL FÖRSONING MANA / EN TOLK FRÅN TEMPLETS TINNAR HÖR; / DÅ HOPPET PÅ DIN DUNKLA BANA / SITT LJUS OCH SINA BLOMMOR STRÖR / MEN KÄRLEK STÖRRE ÄR ÄN BÅDA / DEN SJÄL SOM ÄLSKAR, HOPPAS, TROR / SKALL ALLTID KLAR OCH ÖPPEN SKÅDA / DEN HELGEDOM, DER HERREN BOR. Mått: höjd 81, diameter 91,5 cm.⁶⁹

Den klocka som omgöts 1852 var enligt Säve 22 tum hög och 1 aln 2 tum i diameter. Runt halsen löpte en inskrift i minuskler, som Säve delvis återger (fig 627). Innebörden är oklar; man kan endast

läsa orden »Ave Maria». Ovanpå klockan fanns enligt Säve 11 inslagna stämplor av en liten tums diameter, med ungefärligt utseende av ett mynt med omgivande, oläslig munkstil, samt ett bomärke i mitten.⁷⁰ Trots det bristfälliga utförandet bör klockan ha gjutits av en gjutare tillhörande »Apengeter»-gruppen.

I ett brev daterat den 30 januari 1601 ingås förlikning mellan sockenmännen i Eke och Silte angående den klocka, som överheten tagit från Silte och låtit hänga upp i Eke. Eftersom Eke tidigare inte hade någon klocka, medan Silte hade två, avstår Silteborna sin rätt mot en ersättning av fem daler.⁷¹

Noter

1. *K H Andersson*, Eke. En berättelse om min hemsocken, s 9 f.
2. *E Nylén*. Fornlämningar på Gotland.
3. *H Gustavson*, Gotlands ortnamn, s 9.
4. *Jöran Wallin*, *Analecta Gotlandica* II, s 1567.
5. År 1764 utfärdades en kunglig förordning som föreskrev största sparsamhet med landets skogstillgångar.
6. *K H Andersson*, Suderguten som blev kunglig hovleverantör. Se även: Sandstenssarkofag från Grötlingbo åter till hembygden efter 400 år, i: *Go* 1960, 203 B. — Eke-sarkofagen på plats, i: *G Folkbl* 1960, 190. Direktör *Hans von Heijne* tackas varmt för dessa litteraturanvisningar.
7. Beskrivningen av stavkyrkan har granskats av fil dr Iwar Anderson, som tackas varmt för värdefulla upplysningar.
8. I bevarade brev från byggmästare *Nils Pettersson* till dr *Emil Ekhoff* redogörs för restaureringsarbetenas omfattning. Breven förvaras i KVHAA:s arkiv, Stockholm.
9. *E Ekhoff*, Svenska stavkyrkor.
10. Enligt brev från *Nils Pettersson* till *Emil Ekhoff* 1916. Se även anteckning i SHM:s katalog, Stockholm.
11. *Go* 16.9.1916. — *GA* 20.9.16. — *Gotl Posten* 13.1.1917. — *Sv Dagbl* 18.10.1916.
12. Furubjälken, som endast har en grovt huggen ränna i ena sidans mitt, tillkom sannolikt i samband med golvläggningen på 1200-talet. Troligen var de övriga syllstokarna allt för angripna av röta för att kunna återanvändas.
13. Vägglankorna från Hemse stavkyrka hade genomgått i

- stort sett samma behandling i samband med återanvändningen som golvtilljor. Se ovan s 183.
14. *M Clemmensen*, Bulhuse. Studier over gammel dansk træbygningskunst, s 262.
  15. *E Ekhoff*, Svenska stavkyrkor, s 273, fig 379. De bevarade resterna av Hellestads stavkyrka, Västergötland, visar att ingången här haft en överliggare av ungefär samma utformning som den i Eke förmodade.
  16. *G Trotzig*, En stavkyrka i Silte, s 82.
  17. *G Trotzig*, a a, s 7 f.
  18. I Hemse kunde man tillvarata en lös fjäder. Man observerade också rester av fjädrar i väggplankornas nåtar. Se ovan s 184.
  19. Exakt samma konstruktion har man kunnat påvisa hos Hemse stavkyrka. Se ovan s 186.
  20. *E Ekhoff*, a a, s 105, fig 95.
  21. *G Trotzig*, a a, s 79.
  22. *G Trotzig*, a a, s 83. Det bör observeras att stavkyrkans långhus måste ha förlängts åt öster i samband med att den förenades med det romanska stenkoret, varför avtrycken i putsen ej härrör direkt från stavkyrkans långhusväggar och tak.
  23. *E Ekhoff*, a a, s 105, fig 95.
  24. *A Bugge*, Norske stavkirker, s 10 f. Se även *H Christie*, Urnes stavkirkes forløper, s 68 f.
  25. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s 38 f.
  26. Jfr *G Schiller*, Ikonographie der christlichen Kunst 3, s 141 f.
  27. *B G Söderberg* a a, s 38. Jfr *A Tuulse*, Väst och öst i Gotlands romanik, s 165. Tuulse, som anser att målningarna i Eke och Sundre är utförda av en mästare som saknade direkt kontakt med den ryskbysantinska målarskolan, representerad bl a i Garde, vill föra dessa målningar till ett något senare skede.
  28. *G Trotzig*, En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland, s 5 f.
  29. *G Trotzig*, a a.
  30. *G Boëthius*, Hallar, tempel och stavkyrkor, s 121 f.
  31. En dendrokronologisk undersökning av stavkyrkomaterialet från Eke förbereds i samarbete med Skogshögskolan.
  32. *E Lagerlöf*, Målade fasader, s 189.
  33. Tornens övre våningar fick ofta tjänstgöra som sockenmagasin eller tiondelada. Se härom: Kult hist lexikon f nord medeltid VIII, sp 404.
  34. *Carl Magnus Söderström*, f 1784, d 1863. Pr vigd i Visby 1809, pastor i Hörsne 1819. Hon prost 1826. Utnämnd till kyrkoherde i Rone och Eke 1830. Tillträdde 1832. G 1820 med *Anna Lutteman*, f 1799, d 1872.
  35. *E Lagerlöf*, Skriftestolar i gotländska kyrkor, s 59.
  36. *J Andreasson-Utas*, Om gotländska valv, s 41.
  37. *A Tuulse*, Romansk konst i Norden, s 49.
  38. *Carl Wilhelm Pettersson*, f 1866 i Ronehamn, d 1954, målare, tecknare, konservator. Från 1890-talet verksam som konservator framför allt vid kyrkorestaureringar, vilket senare kom att bli hans huvudsakliga sysselsättning. Han utförde restaurerings- och konserveringsarbeten i mer än hundralet kyrkor av vilka flera på Gotland, bl a Dalhem, Ardre, Hemse, Rone, Östergarn.
  39. *E Lagerlöf*, Eke kyrka. Något om en gotlandskyrkas restaurering.
  40. *B G Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s 221 f. Målningarna tillskrivs Halvard, som i en runinskrift signerat likartade målningar i Anga kyrka.
  41. *B G Söderberg*, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, s 40, 42, 61, 320.
  42. SvR 11, Gotlands runinskrifter I, s 62 f.
  - 42a. Enligt räkenskaperna utbetalades ersättningar 1834 till snickaren *Sundberg* för 48 dagars arbete med altartavlan, 1835 till glasmästare *C Pettersson* i Visby för altarsolens förgyllning och »Ett litet glas deruti», målaren *Nordström* i Visby för »måleriarbete å nämnde sol» och 1837 löjtnant *G Laurin* »arfvode för altarbyggnaden». En utbetalning 1835 till skräddaren *Ekman* för »altarDynan» torde avse knäfallsdynan vid altarskranket.
  43. *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, sammanställer s 46 skulpturen med en diakonfigur å katedralen i Wells, daterad till ca 1240. Den är enligt honom utförd av Hörnemästaren och torde ha tillkommit ca 1260.
  44. *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, sammanställer s 133 skulpturen med »Misericordieverkstadsens» arbeten och för den således till 1400-talets förra hälft.
  45. *J Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, hänför s 156 biskopsbilden till ultragotiken, ca 1500–1530, och anser den vara ett verk av den anonyme bygdekonsnären Rusticus.
  46. *Petrus Åkerman*, f 1701, kyrkoherde i Rone 1741, teol dr 1772, d 1772. G med *Maria Israelsdotter Canutia*, f 1710, d 1750 (*Lemke*).
  47. *Johan Hindrik Dreutz*, f 1718 i Grötlingbo, död i Visby 4.1.1785, löjtnant, hovkvartermästare. Han har bl a målat altartavlan i Östergarn och predikstolarna i Lau, Burs och Alva. — SvK Go IV s 668, VI s 54 och 315.
  48. Stämmor: principal 8, rörlöjt 8, salicional 8, octava 4, violin 4. — *Eskil Lundén*, f 1881, d 1946, övertog Salomon Molanders orgelfabrik i Göteborg. *Josef Sjögren*, Orgelverken i Västerås stift, s 55.
  49. Antal stämmor och manualer enligt *Pehr Borgh*, Utförlig och fullständig matrikel öfver Sveriges folkskollärare, organister, kantorer och klockare, s 69. 1860 väcktes åtal på grund av orgelns dåliga skick vid rådhusrätten i Visby mot orgelbyggaren, som å sin sida hävdade, att »Orgeln kommit på obestånd genom våldsam behandling».
  50. Funten nämnes i *J Roosval*, Die Steinmeister Gottlands, s 169, 172, plansch 56, och *dens.*, Revision av gotländska dateringar II, FV 1925, s 295–308. I det senare arbetet hänföres funten till »grupp 2» med tillkomsttid 1165–76. Den förste som sammanställde ekefunten med Sigrif

- var *Sune Ambrosiani* i Festskrift till Oscar Montelius 1903.
51. En guldsmed *Thomas Ronander* var verksam i Visby vid 1700-talets början. Han dog dock som en av stadens äldste 1730 och kan alltså ej ha utfört arbetet. Svenskt silversmide 1520–1850, s 595.
  52. *Maria Jung*, g 1719 med kyrkoherden i Rone och Eke *Petrus Bolin* i hans andra äktenskap (*Lemke*).
  53. Luminarier eller oljelampor av sten har funnits i andra gotländska kyrkor, t ex Ekeby (nu i SHM) och Björke. — SvK Go I s 464, 620. Exempel på olika typer av luminarier i *H Hildebrand*, Sveriges medeltid III, s 551 f och *S T Kjellberg*, Oljelampan. Kulturen 1948, s 44–81.
  54. Gotländska kyrkoräkenskaper 1614, 1624, 1630–31, 1637. Maskinskriven avskrift ur Reg. 108 B, Rigsarkivet, Köpenhamn, s 133, ViLA.
  55. Ljusstavar av denna typ användes under medeltiden bl a för att uppbära de draperier, cortinæ, som enligt gällande statuter skulle omge altarets kortsidor. Se *B Stolt*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, s 107 f, jämte där anförd litteratur. *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, s 26 hänför ljusstaven till övergångstiden 1220–1260.
  56. På ett biskopsmöte i Köpenhamn 1540 bestämdes, att stola, huvudlin och handlin skulle avläggas. Röcklinet kom därför i det danska väldet att ersätta mässkjortan som underplagg till mässhaken. *H F Rørdam*, Danske Kirkelove I, s 153. *B Stolt*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, s 70.
  57. Tydligt den långa kommunionduk, som kom i bruk under medeltidens sista århundraden. Vid ett prästmöte i Visby år 1570 säges bruket av kommuniondukar vara tillåtet, vilket innebär en avvikelse från förhållandet i andra delar av det danska väldet. *O Wallquist*, Ecclesiastique Samlingar II, s 516, jfr *C-M Edsman*, Offer och mässoffer, Svensk teologisk kvartalsskrift 26 (1950), s 167–198. Det gotländska ordet för denna kommunionduk är fåga. En sådan fanns bl a i Burs (ovan s 66).
  58. Slessing, från Schlesien importerad lärft.
  59. *Mathias Lythberg*, f 1686, handelsman och rådman i Visby, d 1745. — *Rosman*, s 102.
  60. Om svarta paramenter vid kungssorg i *B Stolt*, a a, s 33 f.
  61. Tolkning och utförlig beskrivning i SvR 11, Gotlands runinskrifter I, s 64, pl 24.
  62. Tolkning och utförlig beskrivning i SvR 11, Gotlands runinskrifter I, s 62–63, pl 26, 27. Datering i *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, s 18 nr 35.
  63. Texten kompletterad efter *B Press* i *K H Andersson* (red), Eke socken, s 24.
  64. *Von Schéeles* initiativ torde ha inspirerats av en artikel av *S Ambrosiani*, Våra grafstenar. Ett till förintelse dömdt personhistoriskt material, Personhistorisk tidskrift 7 (1905), s 117–122, där ett foto s 118 visar gravstenar liggande som trappstenar utanför långhusets sydportal i Eke.
  65. *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, s 39 f hänför skrinet till unggotiken ca 1260–ca 1295. Dateringen till 1400-talet har gjorts av Rune Norberg, som tackas varmt.
  66. *J Roosval*, Medeltida konst i Gotlands Fornsal, Handkataloger I, s 61, hänför rökelsekaret till contragotiken.
  67. *Ambrosius Hedengran*, kanslist i Kungl. Maj:ts kansli, tecknare och kopparstickare. F 1660 i Hedemora, d 1741 i Stockholm. Tecknade ett stort antal minnestavlor, vilka graverades av honom själv, *Eric Geringius* och *Claude Haton*. Dessa tavlor utfördes till minne av hundraårsminnet 1693 av Uppsala möte, Karl XI:s begravning 1697, segern vid Narva 1700, återställandet av religionsfriheten i Schlesien 1707, tvåhundraårsminnet 1717 av reformationen samt 1721 och 1730 av den rena evangeliska lärans predikande. — Svenskt konstnärslexikon III, s 74.
  68. *Carl Erik Hallström*, f 1786, d 1861. Biskop i Visby 1841. Begärde avsked från biskopsämbetet 1858 på grund av sjukdom. Riksdagsman 1823, 1828–30, 1834–35, 1840 (*Lemke*). *Gustaf Jacob af Dalström*, f 1785, d 1867, adlad 1833, generalmajor i armén 1848, landshövding och militärbefälhavare på Gotland 1849–1858. — *T Wennerström*, Kungl Krigsakademien och Kungl Krigsskolan åren 1792–1935, s 69–70.
  69. Beskrivning i *L M Holmbäck*, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, s 62 f. — *F M Bergholtz*, f 1825, mästare 1852, d 1900, verksam i Stockholm. — *L M Holmbäck*, Klockor och klockringning, s 90.
  70. *P A Säve*, Ritningar, Aqvarellskitser och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål. Foliokapsel i UUB, mapp nr 84, signum S 170: 2, teckning daterad 26/7 1850. *Densamme*, Reseberättelse 1864, ATA. Tolkningsförsök i *M Åmark*, Sveriges medeltida kyrkklockor, s 168.
  71. Avkallsbrev utfärdat vid tingsbordet i Habberling ting 1601 30.1. Siffran 3 skadad och osäker. Brevet ursprungligen med fyra sigill, nu borta. I: Gotländska pappersbrev i och utom länsarkivet 1330–, sidenbrev, D IV: 9 Nr 82, ViLA. Brevet deponerat från GF 1941.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

KB: *J Wallin*, *Analecta Gotlandica* I, s 82, 95, II s 1321, 1567; *C G Hilffeling*, *Resedagböcker* (sign F.M. 57: 1–13).

ATA: *N J Ekdahl*, *Resa på Gotland 1826*, s 11; *Inv 1830*; *P A Sæve*, *Berättelse 1864*, s 193 (med tuschteckning av kyrkan och kyrkogården från sydöst, inskrift i södra långhusportalen, detalj av dopfonten, inskrift på madonnabilden fr omkr 1500); handlingar rörande restaurering 1916; restaureringsrapport av *C W Pettersson 1917*; handlingar rörande fyndet av stavkyrkan samt dess överlämnande till SHM 1916; snabbinventering av *R Gabrielsson 1924*; konserveringsrapport om madonnabilden av *B Bengtsson 1944*; handlingar rörande restaureringen 1969–71; Rapport om besiktning av kyrkans murverk av *G Hammarlund 1969*; konserveringsrapport av *E Olsson 1971*.

Raå, K-byråns arkiv: 1½ bl försl t restaurering, uppvärmn, dörrar, orgelplats m m av *N Pettersson 1916*; ½ bl försl t bänkinredn och skorsten av *G Holmdahl 1916*; 1 bl försl t kyrkogårdsutvidgn av *B Nordlander 1934*; 2 bl försl t restaurering, plan och längdsektion av *G Wiman 1954*; 3 bl försl t fönster m m av *H Jacobsson 1956*; 6 bl försl t yttre restaurering av *I Holmström 1969*; 7 bl försl t murförstärkning av *Bjerkings* ingbyrå 1970; 4 bl försl t värmeanläggning av *I Holmström 1971*; 3 bl försl t värmeanläggning av *Horwath & Skou 1971*.

Uppsala

UUB: *P A Sæve*, *Gotland 1864* I–II (S 40: m, n); *dens*, *Ritningar, Aquarellskitser och handskrifna utkast om Gotländska fornföremål*, mapp nr 84 (S 170: 2) med bland annat klockinskrift från 1850.

Visby

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: St prot 1753–1796 (i Rone KI: 1); st prot 1800–1828 (i Rone KI: 2); st prot 1829–1862 (i Rone KI: 3); Ks prot 1880–1910 (KII: 1); räk 1737–1769 (i Rone LLa: 2); räk 1770–1800 (saknas); räk 1801–1853 (LLa: 1); spec räk 1853–1929 (LIb: 1); vis prot 1737–1832 (se Rone NI: 1); inv förteckn (se Rone NI: 1); handlingar ang kyrkan, bänklängd (O: 1 1760).

Gotländska kyrkoräkenskaper 1614, 1624, 1630–31, 1637. Maskinskriven avskrift ur Reg. 108 B, Rigsarkivet, Köpenhamn.

Pappersbrev från 1601 (D IV: 9 Nr 82) om överlåtelse av klockor.

Domkapitlets arkiv i ViLA: *H Spegels* inv 1680–1682 (DII: 1); inv bok för södra tredingen 1594 (DII: 3);

K Kristiansson, *Gotländska inskriptioner* III, 1890.

Yngre arkivalier förvaras i församlingens arkiv i Havdhems prästgård.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ambrosiani S, *Gotländska kyrkoinventarier*. Sthlm 1912.
— *Våra grafstenar*, i: *Personhistorisk tidskrift* 7, 1905.

— *Åkirkebyfuntens tillverkningstid*, i: *Till Oscar Montelius 1903* Sthlm 1903, s 37–47.

Andersson K H, Eke. En berättelse om min hemsocken. Visby 1965.

Andréasson-Utas J, *Om gotländska valv*. Stencilerad examensuppsats vid Chalmers Tekniska Högskola 1971.

Boëthius G, *Hallar, tempel och stavkyrkor*. Sthlm 1931.

Borgh P, *Utförlig och fullständig matrikel öfver Sveriges folkskollärare, organister, kantorer och klockare*. Norrköping 1889.

Bugge A, *Norske stavkirker*. Oslo 1953.

Brunius C G, *Gotlands konsthistoria* 3. Lund 1866.

Christie H, *Urnes stavkirkes forløper*. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1958.

Clemmensen M, *Bulhuse*. Studier over gammel dansk træbygningskunst. Kbhvn 1937.

Ekhoff E, *Svenska stavkyrkor*. Sthlm 1914–16.

Edsman C-M, *Offer och mässoffer*, *Svensk teologisk kvar-talskrift* 26. 1950.

Florén M, *Yttersta domen i Sundre*, i: *G Arkiv* 1936.

Gustavson H, *Gotlands ortnamn*, i: *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1938.

Heales A, *The churches of Gottland, other than those of Wisby*. London 1888.

Hildebrand H, *Sveriges medeltid* III. Sthlm 1879–1903.

Holmbäck L M, *Klockor och klockringning*. Sthlm 1951.
— *Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen*, i: *Hälsning från de hundra kyrkornas ö*, Visby 1959.

Jansson S B F och Wessén E, *Sveriges runinskrifter* 11, *Gotlands runinskrifter* I. Sthlm 1962.

Kjellberg S T, *Oljelampan*, i: *Kulturen* 1948.

Kulturhistoriskt lexikon för Nordisk medeltid.

Lagerlöf E, Eke kyrka. Något om en gotländskyrkas restaurering, i: *De hundra kyrkornas ö*. Visby 1971.

— *Målade fasader*, i: *Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse*. Sthlm 1967.

— *Skriftestolar i gotländska kyrkor*, i: *De hundra kyrkornas ö*. Visby 1970.

— *Var den medeltida kyrkan från Eke en stavkyrka*, i: *G Arkiv* 1973.

Lagerlöf E och Svahnström G, *Gotlands kyrkor*. En vägledning. Sthlm 1966. 2 uppl 1973.

Lemke O W, *Visby stifts herdaminne*. Örebro 1868. (Lemke).

Lindström G, *Anteckningar om Gotlands medeltid 1–2*. Sthlm 1892–95.

Linnaeus C, Öländska och gothländska resa på riksens högloflige ständers befallning förrettad år 1741. Sthlm och Upsala 1745.

Lundberg E, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400. Sthlm 1940.

Lundmark E, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal. Handkat II. Sthlm 1925.

Nordin E, Svenska träkyrkor, guide. Utg av Sveriges Arkitekturmuseum och tidskr Arkitekten. Sthlm 1967.

Nylén E, Fornlämningar på Gotland. Visby 1969.

Roosval J, Den gotländske ciceronen, 2 uppl. Sthlm 1950.

— Die Kirchen Gotlands. Sthlm 1911.

— Die Steinmeister Gottlands. Sthlm 1918.

— Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal. Sthlm 1925.

— Medeltida konst i Gotlands Fornsal. Handkat I. Sthlm 1925.

— Revision av gotländska dateringar II. Fornvännen 1925.

Rosman O, Genealogiska anteckningar om några gotländska släkter. Visby 1887.

Rørdam H F, Danske kirkelove I, Kbhvn 1881–83.

Schiller G, Ikonographie der christlichen Kunst 3. 1971.

Sjögren J, Orgelverken i Västerås stift. Sthlm 1952.

Stolt B, Kyrklig skrud enligt svensk tradition. Sthlm 1964.

Svahnström G och Lagerlöf E, Gotlands kyrkor. En vägledning. Sthlm 1966, 2 uppl 1973.

Sveriges Runinskrifter, se Jansson S B F och Wessén E.

Söderberg B G, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder. Lund 1942.

— Gotländska kalkmålningar 1200–1400. Uppsala 1971.

Trotzig G, En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland, i: Fornvännen 1970.

— En stavkyrka i Silte, i: G Arkiv 1972.

Tuulse A, Romansk konst i Norden. Sthlm 1968.

— Väst och öst i Gotlands romanik, i: Fornvännen 1971.

af Ugglas C R, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Sthlm 1915.

Wallqvist O, Ecclesiastique samlingar II, Sthlm 1791.

Wennerström T, Kungl Krigsakademien och Kungl Krigsskolan åren 1792–1935. Sthlm 1936.

Åmark M, Sveriges medeltida kyrkklockor. Sthlm 1960.

Silverstämplar tydda enligt: Guld och silverstämplar, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Sthlm 1963.

Tidningsartiklar: GA 7.4 1916, Go 16.9 1916, Go 20.9 1916, Sv Dagbl 18.10 1916, G Posten 13.1 1917, Go 11.5 1956, GA 15.10 1971, GA 18.10 1971, Go 18.10 1971.

Förkortningar

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.

BSt K Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.

FV Fornvännen, tidskrift för svensk antikvarisk forskning, Stockholm.

GA Gotlands Allehanda.

G Arkiv Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.

GF Gotlands fornals, Visby.

G Folkbl Gotlands Folkblad.

Go Gotlänningen.

inv inventarieförteckning.

inv 1830 en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.

KB Kungliga Biblioteket, Stockholm.

kr prot kyrkorådsprotokoll.

PÄ Pastorsämbetet.

RA Riksarkivet, Stockholm.

Raå Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

räk räkenskaper.

SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.

snabbinv en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har till-

ställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.

st prot sockenstämmoprotokoll.

SvK Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA, Stockholm 1912–.

UUB Uppsala universitetsbibliotek.

VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.

ViLA Visby landsarkiv.

vis prot visitationsprotokoll.

ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl Blekinge	Nä Närke
Bo Bohuslän	Sk Skåne
Dr Dalarna	Sm Småland
Ds Dalsland	Sö Södermanland
Go Gotland	Up Uppland
Gä Gästrikland	Vb Västerbotten
Ha Halland	Vg Västergötland
Hs Hälsingland	Vr Värmland
Hr Härjedalen	Vs Västmanland
Jä Jämtland	Ån Ångermanland
La Lappland	Ög Östergötland
Me Medelpad	Öl Öland
Nb Norrbotten	

Summary

BUILDING HISTORY OF THE CHURCH

The Stave church

The first church in the parish of Eke in the southeast of Gotland was a wooden one, a stave church, most of which is preserved. It was found in 1916 during a restoration of the present church. The large wall planks had been used as flooring when the stone church was built, which saved them for posterity (fig 527).

When the floor was broken up to be relaid, an older floor was found underneath it, consisting of thick oak and pine-wood planks. When examined, they were found to be convex and tarred on the lower side. Some of the oak planks were decorated with an ancient type of carved ornaments, and had probably surrounded a doorway. One of the sills of the nave, an oak log almost 8.5 m long, had also been used in the floor, which makes it possible to calculate roughly the length of the nave. Comparisons with the well-preserved stave church from the neighbouring parish of Hemse, and reference to the nave sill mentioned above, justify an assumption that the measurements of the stave church plan were as follows: internal length of the nave, 8.5 m, width 5–6 m, internal length of the chancel 4.0 m, width 3.5 m. Thus the total internal length of the stave church was *c* 12.5 m, which is *c* 1.5 m longer than the corresponding measure of Hemse stave church.

As far as the construction of the stave church is concerned, much important information can be derived from the material preserved. Deep grooves in the edges of several of the wall planks show that they were joined together by loose tongues, i.e. thin laths fitting into two opposite grooves. The same method of joining the planks was used in the stave

church of the neighbouring parish of Hemse. The planks stood on a frame of oak sills with deep grooves; a corresponding tongue on the lower end of the planks probably fitted into the grooves in such a way that the sills were invisible from the outside and were thus protected from rotting (fig 539). The absence of tar from the preserved sills suggests that this method was used. Unfortunately, the lower ends of all the wall planks have been sawn off, so it is now impossible to confirm this constructional detail. This important item is also the same as in the stave church from Hemse, and it has been assumed that the stave church at Silte, not far from Eke, was built in the same way. The tops of the planks were probably fitted into a head plate, but this has not been preserved.

A doorway, probably from the south wall of the nave, had carved ornamentation around the upper parts (cf Hemse stave church). The decoration is in runestone style and seems to date from the same period as that at Hemse. Still another plank shows traces of hinges, which may mean that there was a door leading into the chancel, too. It is impossible from the material preserved to say how the stave church was otherwise constructed (fig 537).

The wooden church was undoubtedly the first building for divine service in the parish of Eke. It may, of course, have been a manor chapel, used later as a parish church. It seems reasonable to assume that the stave church was on the same site as the stone church. In conjunction with excavations during recent years, foundations of wooden churches have frequently been observed inside the walls of the stone churches. This may be because, during the building of the stone church, it was necessary to have premises for divine service. This seems to have been ensured by building the walls of the larger stone church outside the walls of the wooden church, and when the new chancel was finished the old one was demolished. In this way the new stone chancel could serve together with the old wooden nave. This mode of procedure has been assumed earlier, but it has hardly been possible to present proof. During recent excavations at Silte Church, distinct traces of the walls and roof of the wooden church were observed on the west wall of the present chancel. The foundations of the wooden church were also found. Thus it may be considered that the whole of the old wooden church was not usually demolished at the same time, but the two parts of the building, chancel and nave, from different periods, and of different materials, were used together for services. The stave church at Eke was probably erected around 1100.

The present church

The stave church was used for more than 100 years. During the first half of the 13th century the parish decided to build a

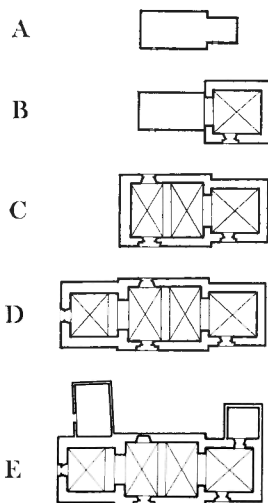

Fig 628. Kyrkans planutveckling, 1:1 000. Uppm J Söderberg 1973.

Development of plan of church.

stone church, the present one. It was erected in at least three stages. The chancel and nave were probably built during two periods, the second quarter of the 13th century, while the tower, which is not resting on the west wall of the nave, but is an independent part, was built around 1300 (fig 628).

The chancel, with its three-light, round-headed window in the east wall, its rather wide portal with flanking colonnettes and trefoil tympanum, is a typical exponent of the rural type of Romanesque church built on Gotland during the 13th century. The plinths of both the chancel and nave are remarkably simple, only a projecting layer of stone without bevelling and fine chiselling. In view of the uniformity of the two parts of the building in this respect, it may probably be assumed that their foundations were laid at the same time. The portals, too, agree in so many respects, e.g. the flanking colonnettes and the scalloped capitals, that they were probably constructed at about the same time (figs 550–553). If, on the other hand, the vaults of the two parts are compared, it will be found that the chancel vault is of a somewhat older type than that of the nave. All three vaults are Romanesque cross vaults, but the chancel vault has almost horizontal crown lines, while the vaults of the nave have distinctly rising crown lines. After the vaults had been erected, they and the west side of the chancel arch were decorated with paintings (see below).

Unfortunately, all the windows, except for the east, three-light window of the chancel, were enlarged during the 19th century, so their original shape is unknown. There are many chancel windows on Gotland similar to that at Eke (e.g. Roma, Sjonhem, Lojsta, Dalhem). The prototype seems to be the Cistercian monastery church at Roma, which in several respects has had great influence on the architecture of Gotland during the 13th century.

The tower is the most recent part of the medieval church, and was erected around 1300. It has a tall plinth with astragal moulding, a small, pointed-headed west portal and large coupled sound holes. The enlarged window in the south wall has, above the present head, an original trefoil terminal of carved limestone (fig 558).

Since the completion of the medieval church around 1300, very few alterations have been made in the building itself. During the 15th century, both the chancel and the nave were decorated with a long suite of paintings, comprising scenes from the childhood and sufferings of Christ, and some unusual scenes from the Old Testament. All the paintings were executed by the "Master of the Passion" or his workshop during the latter half of the 15th century.

Restorations

Since the Reformation the church has been repaired and restored many times. Except for the enlargement of the windows and some additions, such as the parish storehouse and the vestry, the medieval masonry has remained unaltered.

During a visitation in 1764, the bishop complained of the state of the church: "Also Eke Church needs expensive

repairs. The parish has, according to its small ability, during past years improved the Tower, the Roof and the Walls, patched up the cleft vaults, etc. Now a new Tower must be built, as well as a new roof over the small, so-called Song house; the walls, too, need help in several places."

According to the parish accounts, a new tower (i.e. spire) was erected in 1767 by "Master Tower Builder Mårten Johansson from Suderbys in Gothen". At a visitation in 1775 the following could be recorded in the minutes: "Eke Church was said, according to the means of the church and the parish, to be greatly repaired during recent years, and the Parishioners were praised appropriately by the Bishop." The parish storehouse by the north wall of the tower was, according to the accounts, built during the years 1819–20, but the same source states that the parish began to acquire material for it already in 1811–12.

In 1826 the church was roofed with pantiles and in 1830–31 a long-planned vestry was built north of the chancel. It was heated by a tiled stove, installed in 1850 by Stove Builder C O Berg. This was the first heating instalment in the church.

During the period 1836–37 the interior of the church was altered radically. The walls were limewashed, which hid the medieval paintings. A gallery was erected in the west and the reredos in the chancel was altered. All the furniture was painted by a painter named Nordström from Visby. On the same occasion the windows in the south wall of the nave were enlarged and a large window was made in the north wall.

The next great alteration was made in 1916, when, among other things, the medieval paintings were uncovered and preserved by Carl W Pettersson. The gallery erected during the 19th century was demolished and the other furnishings repainted. The exterior of the building was plastered and limewashed, except for the tower, which was pointed. The plinths and the chancel portal were repaired. It was during this restoration that the stave church was rediscovered.

The hitherto most comprehensive restoration of the church was in 1969–71. Preliminary investigations had been made as early as the beginning of the 1950's. In 1954 a proposal for a restoration was made by Gösta Wiman. While the parish was waiting for the coming great restoration, a few minor alterations were made. In 1956 the central light of the window in the east wall of the chancel was reopened. It had, owing to the shape of the reredos, been blocked up since 1837.

In the autumn of 1969 the church was closed and the work of restoration begun. The exterior needed reinforcing and preserving. The whole building, including the tower, was plastered and limewashed. The spire was repaired and all the pantile roofs were relaid. Efficient drainage was arranged for the tower and the roofs.

Much work of reinforcement was performed in the chancel and nave, due to serious cracks in the vaults. A side altar with a sandstone slab was re-erected in the northeast corner of the nave. Here was placed the figure of the Virgin, which had for a time been standing in the inside splay of the blocked-up north doorway. The paint on the furnishings and fittings, applied during various periods, was renovated. In

charge of the work of conservation was Erik Olsson, artist, assisted by other artists, Arne Fransson, Marianne Korsman and Harald Norrby.

MURALS

During the Middle Ages, the walls and vaults were covered with ornamental paintings dating from the 13th century, and figure scenes dating from the 15th century. The paintings of the first period are in the vaults of the chancel and on the east wall of the nave in connection with the chancel arch. These paintings were probably executed in immediate conjunction with the erection of the vaults in the 13th century (figs 579–581).

The paintings of the second period are mainly on the north walls of the nave and the chancel, where they form a long frieze. Some scenes also occupy the south wall of the nave, between the chancel arch and the portal. All these paintings are by the “Master of the Passion” or his workshop, whose work can be found in a very large number of rural churches on Gotland. The original suite comprised twenty-five scenes, but three of these have been destroyed by the enlargement of the old windows and the construction of a new one. The usual Passion frieze is augmented in the chancel with some uncommon scenes from the Old Testament. The paintings on the south wall of the nave comprise five scenes (originally six) depicting the childhood of Christ (figs 582–588).

According to the parish accounts, all the paintings were limewashed in 1835, when Boatswain Böndag was paid to “wash down and even off the interior of the Church”. Thus they were visible in 1830 when they were described briefly in an inventory. However, the paintings could be discerned in places where the limewash had fallen off and they were uncovered during the restoration of 1916.

MEDIEVAL FURNISHINGS

The baptismal font (figs 608–612) is the only object that can be said with any degree of certainty to have belonged to

the stave church. It was made during the second half of the 12th century by a master mason named Sigraf.

The ornamented plank (figs 541, 542) found together with the material from the stave church during the restoration of 1916 was probably part of a medieval long bench. It is uncertain, however, whether it was part of the furnishings of the stave church.

During medieval times the church had several figures of saints, which were undoubtedly placed on the altar in the nave. The only one of these left in the church is a well-preserved figure of the Virgin (fig 523), executed around 1500. The medieval wooden figures are now deposited in Gotlands Fornsal, Visby. They comprise three carved figures of saints executed during various periods of the Middle Ages. The oldest is a standing figure of a deacon (fig 597), made during the 13th century. A birch figure of St Bridget (fig 598) was carved during the first half of the 15th century, while a standing bishop dates from the beginning of the 16th century (fig 599).

Among other medieval objects is a bronze censer (fig 624), a wooden candle staff (fig 618) and an oil-lamp (luminarium) of red limestone (fig 617). An unusual grave slab of sandstone with reliefs and a runic inscription (fig 620) was probably executed by the master of the font, Sigraf, who was active during the second half of the 12th century.

POST-REFORMATION FURNISHINGS

The splendid pulpit (figs 602–604) was made in the 1730's and painted by Johan Hindrik Dreutz in 1754. Most of the pews date from the 18th century. The choir stalls were made in 1753 and painted at the same time as the pulpit, also by Dreutz. The uncommonly richly designed and painted and gilded hymnboard (fig 606) was made, according to an inscription, in 1789. Foremost among the textiles is an embroidered kneeler cushion for the altar rail, donated in 1689. The present bell of the church was cast in Stockholm in 1852 by journeyman F M Bergholtz at the bell foundry of J G Liljendahl's widow.

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Akebäck, band I: 5, volym 35
Ala, band IV: 4, volym 84
Alskog, band V: 2, volym 118
Alva, band VI: 4, volym 137
Anga, band IV: 4, volym 84
Ardre, band IV: 5, volym 97
Atlingbo, band III, volym 54
Bara, band IV: 1, volym 61
Barlingbo, band I: 4, volym 33
Björke, band I: 5, volym 35
Boge, band II, volym 42
Bro, band I: 3, volym 31
Bunge, band II, volym 42
Burs, band VI: 1, volym 115
Buttle, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Bäl, band II, volym 42
Dalhem, band IV: 2, volym 66
Eke, band VI: 6, volym 156
Ekeby, band I: 4, volym 33
Elinghem, band II, volym 42
Endre, band I: 4, volym 33
Eskelhem, band III, volym 54
Etelhem, band V: 1, volym 105
Fleringe, band II, volym 42
Fole, band I: 3, volym 31
Follingbo, band I: 5, volym 35
Fröjel, band III, volym 54
Fårö, band II, volym 42
Gammelgarn, band IV: 5, volym 97
Gann, band II, volym 42
Ganthen, band IV: 2, volym 66
Garde, band V: 3, volym 145
Gnisvårds kap, band III, volym 54
Gothem, band IV: 1, volym 61; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Gotska sandöns kap, band II, volym 42
Guldrupe, band IV: 3, volym 68
Gunfjauns kap, band IV: 5, volym 97
Halls kap, band II, volym 42
Halla, band IV: 2, volym 66
Hangvar, band II, volym 42
Hejde, band III, volym 54
Hejdeby, band I: 4, volym 33
Hejnum, band II, volym 42
Helgomannens kap, band II, volym 42
Hellvi, band II, volym 42
Hemse, band VI: 3, volym 131
Hogrån, band III, volym 54
Hörsne, band IV: 1, volym 61
Klinte, band III, volym 54
Kräklingbo, band IV: 4, volym 84
Källunge, band II, volym 42
Lokrume, band I: 3, volym 31
Lummelunda, band I: 1, volym 3
Lye, band V: 1, volym 105
Lärbro, band II, volym 42
Martebo, band I: 1, volym 3
Mästerby, band III, volym 54
Norrlanda, band IV: 1, volym 61
Othem, band II, volym 42
Roma sockenkyrka, band I: 5, volym 35
Rone, band VI: 5, volym 150
Rute, band II, volym 42
Sanda, band III, volym 54
S Olofsholms kap, band II, volym 42
S Äulas kap, band II, volym 42
Sjonhem, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Stenkumla, band III, volym 54
Stenkyrka, band I: 1, volym 3
Stånga, band VI: 2, volym 125
Tingstäde, band I: 2, volym 21
Tofta, band III, volym 54
Träkumla, band III, volym 54
Vall, band III, volym 54
Vallstena, band II, volym 42
Viklau, band IV: 3, volym 68
Vänge, band IV: 3, volym 68; tillägg i band IV: 6,
volym 101
Västergarn, band III, volym 54
Västerhejde, band III, volym 54
Västkinde, band I: 3, volym 31
Väte, band III, volym 54
Östergarn, band IV: 5, volym 97

UNDER UTARBETNING: Fardhem, Lau, Lojsta, När, Visby domkyrka.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 156

GOTLAND

Band VI, Häfte 6

Hemse ting

